

International periodic scientific journal

—*ONLINE*

www.modscires.pro

Indexed in
INDEXCOPERNICUS
(high impact factor)

MODERN Scientific Researches

Issue №5
Part 3
September 2018

With the support of:

Institute of Sea Economy and Entrepreneurship

Moscow State University of Railway Engineering (MIIT)

Ukrainian National Academy of Railway Transport

State Research and Development Institute of the Merchant Marine of Ukraine (UkrNIIMF)

Lugansk State Medical University

Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education

Alecu Russo State University of Bălți

Institute of Water Problems and Land Reclamation of the National Academy of Agrarian Sciences

Odessa Research Institute of Communications

Published by:

Yolnat PE, Minsk, Belarus

UDC 08
LBC 94

Editor: candidate of technical sciences Kuprienko Sergey

Editorial board: More than 140 doctors of science. Full list on pages 3-4

The International Scientific Periodical Journal "*Modern Scientific Researches*" has been published since 2017 and has gained considerable recognition among domestic and foreign researchers and scholars.

Periodicity of publication: Quarterly

The journal activity is driven by the following objectives:

- Broadcasting young researchers and scholars outcomes to wide scientific audience
- Fostering knowledge exchange in scientific community
- Promotion of the unification in scientific approach
- Creation of basis for innovation and new scientific approaches as well as discoveries in unknown domains

The journal purposefully acquaints the reader with the original research of authors in various fields of science, the best examples of scientific journalism.

Publications of the journal are intended for a wide readership - all those who love science. The materials published in the journal reflect current problems and affect the interests of the entire public.

UDC 08
LBC 94
DOI: 10.30889/2523-4692.2018-05-03

Published by:

Yolnat PE,

Minsk, Belarus

e-mail: editor@modscires.pro

The publisher is not responsible for the validity of the information or for any outcomes resulting from reliance thereon.

Editorial board:

Bukharin Irina, Doctor of Biological Sciences, Professor, Russian

Grebneva Nadezhda, Doctor of Biological Sciences, Professor, Russian

Gritsenko Svetlana, Doctor of Biological Sciences, Associate professor, Russian

Kalenik Tatiana, Doctor of Biological Sciences, Professor, Russia

Knyazeva Olga, Doctor of Biological Sciences, Associate professor, Russian

Kuhar Elena, Doctor of Biological Sciences, Kazakhstan

Moiseykina Lyudmila, Doctor of Biological Sciences, Professor, Russia

Nefed'eva Elena, Doctor of Biological Sciences, Associate professor, Russian

Sentyabrev Nikolai, Doctor of Biological Sciences, Professor, Academician, Russian

Testov Boris, Doctor of Biological Sciences, Professor, Russian

Tungushbaeva Zina, Doctor of Biological Sciences, Kazakhstan

Fateeva Nadezhda, Doctor of Biological Sciences, Professor, Russian

Vozhegova Raisa, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Ukraine

Denisov Sergey, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Russia

Zhovtonog Olga, Doctor of Agricultural Sciences, Ukraine

Kostenko Vasily, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Ukraine

Kotliarov Vladimir, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Russian

Morozov Aleksey, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Ukraine

Patyka Nikolay, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Ukraine

Rebezov Maxim, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Russian

Tarariko Yuri, Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Ukraine

Jiri Hlahula, Doctor of Geological-mineralogical Sciences, Professor, Czech Republic

Fedorishin Dmytro, Doctor of Geological-mineralogical Sciences, Professor, Ukraine

Animitsa Eugene, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Academician, Russian

Sukhova Maria, Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor, Russia

Kokebaeva Gulzhauhar, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kazakhstan

Otepova Gulmira, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kazakhstan

Trigub Peter, Doctor of Historical Sciences, Professor, Ukraine

Volgireva Galina, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Russia

Antraptseva Nadezhda, Doctor of Chemistry, Professor, Academician, Soros Associate Professor, Ukraine

Bazheva Rima, Doctor of Chemistry, Professor, Russian

Grizodub Alexander, Doctor of Chemistry, Professor, Ukraine

Ermagambetov Bolat, Doctor of Chemistry, Professor, Kazakhstan

Tarasenko Larisa, Doctor of Social Sciences, Professor, Russian

Averchenkov Vladimir, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Antonov Valery, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Bykov Yuri, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Goncharuk Sergey, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Russian

Zakharov Oleg, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russia

Capitanov Vasily, Doctor of Technical Sciences, Professor, Ukraine

Kalaida Vladimir, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Russian

Kovalenko Petr, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Kopey Bogdan, Doctor of Technical Sciences, Ukraine

Kosenko Nadezhda, Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Russia

Kruglov Valeriy, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Russian

Kuderin Marat, Doctor of Technical Sciences, Professor, Kazakhstan

Lomotko Denis, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Lebedev Anatoly, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Makarova Irina, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Morozova Tatiana, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Rokochinsky Anatoly, Doctor of Technical Sciences, Professor, Ukraine

Romashchenko Mikhail, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Anatoliy Pavlenko, Doctor of Technical Sciences, professor, Ukraine

Pachurin Herman, Doctor of Technical Sciences, professor, academician, Russian

Pershin Vladimir, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Piganov Mikhail, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Polyakov Andrey, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Popov Viktor, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Sementsov Georgiy, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Sukhenko Youri, Doctor of Technical Sciences, professor, Ukraine

Sergey Ustenko, Doctor of Technical Sciences, associate professor, Ukraine

Habibullin Rifat, Doctor of Technical Sciences, Professor, Russian

Chervonyi Ivan, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Shayko-Shaikovsky Alexander, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Shcherban Igor, Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Russia

Maxine Victor, Doctor of Chemical Sciences, Professor, Ukraine

Vizir Vadim, Doctor of Medical Sciences, Professor, Ukraine

Fedyanina Lyudmila, Doctor of Medical Sciences, Professor, Russian

Akhmadiev Gabdulhat, Doctor of Veterinary Science, Professor, Academician, Russian

Shevchenko Larisa, Doctor of Veterinary Science, Professor, Ukraine

Voloh Dmitry, Doctor of Pharmacy, Professor, Ukraine

Georgievsky Victor, Doctor of Pharmacy, Professor, Academician, Ukraine

Gudzenko Alexander, Doctor of Pharmacy, Professor, Ukraine

Tikhonov Alexander, Doctor of Pharmacy, Professor, Ukraine

Shapovalov Valery, Doctor of Pharmacy, Professor, Ukraine

Shapovalova Victoria, Doctor of Pharmacy, Professor, Ukraine

Shapovalov Valentin, Candidate of Pharmaceutical Sciences, Associate Professor, Ukraine

Ryschenko Oksana, Candidate of Pharmaceutical Sciences, Associate Professor, Ukraine

Orlov Nikolai, Doctor of Public Administration, Associate Professor, Ukraine

Velichko Stepan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ukraine

Gavrilenko Natalia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian

Gilev Gennady, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian

Dorofeev Andrey, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian

Karpova Natalia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian

Nikolaeva Alla, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian

Sidorovich Marina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ukraine

Smirnov Evgeny, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian

Fatihova Alevtina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician, Russian

Fedotova Galina, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician, Russian

Hodakova Nina, Doctor of Pedagogical Sciences, Russia

Chigirinskaya Natalia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russia

Churekova Tatyana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Russian

Demidova V., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ukraine

Mogilevskaya I, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Ukraine

Lebedeva Larisa, Candidate of Psychology, Associate Professor, Russia

Hrebina Svetlana, Doctor of Psychology, Professor, Russian

Maltseva Anna, Doctor of Social Sciences, Associate Professor, Russia

Stegny Vasiliy, Doctor of Social Sciences, Professor, Russian

Kirillova Elena, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Ukraine

Blatov Igor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Russian

Kondrashov Dmitry, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Russia

Malakhov A., Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Ukraine

Lyalkina G., Doctor of Physics and Mathematics, Professor, Academician, Russian

Vorozhbitova Alexandra, Doctor of Philology, Professor, Russian

Lytkina Larisa, Doctor of Philology Associate Professor, Russia

Popova Taisia, Doctor of Philology, Professor, Russian

Kovalenko Elena, Doctor of Philosophy, Professor, Russian

Svetlov Viktor, Doctor of Philosophy, Professor, Russian

Maydanyuk I., Doctor of Philosophy, Associate Professor, Ukraine

Lipich T., Doctor of Philosophy Associate Professor, Russia

Stovpets A., Candidate of Philosophy, Associate Professor, Ukraine

Stovpets V., Candidate of Philology, Associate Professor, Ukraine

Bezdenzhnykh Tatyana, Doctor of Economics, Professor, Russia

Granovskaya Ludmila, Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukraine

Dorokhina Elena, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Russian

Klimova Natalia, Doctor of Economics, Professor, Russia

Cochinev Yuriy, Doctor of Economics, Professor, Russia

Kurmaev Petr, Doctor of Economic Sciences, Professor, Ukraine

Lapkina Inna, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician, Ukraine

Pakhomov Elena, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Russian

Reznikov Andrey, Doctor of Economics, Professor, Russia

Savelyeva Nelly, Doctor of Economic Sciences, Professor, Russia

Sokolova Nadezhda, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Russian

Streltsova Helena, Doctor of Economics, Professor, Russia

Rilov Sergey, Candidate of Economic Sciences, Professor, Ukraine

Batyrgareeva Vladislav, Doctor of Law, Ukraine

Getman Anatoly, Doctor of Law, Professor, Academician, Ukraine

Kafarski Vladimir, Doctor of Law, Professor, Ukraine

Kirichenko Alexander, Doctor of Law, Professor, Ukraine

Stepenko Valeriy, Doctor of Law, Associate Professor, Russia

Tonkov Evgeny, Doctor of Law, Professor, Doctor of Education, Russia

Shepitko Valery, Doctor of Law, Professor, Academician, Ukraine

Shishka Roman, Doctor of Law, Professor, Ukraine

Yarovenko Vasily, Doctor of Law, Professor, Russian

Latygina Natalia, doctor of political sciences, Professor, Ukraine

Syrota Naum, Doctor of Political Sciences, Professor, Russian

Information for Authors

Requirements for articles:

Articles should correspond to the thematic profile of the journal, meet international standards of scientific publications and be formalized in accordance with established rules. They should also be a presentation of the results of the original author's scientific research, be inscribed in the context of domestic and foreign research on this topic, reflect the author's ability to freely navigate in the existing bibliographic context on the problems involved and adequately apply the generally accepted methodology of setting and solving scientific problems.

All texts should be written in literary language, edited and conform to the scientific style of speech. Incorrect selection and unreliability of the facts, quotations, statistical and sociological data, names of own, geographical names and other information cited by the authors can cause the rejection of the submitted material (including at the registration stage).

All tables and figures in the article should be numbered, have headings and links in the text. If the data is borrowed from another source, a bibliographic reference should be given to it in the form of a note.

The title of the article, the full names of authors, educational institutions (except the main text language) should be presented in English.

Articles should be accompanied by an annotation and key words in the language of the main text and must be in English. The abstract should be made in the form of a short text that reveals the purpose and objectives of the work, its structure and main findings. The abstract is an independent analytical text and should give an adequate idea of the research conducted without the need to refer to the article. Abstract in English (Abstract) should be written in a competent academic language.

The presence of UDC, BBK

Acceptance of the material for consideration is not a guarantee of its publication. Registered articles are reviewed by the editorial staff and, when formally and in substance, the requirements of the journal are sent to peer review, including through an open discussion using the web resource www.sworld.education

Only previously unpublished materials can be posted in the journal.

Regulations on the ethics of publication of scientific data and its violations

The editors of the journal are aware of the fact that in the academic community there are quite widespread cases of violation of the ethics of the publication of scientific research. As the most notable and egregious, one can single out plagiarism, the posting of previously published materials, the misappropriation of the results of foreign scientific research, and falsification of data. We oppose such practices.

The editors are convinced that violations of copyrights and moral norms are not only ethically unacceptable, but also serve as a barrier to the development of scientific knowledge. Therefore, we believe that the fight against these phenomena should become the goal and the result of joint efforts of our authors, editors, reviewers, readers and the entire academic community. We encourage all stakeholders to cooperate and participate in the exchange of information in order to combat the violation of the ethics of publication of scientific research.

For its part, the editors are ready to make every effort to identify and suppress such unacceptable practices. We promise to take appropriate measures, as well as pay close attention to any information provided to us, which will indicate unethical behavior of one or another author.

Detection of ethical violations entails refusal to publish. If it is revealed that the article contains outright slander, violates the law or copyright rules, the editorial board considers itself obliged to remove it from the web resource and from the citation bases. Such extreme measures can be applied only with maximum openness and publicity.

CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

PHILOSOPHY AND PHILOLOGY / ФИЛОСОФИЯ И ФИЛОЛОГИЯ

Ontology and dialectics Онтология и диалектика

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-003> 8

THEORY OF ADVERTISING AS METHODOLOGICAL PROBLEM

ТЕОРИЯ РЕКЛАМЫ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Afanasiev A.I. / Афанасьев А.И., Vasylenko I.L. / Василенко И.Л.

Social Philosophy Социальная философия

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-006> 15

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF THE LEGITIMIZATION OF SOCIAL MORALITY

СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Goncharova I. P. / Гончарова І.П.

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-011> 19

CONCEPTUALIZATION OF THE IDEA OF DEPENDENT DEVELOPMENT

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ЗАЛЕЖНОГО РОЗВИТКУ

Voropayeva T.S. / Воропаєва Т.С.

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-054> 27

REFLECTION AS THE COMPONENT OF MODERN SCIENCE COMMUNICATIONS

РЕФЛЕКСІЯ КАК КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Kovshov E.M. / Ковшов Е.М.

Linguistics and foreign languages in the modern world Языкознание и иностранные языки в современном мире

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-049> 32

SOME IDEAS ABOUT COMMUNICATION AND COMMUNICATIVE LINGUISTICS

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ ПО ПОВОДУ КОММУНИКАЦИИ И КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Kirillova T.S. / Кириллова Т.С., Nosenko G.N. / Носенко Г.Н.

Literary criticism Литературоведение

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-013> 36

BIBLICAL REMINISCENCES OF THE BOB DYLAN'S POETICS

БІБЛІЙНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ПОЕТИКИ БОБА ДІЛАНА

Mitina L.S. / Мітіна Л.С.

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-050> 41

THE PROBLEM OF GENRE POETRY DEVELOPMENT OF THE UKRAINE NARRATIVE FOR 60-80 YEARS THE XX CENTURY CHILDREN

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ЖАНРОВОЇ ПОЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВІСТІ ДЛЯ ДІТЕЙ 60-80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Sydorenko N.I. / Сидоренко Н.І.

MEDICINE, VETERINARY AND PHARMACEUTICALS / МЕДИЦИНА, ВЕТЕРИНАРИЯ И ФАРМАЦЕВТИКА

Clinical Medicine Клиническая медицина

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-039> 47

COMPUTER MODELING AND BIOLOGICAL PROCESSES: NEW OPPORTUNITIES FOR EXPERIMENTAL ESTIMATION OF STABLE MANDIBULAR OSTEOSYNTHESIS

КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ СТАБИЛЬНОСТИ ОСТЕОСИНТЕЗА НИЖНЕЙ ЧЕЛЮСТИ

Idashkina N.G. / Идашкина Н.Г.

Theoretical medicine**Теоретическая медицина**

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-009>

61

HYPOTHESIS OF PROTON STIMULATION OF REGIONAL BLOOD MICROCIRCULATION
ГІПОТЕЗА ПРОТОННОЇ СТИМУЛЯЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІКРОЦИРКУЛЯЦІЇ КРОВІ

Shaplavskiy N. V. / Шаплавський Н. В., Hutsul O. V. / Гуцул О. В., Shalajeva A. V. / Шалаєва А. В.

Drug technology, organization of pharmaceutical business**Технология лекарств, организация фармацевтического дела**

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-025>

67

METHODOLOGICAL APPROACH TO SUBSTANTIATION OF THE COMBINED DRUG
COMPOSITION

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБОСНОВАНИЮ

СОСТАВА КОМБИНИРОВАННОГО ПРЕПАРАТА

Shevchenko V.A. / Шевченко В. А., Rolik-Attia S. N. / Ролик-Аттия С. Н.

Pharmacy history**История фармации**

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-021>

71

STUDIED THE INTERACTION BETWEEN SATISFACTION WITH THE EMPLOYEE
BENEFITS IN AN UKRAINE'S PHARMACY INSTITUTION BY PHARMACY
PROFESSIONAL AND THE NEED TO PROVIDE OR REVIEW CURRENT EMPLOYEE BENEFITS
ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ЗАДОВОЛЕННЯМ ФАХІВЦІВ ФАРМАЦІЇ
СОЦІАЛЬНИМ ЗАХИСТОМ В АПТЕЧНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ І НЕОБХІДНІСТЮ
НАДАННЯ АБО ПЕРЕГЛЯДУ ІСНУЮЧОГО СОЦІАЛЬНОГО ПАКЕТА

Zarichkova M.V. / Зарічкова М.В.

CHEMISTRY / ХИМИЯ**Organic and inorganic chemistry****Органическая и неорганическая химия**

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-036>

80

THERMIC AND ANALYTICAL RESEARCHES of Co(II)-Mn(II) PHOSPHATES
ОСТАНЫДРАТЕС

ТЕРМОАНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Co(II)-Mn(II) ФОСФАТІВ ОКТАГІДРАТІВ

Antraptseva N.M. / Антрапцева Н.М., Novak I.S. / Новак І.С.

STORY / ИСТОРИЯ**World history and history of Ukraine****Всемирная история и история Украины**

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-023>

85

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF KRAFT'S WORK IN THE STUDY OF THE HISTORY
OF KAZAKH SOCIETY OF THE 19TH CENTURY

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ РАБОТ И.И. КРАФТА В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ КАЗАХСКОГО
ОБЩЕСТВА XIX ВЕКА

Oterova G. / Отендова Г.Е.

Archeology, anthropology and ethnology**Археология, антропология и этнология**

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-027>

92

FOLK CHRISTIAN RELIGIOUSITY IN THE SYSTEM OF THE WINTER CYCLE
OF TRADITIONAL CALENDAR RITES OF UKRAINIANS: RESEARCH ASPECTS
НАРОДНА ХРИСТІАНСЬКА РЕЛІГІЙНІСТЬ У СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНОЇ КАЛЕНДАРНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ: АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Dyakiv V.M. / Дяків В.М.

УДК 009:168.659

**THEORY OF ADVERTISING AS METHODOLOGICAL PROBLEM
ТЕОРИЯ РЕКЛАМЫ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА****Afanasiev A.I. / Афанасьев А.И.***d.f.s., prof. / д.ф.н., проф.**Odessa National Polytechnic University, Odessa, Shevchenko ave I, 65044**Одесский национальный политехнический университет, Одесса, прп. Шевченко 1, 65044***Vasylenko I.L. / Василенко И.Л.***s.f.s., as.prof. / к.ф.н., доц.**Odessa National Academy of Telecommunications, Odessa, Kuznechnaya St 1, 65020**Одесская национальная академия связи, Одесса, ул. Кузнечная 1, 65020*

Аннотация. В работе рассматривается теория рекламы с точки зрения методологических идеалов теории. Отмечается преимущественно описательный характер существующего комплекса знаний о рекламе, наличие эмпирических обобщений, именуемых теорией, отсутствие исходного принципа, способного объединить разнообразный эмпирический материал. Существующие психологические или маркетинговые подходы к рекламе, хотя и имеют эмпирический эффект, но не дают целостной теории рекламы. Возможно такую роль сможет выполнить нарративный подход.

Ключевые слова: реклама, теория, методология, нарратив.

Вступление.

Существует большое количество работ, от диссертаций до учебных пособий, в названии которых присутствуют слова «теория рекламы». Однако сюда попадает преимущественно эмпирический материал в виде описаний отдельных примеров рекламы, ее видов, способов функционирования и, в лучшем случае, обобщения практического опыта. Иногда присутствуют теоретические обоснования применения психологических, маркетинговых и других «инодисциплинарных» идей, а своего теоретического ядра не наблюдается. Между тем, создание хорошей теории рекламы имело бы немаловажное значение, поскольку теоретическое знание считается высшей степенью знания об объекте. Содержание такой теории является задачей рекламистов, а структура и способы ее построения выходят за пределы специального знания и составляют методологическую проблему.

Основной текст.

Видов рекламы существует множество, причем основания для их классификации весьма разнообразны. Это специфические признаки отраслей, где производятся рекламируемые товары или услуги, особенности целей рекламы и целевых аудиторий, географические, этнические или культурные сферы распространения, типы рекламоносителей, способы воздействия, расположение рекламной продукции, характер рекламных мероприятий, выполняемые функции в социуме и пр. Построить исчерпывающую классификацию видов рекламы затруднительно. Между тем, хорошая классификация является важным признаком теории какого-либо объекта,

иногда с классификации начинается становление теории объекта. Вопрос об удовлетворительной классификации рекламы неоднозначен: с одной стороны обобщенной классификации нет, поскольку отсутствует единый признак классификации, с другой, – классификации весьма убедительны в рамках отдельных признаков.

Способов представления рекламируемого объекта не так много, и их, по-видимому, можно свести к двум: описание и рассказывание. Описание и рассказывание свойственны даже невербальным формам, например, визуальным. Так фотография, рисунок, а тем более кино- или телеизображение рекламируемого объекта не столько его показывает, сколько рассказывает о нем [2]. Учет описательных и рассказывающих признаков рекламы важен во многих отношениях, в частности в отношении методологической состоятельности теории рекламы.

Описание подразумевает перечисление некоторых, достойных внимания, признаков объекта. Разумеется, их перечисление может быть вербальным или визуальным, использовать многочисленные средства усиления производимого впечатления.

Выделить важные для описания признаки не так просто, как кажется на первый взгляд. Они должны выгодно отличать данный объект от аналогичных ему объектов. Понятно, что они призваны сразу заинтересовать потенциального покупателя, для чего нужно знать потребности людей, объемы спроса, материальные возможности потребителей, принятые в социуме условности, традиции и пр. Требования к хорошей описательной рекламе довольно многочисленны, и их соблюдение дает неплохой эффект. В то же время, возможности описательной рекламы ограничены. Например, сколько признаков нужно выделить? Очевидно, их не должно быть очень много, иначе покупателю наскучит в них разбираться. Но и один-два явно мало, особенно, если конкурентный объект представлен большим количеством. Эмпирические обобщения путем проб и ошибок так или иначе устанавливают некоторое оптимальное количество важных признаков рекламируемого объекта. Но насколько они оптимальны и почему? Или такой вопрос: какие именно качества нужно в первую очередь выделять в рекламе моющих средств для посуды, их воздействие на посуду или на руки потребителя? Нужно ли перечислять и описывать качества духов и косметики или лучше показывать, как ими пользуется авторитетное лицо (спортсмен, кинозвезда, уважаемый политик)? Эти, как и многие другие, вопросы в свое время потребовали перехода к теории рекламы, где описания были бы дополнены объяснениями и другими функциями теории. Не случайно всевозможные дисциплинарные курсы, учебники, руководства стали именоваться теорией рекламы. Правда, дело преимущественно сводилось, да и сегодня нередко сводится, к теоретическим обобщениям наличного опыта описательной рекламы, что отражено даже в распространенных определениях рекламы. Например, реклама – это «непрямая форма убеждения, базирующаяся на информационном или эмоциональном описании преимуществ продукта» (10, с. 15.).

Описания и их теоретические обобщения, громко именуемые теорией,

естественно, лучше, чем неупорядоченный набор отдельных удачных случаев. Скажем, обучение рекламе на одних примерах не построишь. Но они по многим позициям не соответствуют признакам научной теории. Впрочем, не исключено, что тут теория и невозможна. Существует огромное количество описательных эмпирических дисциплин, не претендующих на теоретичность: от таксономических до геологических. Тем не менее, авторитет научных теорий столь высок, что распространено убеждение: отказать некоторой области знаний в статусе теоретичности, значит принизить ее. В то же время, многие специалисты, особенно практики рекламы, как, впрочем, и представители других прикладных дисциплин, не вполне отчетливо представляют себе, что такое научная теория. У них странным образом сочетается, с одной стороны, стремление именовать свои знания теорией, с другой – недоверие к теории и противопоставление ее «практике». Это следствие методологической неподготовленности, в частности, непонимание того, что хорошая теория практичнее любой практики. Но именно хорошая теория.

В методологии науки давно известно, какими качествами должна обладать хорошая теория: исходные теоретические принципы, терминологический аппарат с однозначно определенными понятиями, логика или хотя бы основные правила выводов отдельных положений и следствий теории, совокупность законов или статистических закономерностей, идеализированная модель объекта теории, а также, разумеется и эмпирический базис, границы которого, что весьма существенно, очерчены исходными принципами, которые и делают всю теорию целостной, системной. Такая система позволяет описывать, понимать и объяснять исследуемые объекты и предсказывать новые [1, с. 89-111]. Преимущество подобных теорий очевидно, в первую очередь они «методологичны», т.е. позволяют разработать метод получения нужного знания и продукта. Специалист, вооруженный методом, мало зависит от настроения и вдохновения, творческой удачи и озарения, гениальных догадок и творческих находок, и всего прочего, что также будет полезным, но что скорее сродни искусству, и чему обучить чрезвычайно трудно: нужен талант. Не случайно хорошие, «дорогие» рекламисты – это скорее талантливые творцы-искусники, чем обученные надежным методам исполнители. А хороший метод в своих пределах надежнее креатива, который незаменим лишь при выходе за пределы области применения метода. Хотя о «креативщиках» и их «креативах» написано чрезвычайно много, теорий здесь не наблюдается. Пособия, описывающие опыт великих рекламщиков, весьма интересны, но имеют незначительный обучающий эффект, поскольку повторение удачных «трюков» не имеет смысла. Впрочем, если не судить строго, полезные сведения в этой сфере наличествуют и для становления профессионала на первых порах необходимы. Но достаточны ли?

Построить хорошую теорию только путем накопления описаний и обобщения практического опыта невозможно, хотя без таких обобщений не обойтись. Даже тот факт, что дисциплины современного естествознания, скажем, механика, начали свое становление в виде эмпирических представлений, настоящими науками они стали тогда, когда появились теории,

опытом подтвержденные, но не опытом инспирированные и не опытом ограниченные. Их теоретические исходные положения дают возможность выходить далеко за пределы наличного опыта, например, делать надежные предсказания. Похоже, такими теоретическими принципами рекламное знание не обладает, поэтому специалисты и не могут решить, какой же подход лучше: экономический (маркетинговый), психологический, лингвистический. Очевидно, что эмпирический рост рекламного знания опережает теоретический, что в методологии науки в целом расценивается как неблагополучие. Должно быть наоборот. Теоретический рост должен опережать эмпирический [7, с.217-231]. Правда, не очень понятно, насколько теория рекламы соответствует критериям научно-исследовательской программы в лакатовском смысле, поскольку методология рекламного знания часто сводится к методике. К тому же, существуют и другие показатели надежности и успешности знания, хотя они и не всеобщие, например, эмпирический успех. Но и здесь не все однозначно, поскольку в настоящее время весьма проблематично подсчитать успешность рекламного продукта.

Действительно, эффективность рекламы является весьма серьезной практической и теоретической проблемой. Существуют многоплановые исследования данного вопроса, разнообразные качественные и количественные методики [6], однако, надежного решения нет. Причем, если теоретики пытаются как-то систематизировать столь многообразный материал по рекламе и ее эффективности, то практики критикуют подобные попытки [9], требуя надежных методик. Сомнительно, что они появятся без хорошей теории рекламы.

Если эмпирические обобщения не дают хорошей теории, остается путь «прививки», «гибридизации», широко распространенный в науке. Он состоит в том, чтобы принцип, понятие, метод и т.п., хорошо себя зарекомендовавшие в других теориях и дисциплинах, даже далеких от рекламы, применить в данной области. Интуитивно и более или менее осознанно это уже давно делается в сфере рекламы. Правда, используются вперемешку хорошо разработанные теории, например, теории вероятности, экономико-математической статистики, социологии, и теории, которые не обладают статусом хорошо разработанных, скажем, из психологии, социальной психологии, маркетинга, теории коммуникации. Впрочем, они, как правило, дают хороший эмпирический эффект, иначе просто не применялись бы. Но за счет чего достигается эффект и как его измерить, не очень понятно. И главное: не вырос бы данный эффект при хорошей теоретической и методологической разработанности?

Именно путем гибридизации формировалась нынешняя теория рекламы. Многие специалисты полагают, что первую книгу по теории рекламы написал Уильям Скотт. Это была «The theory of advertising», изданная в Бостоне в 1904 году. Существенно, что автор применил к рекламе психологические знания. Он не только обобщил свой опыт применения психологии в рекламе, но и выдвинул ряд новых психологических идей. В частности, Скотт обосновал идею, согласно которой поведение потребителей существенно менее рационально, чем полагали сторонники рационального поведения, а также

показал значение для действенной рекламы мировоззренческих убеждений как психологической характеристики потребителей. Психология не теряет своего значения и в современной теории рекламы. Так, модель последовательного поведения при воздействии на потребительскую аудиторию [10, с. 96-106] своими корнями уходит в психологическое знание. Но именно там, а не в теории рекламы она обретает теоретическое обоснование. Не удивительно, что по психологии рекламы научные работы и учебные пособия пишут именно психологи, и у них получается скорее прикладная психология, чем теория рекламы [3; 8].

Возможно не пришел еще в рекламу свой Филип Котлер, который также систематизировал бы все знание о рекламе, как Котлер о маркетинге. Но саму рекламу Котлер представил частью маркетинга, в структуре которого она занимает весьма малое место [5]. Подобный подход часто оспаривается, поскольку в этом случае реклама характеризуется преимущественно в экономическом ключе, например, без учета ценностных ориентиров и интересов людей [3]. В русле критики технократизма и потребительства подобный аргумент весьма убедителен. В то же время, в рамках маркетинга наработаны хорошие практические результаты по рекламе [4] и осмыслена роль рекламы, ее как положительные, так и отрицательные последствия для фирм, потребителей, экономики и общества в целом [10].

Своеобразное соперничество маркетингового и психологического подходов к рекламе имеет, среди прочего, важное методологическое значение. Желательно определиться, числить ли теорию рекламы по ведомству экономических дисциплин или зачислять ее в гуманитарные, поскольку теоретическое и методологическое обеспечение, не говоря уже о методическом, будет весьма различным. Можно было бы объявить теорию рекламы комплексной наукой (междисциплинарной, трансдисциплинарной, мультидисциплинарной), но в этом случае исходных теоретических принципов не может быть несколько, дескать, в каждом случае свой. Он должен быть один и объединить все разнообразное многодисциплинарное знание.

Не исключено, что такие принципы отыщутся в лингвистике. Во всяком случае любые теоретические и практические модели рекламы не могут не использовать тексты. Некоторые авторы полагают, что тексты составляют 75 % всей рекламы [3, с.166]. Учитывая, что в виде текста можно представить любую информацию: от вербальной до визуальной, от артефакта до природного объекта («книга природы») процент текста в рекламе можно увеличить до 100%. Правда, в этом случае копирайтера придется обучить строить тексты не только из слов.

Принимая во внимание тот факт, что главной особенностью текста является его нарративная организация, допустимо предположить, что нарратив станет тем исходным принципом, который объединит все имеющиеся подходы к рекламе и станет основой научной теории рекламы.

Заключение и выводы.

В качестве вывода отметим, что с точки зрения методологических идеалов теория рекламы неудовлетворительна, поскольку преобладает описание и

обобщение удачных случаев. Гибридизация в виде заимствования отдельных идей из других дисциплин дает лишь кратковременный эффект. Междисциплинарный характер теории рекламы, включающий маркетинговые и психологические установки, лишен целостности. Возможно, нарративный подход окажется системообразующим фактором становления хорошей теории рекламы.

Литература:

1. Афанасьев А.И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография. – Одесса: Бахва, 2013. – 288 с.
2. Афанасьев А.И. Фотография и нарратив // Пере-пост. Философский журнал. – 2017, № 3. – Одесса: http://philosophy-multidimensionality.com/index.php?option=com_content&view=article&id=238
3. Власов П. К., Киселёва А. А., Тарасов С. Г. Психология в рекламе. – Харьков: Гуманитарный центр, 2007. 320 с.
4. Джефкінс Ф. Реклама. Практичний посібник. – К.: Знання. – 2008. – 565 с.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга. 5-е изд. / Ф. Котлер, А. Гари. – М.: Вильямс, 2016. – 752 с.
6. Кутлалиев А., Попов А. Эффективность рекламы. – М.: Эксмо, 2006. – 416 с.
7. Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки. – М.: Академический Проект; Трикста, 2008. – 475 с.
8. Лебедев-Любимов А.Н. Психология рекламы. – СПб.: Питер, 2009. – 384 с.
9. Репьев А. Эффективность рекламы. Рецензия. – http://www.repiev.ru/recenz/Advert_Efficiency.htm
10. Росситер Дж. Р., Перси Л. Реклама и продвижение товаров. – СПб, М., Харьков, Минск: Питер, 2000. – 651 с.
11. Сэндидж Ч., Фрайбургер В., Ротцолл К. Реклама: теория и практика. – М.: Прогресс, 1989. – 632с.

References:

1. Afanasiev A.I. (2013) Gumanitarnoe znanie i gumanitarnyye nauki: monografiya [Humanitarian knowledge and humanities: a monograph], Odessa, Bahva, 288p.
2. Afanasiev A.I. (2017) Fotografiya i narrative [Photo and narrative] // Pere-post. Filosofskiy zhurnal, №3, Odessa, http://philosophy-multidimensionality.com/index.php?option=com_content&view=article&id=238
3. Vlasov P. K., Kiselyova A. A., Tarasov S. G. (2007) Psihologiya v reklame [Psychology in advertising], Harkov, Gumanitarnyy tsentr, 320p.
4. Dzhefkyns F. (2008) Reklama. Praktichniy posibnik [Advertising. Practical tutorial], Kiev, Znannya, 565 p.
5. Kotler F. (2016) Osnovy marketinga [Fundamentals of Marketing], Moscow, Vilyams, 752p.
6. Kutlaliyev A., Popov A. (2006) Effektivnost reklamyy [Efficiency of advertising], Moscow, Eksmo, 416p.

7. Lakatos I. (2008) Izbrannyye proizvedeniya po filosofii i metodologii nauki [Selected works on philosophy and methodology of science], Moscow, Akademicheskiy Proekt; Triksa, 475p.
8. Lebedev-Lyubimov A.N. (2009) Psihologiya reklamy [Psychology of advertising], St. Petersburg, Piter, 384p.
9. Repev A. Effektivnost reklamy. Retseziya [The effectiveness of advertising. Review], http://www.repiev.ru/recenz/Advert_Efficiency.htm
10. Rossiter Dzh. R., Persi L. (2000) Reklama i prodvizhenie tovarov [Advertising and promotion of goods], St. Petersburg, Moscow, Harkov, Minsk. Piter, 651p.
11. Sendidzh Ch., Frayburger V., Rottsohl K. (1989) Reklama: teoriya i praktika [Advertising: theory and practice], Moscow, Progress, 632p.

Abstract. *The paper considers the theory of advertising from the point of view of the methodological ideals of the theory. The existing theory of advertising is unsatisfactory, because it is dominated by a description and generalization of successful cases. This is not enough. By way of empirical generalizations, it is impossible to construct a good theory. The methods of advertising descriptions themselves need theoretical explanations. Initial theoretical principles can provide them. Advertising does not currently have its own theoretical principles. Borrowings from psychology, marketing and other disciplines give only an empirical effect. But, firstly, the practical result of advertising activities can not be measured. Secondly, vaccination of marketing or psychological ideas does not provide a holistic system of theoretical knowledge about advertising. There are no initial principles that can combine the diverse empirical material of knowledge about advertising. Some hopes give a narrative approach. Advertising is impossible without text, and its basis is a narrative in any form, from a mini-narrative to a metanarrative. By virtue of this, it is possible that the narrative theory will be able to fulfill the role of an initial theoretical basis and a system-forming factor for constructing a scientific theory of advertising.*

Key words: advertising, theory, methodology, narrative

Статья отправлена: 4.08.2018 г.

УДК 177.1

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL COMPONENT OF THE LEGITIMIZATION OF SOCIAL MORALITY**СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ****Goncharova I. P. / Гончарова І.П.***postgraduate / аспірант*

ORCID: 0000-0003-1106-6497

*Odessa National Maritime University, Odessa, Mechnikova 34, 65029**Одеський національний морський університет, Одеса, вул. Мечникова 34, 65029*

Анотація. В роботі розглядається структурний компонент легітимізації суспільної моралі, її соціально-психологічна складова. А також, та роль яку зазначена складова відіграє у формуванні легітимності та процесі легітимізації суспільної моралі на індивідуальному, міжособистісному та соціальному рівнях. Зачіпається питання соціально психологічної атмосфери та ролі її як контексту для легітимізації моралі.

Ключові слова: соціальний, психологічний, легітимний, легітимізація, мораль, суспільний, структура, рівні.

Вступ.

Існування людини у суспільстві обумовлено певними правилами, вміннями та можливостями і спирається на особисті навички, знання та компетентність. Сприйняття і дотримання правил у суспільстві залежить від їх легітимності, в процесі формування якої приймають участь соціально психологічні явища: наслідування, психологічне зараження, спільні групові емоції тощо. Не останню роль відіграє і соціально психологічний клімат в колективі де легітимізуються моральні правила. Вагомого значення набуває регулятивна функція, роль якої виконують як легітимні правила, так і соціально психологічні чинники. Завдяки регулювальній функції формується безпечна поведінка що особливо є актуальним в критичних ситуаціях, під час громадських і політичних акцій, ведення бойових дій тощо.

Не менш вагомим є і суперечка між індивідуальними суспільно моральними установками та принципами особистості та прийнятими у певному колективі, спільноті, професійній групі тощо, які призводять до внутрішньо особистісних та зовнішніх міжособистісних конфліктів. В наслідок чого в позитивних випадках відшліфовується моральна поведінка та моральні установки особистості чи колективу (у випадку якщо особистість бере на себе роль лідера). У негативних випадках, це може призводити до фрустрації чи девіантної поведінки, не сприйняття особистості колективом. Конструктом в подібних ситуаціях виступає позитивна оцінка, тобто здатність правильно інтерпретувати та усвідомлювати сторонню зовнішню реакцію на свої внутрішні установки та зовнішні дії. Визнавати їх відповідність чи невідповідність, приймати свідомі рішення щодо коректування поведінки, установок чи правил. Встановлювати здоровий баланс між моральними соціально психологічними вимогами та індивідуальними легітимними правилами.

Основний текст.

Легітимізація суспільної моралі має свою історію вивчення. Певні її аспекти досліджується в юридичній, психологічній, соціальній та філософській площині. В соціальній та психологічній площині, як мораль так і легітимність структурно розглядають на індивідуальному, соціальному та психологічному рівнях або індивідуальному, міжособистісних відносин та соціальному. В юридичній сфері пропонується безліч варіантів та підходів до вивчення моралі та легітимності, в тому числі і дослідження укомплектовані таблицями та схемами варіантів [5]. Філософи же перейнялися дослідженням самої суті моралі та легітимності на індивідуальному та загальному рівнях [4]. Дослідження демонструють складність і неоднозначність інтерпретацій та розуміння, як моралі так і легітимності. В результаті з розуміння вислизає конкретика і розпорошується у варіаціях. Тож, спираючись на принцип знаменитого „леза Оккама” не будемо „примножувати сутності”, а оберемо найбільш очевидні складові.

Легітимізація суспільної моралі, в своєму процесі та результаті спирається на критерії, рівні та глибину. Глибина позначається силою впливу легітимуючого морального правила, погляду чи норми. Критерії відбивають форму, зміст, атрибути, процес, сутність, причини, наслідки, інструменти, механізми, середовище, закони та обґрунтування (виправдання). Рівні зазначають індивідуальну, міжособистісну та соціальну легітимізацію.

Глибина соціопсихологічної складової на легітимізації позначається індивідуальним ступенем прийняття соціально психологічного впливу. Особистості занадто залежні від соціально психологічного клімату в колективі, зазвичай мають низький рівень самооцінки і високий рівень сумніву щодо індивідуальних переконань. Визнані ними правила орієнтуються здебільшого не на індивідуальні переконання, а на колектив і не відрізняються великою глибиною. Тоді як, особистості що впливають на легітимізацію правил іншими, формують соціально психологічний клімат в колективі, мають високий рівень самооцінки та впевненість у своїх індивідуальних переконаннях. Визнані ними правила, зазвичай осмислені та мають глибоку легітимність.

Рівні легітимізації суспільної моралі взаємодіють між собою і корегують один одного в прямому і зворотньому напрямках. Запропоновані соціальні правила та норми відбиваються на особистій реакції, здатності приймати або чинити супротив. Тоді коли індивідуальні проявляються там де їхня дія прямо чи приховано заохочується суспільством, або не зустрічає суспільного спротиву. На міжіндивідуальному рівні легітимна мораль стикається з індивідуальними особливостями опонентів, їхньою здатністю впливати один на одного, приймати до уваги сторонні зауваження, заражувати ідеями, обеззброювати опонента, маніпулювати обставинами, дозволяти чи не дозволяти опоненту переходити певну межу, зважати на суспільні правила чи дозволяти ігнорувати їх [2]. Соціопсихологічна складова тут виконує роль важеля що тисне з одного боку своїми соціальними умовами на психологічні особливості особистості в прийнятті рішення щодо легітимізації того чи іншого морального правила, погляду чи норми; з іншого психологічними

особливостями особистостей на соціальні умови за яких ці правила визнаються за легітимні.

Критерії легітимізації суспільної моралі відбивають процес її формування і втілюється в трьох основних компонентах легітимізації, які складаються з приймача та передавача легітимного та самого легітимуємого. Всі компоненти взаємодіють між собою і впливають один на одного через критерії легітимізації. Так, легітимуєме правило може впливати своєю формою на сприйняття приймачем і на спосіб подачі передавачем. Інструмент за допомогою якого передавач подає правило приймачу, може впливати на ставлення до нього як приймача так і передавача. Причини з яких приймач легітимізує правило можуть впливати на зміст самого правила і обставини за яких передавач його надаватиме.

У разі неправильної інтерпретації змісту, способу, форми подання тощо, легітимізуємого правила, погляду чи норми може виникати соціально психологічний конфлікт. На особистісному рівні він пов'язаний зі ступенем розвитку емоційного або соціального інтелекту, вмінням правильно (позитивно) сприймати, доносити, розуміти, інтерпретувати, використовувати емоції та соціальні навички, а також здатністю реалізовувати свої навички, знання та вміння в соціумі дотримуючись індивідуально легітимізованих моральних поглядів, норм і правил.

Соціально психологічний чинник проявляється не тільки в обставинах чи індивідуальних вміннях але і в загальній атмосфері в якій приймається та підноситься легітимуєме моральне правило. Хоча соціально психологічна атмосфера здебільшого виступає як додатковий чинник у легітимізації суспільної моралі його роль не менш вагома, а іноді навіть і провідна у прийнятті рішення щодо визнання певного правила чи поведінки як морального та необхідного. Атмосфера може виконувати роль контексту в якому правило, погляд чи дія можуть виглядати правильними або легітимним (Ю. Габермес).

Висновки.

Легітимізація суспільної моралі має певну структуру до якої входять критерії, рівні та глибина. Рівні поділяються на індивідуальний, міжіндивідуальний та соціальний. Соціопсихологічна складова позначається на кожному з них. Вона може виконувати роль контексту, атмосфери або коректора поведінки, впливати на прийняття рішення, підштовхувати до певної дій, надавати ваги, збільшувати чи зменшувати значущість та необхідність використання правила. Сила соціопсихологічного впливу на легітимність тим менша чим вища самооцінка і краща здатність позитивно оцінювати, інтерпретувати реакцію соціуму на власні дії. У випадку нездатності позитивно (адекватно) оцінювати реакцію соціуму на власну поведінку та переконання особистістю можуть легітимізуватися викривленні моральні норми та уявлення, які позначаються у девіантних відхиленнях в поведінці, фрустрації тощо.

Література:

1. Булах І. С., Алексеева Ю. А. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: соціально-психологічний тренінг / І. С. Булах, Алексеева Ю. А. // Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – 2003,

73 с.

2. Гоулман Д. Емоційний інтелект / Деніел Гоулман ; пер. з англ. С.-Л. Гумецької. – Х.: Віват, 2018. – 512 с.

3. Комар Т. В. Соціально-психологічний простір як чинник професійної зрілості особистості / Т. В. Комар // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України . - 2014. - Вип. 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_2_17.pdf.

4. Надурак В. В. Система суспільної моралі: синергетичний підхід : монографія / В. В. Надурак; Прикарпат. нац. ун-т. ім. В. Стефника. – Івано-Франківськ, 2014. – 229 с.

5. Цокур Є. Г. Джерела легітимності політичної влади: в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства : дис. ... доктора політичних наук.: 23.00.02 / Цокур Євген Георгійович. – К, 2012. – 411 с.

References:

1. Bulakh I.S., Aleksieieva Yu.A. (2003). Rozvytok moralnoi samosvidomosti osobystosti pidlitka: Sotsialno- psykholohichniy treninh [Development of moral self-awareness of a teenager's personality: Socio-psychological training] in Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M.P.Drahomanova [National Pedagogical University named MP Drahomanov], 73 p.

2. Goleman D. (2018). Emotsiinyi intelekt [Emotional intelligence]; translation from english S.-L. Humetska. – Kh.: Vivat, 512 p.

3. Komar T. V. (2014). Sotsialno-psykholohichniy prostir yak chynnyk profesiinoi zrilosti osobystosti [Social-psychological space as cause for person's professional maturity] in Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine], issue 2, pp. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/2893>

4. Nadurak V. V. (2014) Systema suspilnoi morali: synerhetychnyi pidkhid [The system of public morality: a synergistic approach]: in monograph; Prykarp. nats. un-t. im. V. Stefnyk. – Ivano-Frankivsk [Precarpathian National University named V. Stefnyk. - Ivano-Frankivsk], 229 p.

5. Tsokur Ye. H. (2012). Dzherela lehitymnosti politychnoi vlady: v konteksti vzaiedodii derzhavy ta hromadianskoho suspilstva [Sources of legitimacy of political power: in the context of interaction between the state and civil society]: in dissertation ... Doctor of Political Science: 23.00.02. – K, 411 p.

Abstract. The legitimization of public morality has a certain structure, which includes criteria: levels and depth. Levels are divided into individual, interindividual and social. The socio-psychological component affects each of them. It can act as a context, atmosphere or behavior correction, influence decision-making, push things, give weight, increase or decrease significance, and the need to use the rule. The strength of socio-psychological influence on legitimacy is the lower the higher the self-esteem and the better ability to positively evaluate, interpret the reaction of society to its own actions. In the event of a failure to positively (adequately) evaluate the reaction of society to their own behavior and person's conviction may legitimize the distortion of moral norms and ideas, which are reflected in deviant deviations in behavior, frustration, etc.

Key words: social, psychological, legitimate, legitimizing, moral, social, structure, levels.

Науковий керівник: к.ф.н., доц., зав. каф. філософії, Куліченко В.В.

Стаття підготовлена в рамках Програми дослідження кафедри філософії

ОНМУ: „Актуальні проблеми загальнолюдської цивілізації”,

дисертаційного дослідження „Легітимізація суспільної моралі в

трансформаційних процесах сучасного українського суспільства”.

Стаття відправлена: 24.08.2018 г.

© Гончарова І. П.

УДК 303.001

**CONCEPTUALIZATION OF THE IDEA OF DEPENDENT DEVELOPMENT
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ЗАЛЕЖНОГО РОЗВИТКУ****Voropaeva T.S. / Воропаєва Т.С.***s.p.s., as.prof. / к.психол.н., доц.*

ORCID: 0000-0001-8388-7169

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,**Kyiv, Volodymyrska Street 60, 01601**Київський національний університет імені Тараса Шевченка,**Київ, вул. Володимирська 60, 01601*

Анотація. У статті аналізується суть сучасної неоколоніальної політики, що проводиться окремими країнами. В даному контексті розглянуті теорії залежного розвитку. Представлені в статті концепції залежного розвитку стверджують про зростаючий розрив в економічному розвитку «центру» і «периферії». Аналізується специфіка залежного розвитку постколоніальних держав.

Ключові слова: постколоніалізм, неоколоніалізм, імперія, залежний розвиток, Україна.

Вступ.

Друга половина ХХ ст., його кінець та початок ХХІ ст. ознаменувались активізацією антиколоніального та постколоніального дискурсу. Після того, як у другій половині ХХ ст. почався період падіння колоніальної системи і становлення нових національних держав, масова міграція мешканців колишніх колоній до європейських країн стала основою становлення мультикультурних суспільств у цих країнах, паралельно розпочалися процеси визначення курсу постколоніального розвитку звільнених народів. Осмислення «колоніального минулого» інтелектуалами і вченими (вихованими на принципах західноєвропейського раціоналізму) призвело до становлення постколоніальних досліджень.

В сучасних умовах зростає актуальність соціально-філософського осмислення основних аспектів теорій залежного розвитку, які виникли в руслі антиколоніальних ідей і постколоніальних досліджень. Теорії залежного розвитку тісно пов'язані з неоколоніальною політикою, яка сьогодні проводиться окремими країнами.

Основний текст.

Відомо, що концептуалізація (від лат. conceptus – думка, уявлення, а також conceptio – поняття, розуміння, задум) – це процедура теоретичної організації знань і певного наукового матеріалу, який окреслюється як самостійна проблема (зі збереженням зв'язків з іншими проблемами). Така процедура забезпечує процеси: а) створення теоретико-методологічної моделі дослідження, б) виведення понять зі спостережень і визначення зв'язків між ними, в) формулювання тверджень загального характеру, г) відображення можливих тенденцій та змін у рамках даного дослідницького поля, д) продукування дослідницьких гіпотез. Концептуалізація є одним з проявів когнітивної діяльності людини, що спрямована на осмислення наявної інформації та призводить до утворення концептів, концептуальних структур,

концептуальних схем і концептуальних систем у творчій уяві людини [1].

Термін «концепт» застосовується, як правило, для позначення тільки об'єктів-предметів, але не ситуацій, подій або дій, що вимагає додаткових визначень. В цілому, концепт розуміється як буттєво-культурне, а не спеціально-дисциплінарне формоутворення; головне в концепті – «багатовимірність і дискретна цілісність смислу», існуючого у певному культурному просторі й схильного до трансляції з однієї предметної області в іншу. У когнітивних науках концепт позначає основну одиницю зберігання й передачі інформації, яка структурно відображає як знання, так і досвід людини. У науковому знанні певним чином упорядкований та ієрархізований мінімум концептів утворює концептуальну схему, а знаходження необхідних концептів і встановлення між ними зв'язків являє собою суть концептуалізації. Складність концепту полягає в наявності двосторонніх зв'язків між мовою та свідомістю. Мова і мовлення – це сфери, в яких концепт матеріалізується. Концепти можуть інтерпретуватись як «згустки смислів», які є носіями важливої етнокультурної, соціокультурної, політичної, правової та іншої інформації і знаходять своє вираження у вигляді нормативно-звичаєвих, ідейно-образних, знаково-символічних, ціннісно-смыслових та інших систем культури. Відомо, що концепт виступає одиницею концептуальної картини світу, концепти об'єднуються у концептосфери і утворюють концептуальну картину світу.

Концептуальна схема задає теоретичне розуміння цілісності об'єкта, підтримує системні уявлення про нього в дослідницьких процедурах, утримує смислову єдність всередині науково-дослідницького співтовариства [1]. Концептуальну схему можна визначити як певну сукупність гіпотез і припущень про природу досліджуваних об'єктів, що заснована на наявних теоретичних висновках, що охоплює тенденції і залежності (закони) між окремими компонентами досліджуваної сфери. Як гранично широку концептуальну схему можна трактувати і наукову картину світу [1].

Отже, концептуалізація – це спосіб організації мисленнєвої діяльності людини, що дозволяє рухатися від первинного матеріалу і первинних теоретичних концептів до все більш і більш абстрактних конструктів, розгортаючи всю структуру наукової теорії, з одного боку, і вписуючи наукову теорію в більш широкі дисциплінарні контексти, – з іншого [1]. У першому випадку можна говорити про первинне концептуальне пояснення, що вводить в роботу з наявними даними інтерпретаційний (розпізнавальний) чинник, відсутній у простих первинних емпіричних генералізаціях, закріплений у спеціально винайденому понятті – концепті, що розгортає можливу пояснювальну стратегію. У другому випадку мова йде про вироблення концептуальної схеми (моделі, знакової системи тощо) досліджуваної області, що відображає лише найсуттєвіші її сторони (мінімально необхідний набір вихідних концептів і конструктів, що дозволяє задавати картину наукової реальності) [1]. Мета концептуалізації – позначити універсум можливих на даний момент способів діяльності на теоретичному рівні (у тому числі забезпечення внутрішньої зв'язності використовуваних концептів і конструктів), запропонувати бачення предметних полів роботи в

дослідницькому режимі, а також задати уявлення про організацію знання на різних рівнях [1]. Концептуалізація дозволяє вписувати одне знання в інше, більш загальне, а в кінцевому підсумку – і в культуру. Значущість концептуалізації полягає у її рефлексивній та дискурсивній залученості у світ культури, у її специфічному інструментарії аналізу та синтезу, а також у критичних та конструктивних устремліннях.

Аналізуючи історію науки, сучасні дослідники виявили два типи процесів концептуалізації: специфікацію понять, що приводить до більш чіткого розуміння дійсності, та їхнє узагальнення, що дає більшу систематичність [3, с. 20]. Вчені виділяють кілька принципів наукової концептуалізації, відповідно до яких можуть бути оцінені її результати: 1) принцип орієнтації, згідно з яким поняття покликані спрямовувати увагу дослідників лише на окремі сторони реальності, бо світ надто складний; 2) принцип ясності, що досягається за рахунок операціоналізації поняття (вказувати межі застосування поняття необхідно для того, щоб не приймати гіпотетичне як закономірне); 3) принцип систематизації, яка необхідна при наявності суперечливих даних та інтерпретацій, шляхом операційного визначення поняття співвідноситься зі світом спостережень, поняття з'єднують вузьку теорію із загальною або із суміжними областями знання, нарешті, з філософією науки; 4) принцип економії, який означає, що концептуалізація є способом спрощення думок і даних; 5) принцип евристичної значимості, в силу якого «внутрішньої метою наукової концептуалізації є стимулювання інтелектуальної діяльності та створення відчуття творчої свободи індивіда» [3, с. 20].

Окрім цього, концепт і контекст тісно пов'язані і взаємно доповнюють один одного «подібно ключу і замковій шпарині»: як не всякий ключ може відчинити будь-які двері, так і не всякий концепт може «працювати» в будь-якому контексті. За аналогією з генотипом, середовищем і фенотипом можна сказати, що «генотип (концепт) розвивається і розкривається в певних умовах середовища (контекст)» [8, с. 46 – 50, 56,].

Перші ідеї про залежний розвиток колонізованих спільнот та суспільств виникли у XIX ст. в умовах дискусій про вільну торгівлю, протекціонізм, економічний націоналізм та колоніалізм, а також в рамках імперіології (а точніше, в теоріях імперіалізму, які були створені в кінці XIX ст. – на початку XX ст.) та антиімперіалізму (антиімперіалізм, як самостійний політичний рух, виник у Європі в кінці XIX – на початку XX ст. і став реакцією на розширення європейських колоніальних імперій і захоплення Філіппін Сполученими Штатами Америки).

Цікаві ідеї, на яких базувалась майбутня теорія залежності, можна знайти у німецького економіста й політика Даніеля Фрідріха Ліста (1789 – 1846) [5, с. 71–85]. На основі аналізу економічного стану Німеччини XIX ст. вчений довів, що вільний ринок в умовах наздоганяючого розвитку консервує відсталість і закріплює переваги розвинених держав. Для захисту економічного суверенітету, в період конкуренції на внутрішньому ринку з більш сильними іноземними виробниками, він відстоював необхідність державного втручання для підтримки вітчизняної промисловості, формування тимчасових

протекціоністських бар'єрів і митного об'єднання дружніх країн в рамках єдиного економічного простору, поки розвиток національної індустрії не досягне рівня, достатнього для взаємовигідної вільної торгівлі.

Британський економіст Дж. А. Гобсон (1858 – 1940), автор однієї з класичних теорій імперіалізму, запропонував немарксистське пояснення тих чинників, які призводять до захоплення колоній. У своїх працях «Еволюція сучасного капіталізму» (1894) та «Імперіалізм: дослідження» (1902) він довів, що концентрація промислових монополій, зростаюча роль банків, низька купівельна спроможність населення і відсутність справедливого розподілу багатств всередині метрополій стимулюють зовнішню експансію. Вчений проаналізував специфіку експансії багатьох держав, які нібито заради здійснення цивілізаторської місії цинічно грабували колонізовані ними країни. Автор припускав, що в кінцевому результаті виникне конгломерат держав, які будуть жити за рахунок підкорених народів (пізніше це стало реальністю). Цей «паразитарний імперіалізм», на думку вченого, буде тримати під своєю владою величезні маси покірних їм наймитів, при цьому він буде всіляко маскувати свою сутність [2, с. 283].

Ідея залежного розвитку колонізованих народів була представлена також у книзі Рудольфа Гільфердінга (1877 – 1941) «Фінансовий капітал» (1910); у працях Розі Люксембург (1871 – 1919) «Введення в політичну економію» (1912 – 1913) та «Накопичення капіталу» (1913), де зазначалось, що в умовах капіталістичної експлуатації мільйони людей піддаються поневоленню, всім мукам незабезпеченого існування й зубожіння при повному фізичному і духовному виродженні [4, с. 320]. Про те, що імперіалізм є формою експлуатації сотень мільйонів залежних націй малим числом найбагатших націй, писали Микола Бухарін (1888 – 1938) у своїй праці «Світове господарство та імперіалізм» (1915), а також Володимир Ленін (1870 – 1924) у творі «Імперіалізм, як вища стадія капіталізму» (1916), при цьому В. Ленін використав ряд положень із праці М. Бухаріна у своєму творі [7, с. 206 – 208]. Німецький соціал-демократ Фріц Штернберг (1895 – 1963) у своїх працях «Імперіалізм» (1926), «Імперіалізм і його критики» (1926) та «Імперіалізм і кризи» (1930) приділяв велику увагу вивченню зв'язків між станом колоніальних і залежних країн із розвитком капіталізму в країнах Заходу [7, с. 206 – 208, 213].

Повноцінна концептуалізація ідеї залежного розвитку на матеріалах Латинської Америки належить аргентинському вченому Раулю Пребішу (1901 – 1986). У 1930 – 1940 роки Р. Пребіш переконався в тому, що неокласичні економічні концепції нічого не дають для розуміння економіки як Аргентини, так і всіх країн Латинської Америки. У 1950-х роках ним були розроблені основи власної економічної теорії. Вони були викладені у його праці «Економічний розвиток Латинської Америки і його головні проблеми» (1950). Основні постулати цієї теорії були прийняті й розвинуті цілою групою економістів, які працювали разом з ним в ООН. Головне в теорії Р. Пребіша полягало в тому, що світова капіталістична економіка являє собою єдине ціле і абсолютно чітко розмежована на «центр», який включає в себе кілька

високорозвинених індустріальних держав («центрів»), та «периферію», яку складають в основному аграрні країни. Периферійні країни знаходяться в економічній залежності від «центру» («центрів»), що перешкоджає їхньому повноцінному розвитку і обумовлює їхню відсталість. Найважливіша причина відсталості периферії – викачування центрами істотної частини її доходів. У 1970-х роках ним було створено кілька нових праць, які були потім об'єднані у книзі «Периферійний капіталізм: Криза і трансформація» (1981). У цих працях, значною мірою під впливом критики його початкової концепції з боку більш радикально налаштованих дослідників (Т. Дус-Сантуса (Т. Душ-Сантуша), Р. М. Маріні, Ф. Е. Кардозу та ін.), його теорія була оновлена і переросла в теорію «периферійного капіталізму». Її суть полягає в тому, що капіталізм периферійних країн якісно відмінний від капіталізму «центрів». Він функціонує і розвивається за іншими законами. Саме тому специфіка периферійного капіталізму визначає особливий характер усього суспільства, адже розвиток периферійного капіталізму є «відтворення знедоленості», а широкі маси населення виявляються приреченими на животіння. Оскільки периферійний капіталізм являє собою тупиковий варіант, не здатний до скільки-небудь суттєвого прогресу, то глибокі вади, властиві такому капіталізму не можуть бути подолані в рамках існуючої системи, цю систему необхідно трансформувати [6, с. 21 – 22, 200].

Теорію Р. Пребіша суттєво доповнив британський економіст Ганс Зінгер (1910 – 2006), один з авторів гіпотези Пребіша – Зінгера. Відповідно до цієї гіпотези умови світової торгівлі (співвідношення динаміки цін на сировину та продукцію обробної промисловості) з плином часу неминуче змінюються таким чином, що основні вигоди від міжнародної торгівлі отримують країни-виробники кінцевої продукції, тоді як сировинні економіки (а це, як правило, колишні колонізовані країни), які імпортують цю продукцію, неминуче погіршують своє становище. Ще в 1964 р. Г. Зінгер вперше запропонував використати збалансоване зростання за допомогою незбалансованих інвестицій (поєднуючи концепцію залежного розвитку і теорію «великого поштовху»), зокрема, збільшити продуктивність праці у сільському господарстві і в традиційних експортних галузях за рахунок імпортозаміщення й розвитку власної виробничої та соціальної інфраструктури, що дозволить дати поштовх для розвитку всієї економіки і створити умови для стабільного самопідтримуючого зростання. Дуже жаль, що ці ідеї поки що не використовуються в Україні. Адже у серпні 2013 р. МВФ опублікував результати досліджень ринків сировини з 1650 р., які підтвердили гіпотезу Зінгера – Пребіша: у довгостроковій перспективі ціни на будь-який вид сировини знижуються у порівнянні з цінами на промислові товари. Отже, концептуалізація ідеї залежного розвитку відбулась спочатку на матеріалах Латинської Америки і лише потім відповідна теорія була поширена на весь «третій світ».

Відомо, що початковий варіант теорії Р. Пребіша виник ще до краху лінійно-стадіальних концепцій модернізації. Інші теорії залежності почали формуватись вже у період кризи модернізаційних концепцій, – у 1960-ті роки.

Американський економіст українського походження (виходець з України, який народився в Херсонській губернії) Пол Александер Баран (1910 – 1964) у 1957 р. одночасно з бразильцем Селсу Фуртаду (1920 – 2004), аналізуючи ідею залежного розвитку, обґрунтував теорію «наздоганяючого розвитку» – «депендентизма» (від ісп. Dependiente – залежний), в якій була доведена можливість обмеженого самостійного розвитку периферійних економік при збереженні пріоритету національних цілей і завдань над інтересами міжнародного капіталу. Селсу Фуртаду у своїй книзі «Розвиток і недорозвинення» (1964) характеризує економіку, що виникла в результаті проникнення капіталізму в регіони з некапіталістичним господарством, як гібридну, що поєднує капіталістичне ядро з архаїчною структурою.

Німецький економіст, політолог та соціолог Андре Гундер Франк (1929 – 2005), аналізуючи феномен нерозвиненості, критикував теорії модернізації, класичний марксизм та ліберальні напрямки світової економічної думки. У розробленому автором (на матеріалах Латинської Америки) варіанті теорії залежності нерозвиненість і відсталість не розглядаються як природні етапи історичної еволюції, що властиві усім країнам. На думку А. Г. Франка, стабільне економічне зростання розвинених держав обумовлене процесом нееквівалентного обміну з країнами, що розвиваються, коли упродовж тривалого часу ресурси й капітали держав периферії присвоюються більш розвинутою метрополією. В кінцевому підсумку це приводить до розвитку економічної відсталості колонізованих і традиційних суспільств та до повторення подібних відносин на внутрішньому рівні (коли встановлюється відчуження додаткового продукту на користь мегаполісів, котрі утворюються як центри колоніальної експлуатації, а також формується залежна відсталість сільських районів). А. Г. Франк вважав, що прийнятні умови для розвитку периферії можливі передусім при орієнтації на задоволення національних інтересів. Розробляючи колоніальну проблематику, учений увів у науковий обіг поняття «Третього світу» [7, с. 213].

У другій половині 1960-х років виникла й оформилась теорія, започаткована бразильцем Т. Дус-Сантусом. Вчений зазначав, що витoki теорії залежності ведуть до теорії імперіалізму, але в нових умовах положення теорії імперіалізму повинні бути розширені й переформульовані. Т. Дус-Сантус виступає з критикою теорій модернізації, які він називає теоріями розвитку (development). Головний їхній недолік він бачить у їх лінійно-стадіальному характері, адже необхідний більш широкий аналіз існування залежних спільнот і залежного розвитку, оскільки залежність означає встановлення певних меж і можливостей розвитку залежних спільнот, які поступово набувають власної манери – залежного способу участі у процесах розвитку світової економіки. У 1980-х роках один з «депендентистів», бразильський вчений Руй Мауро Маріні (1932 – 1997) створив концепцію «суперексплуатації» трудящих мас периферії в результаті тотальної залежності цих країн від центрів [7, с. 213].

Висновки.

Отже, в основі теорій залежного розвитку лежить твердження про те, що економічна відсталість і політична нестабільність країн, що розвиваються, є

результатом їх інтеграції у світову економіку, а також систематичного тиску на них з боку розвинених держав (які дуже часто є колишніми метрополіями даних колонізованих країн). Таким чином, нерозвинені держави «периферії», колишні колонії держав «центру», бідніють в результаті того, що їхні ресурси та капітал витікають до багатих країн «центру», які не відмовляються від політики неоколоніалізму. Політика неоколоніалізму підтверджує наявність імперіалістичних тенденцій, властивих колишнім колоніальним державам по відношенню до своїх колишніх колоній, а також експансіоністських методів впливу на користь розвинених країн та їхніх найбільших корпорацій.

Критики неоколоніальної політики звертають увагу країн другого і третього світу на те, що політика Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світового Банку спрямована на нівеляцію повноцінного й збалансованого розвитку даних країн, оскільки для того, щоб претендувати на все нові й нові кредити, бідні країни змушені приймати диктаторські умови структурної перебудови власної економіки, що відповідають інтересам МВФ і Світового банку, але є згубними для економік цих країн, що, в кінцевому рахунку, приводить до підвищення рівня бідності, а не до її зниження.

Для сучасної України, яка перебуває на етапі свого постколоніального розвитку (1991 – 2018 рр.), дуже важливими є теорії залежного розвитку, розроблені видатними вченими світу. Керівництво нашої держави має зрозуміти, що одними з найважливіших кроків у соціально-економічній політиці мусить бути не тільки зменшення бідності українських громадян, але й деолігархізація, демонополізація, деколонізація України, обґрунтування політики стабільного розвитку, спрямованої на подолання наслідків економічної, політичної, культурної та інтелектуальної залежності українців (як етнічних, так і політичних) від колишніх імперій.

Література:

1. Абушенко В. Л. Концептуализация. Гуманитарная энциклопедия [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2002 – 2018. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6891>
2. Гобсон Дж. Империализм. – Л.: Наука, 1927. – 340 с.
3. Концептуализация и контекстуализация в наука и образованието // Стратегии на образователната и научната политика. – София, 2003. – 240 с. – С. 12–30.
4. Люксембург Р. Введение в политическую экономию. – М.: Политиздат, 1960. – 440 с.
5. Попов Г. Г. Национальное экономическое развитие в условиях глобализации: Фридрих Лист vs классическая школа» // TERRA ECONOMICUS : научный журнал. – 2007. – Т. 5. – № 4. – С. 71–85.
6. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? – М., 1992. – 340 с.
7. Семёнов Ю. И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней). – М.: Современные тетради, 2003. – 240 с.

8. Meaning and context: quentin skinner and his critics / ed. J. Tully. Cambridge, 1988. – 340 p. – P. 46-57.

References:

1. Abushenko V. L. (2018). Kontseptualizatsiya. Gumanitarnaya entsiklopediya [Conceptualization. Humanitarian encyclopedia] in Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy [Center for Humanitarian Technologies]. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6891>
2. Gobson Dzh. (1927). *Imperializm* [Imperialism], Leningrad, Nauka, 340 pp.
3. Konseptualizatsiya i kontekstualizatsiya v naukata i obrazovaniето (2003) in *Strategii na obrazovatel'nata i nauchnata politika*, Sofiya, pp. 12-30.
4. Lyuksemburg R. (1960). *Vvedeniye v politicheskuyu ekonomiyu* [Introduction to political economy], Moskow, Politizdat, 440 p.
5. Popov G. G. (2007). Natsional'noye ekonomicheskoye razvitiye v usloviyakh globalizatsii: Fridrikh List vs klassicheskaya shkola» [National Economic Development in the Context of Globalization: Friedrich List vs Classical School] in *TERRA ECONOMICUS : nauchnyy zhurnal* [TERRA ECONOMICUS: scientific journal], issue 5, vol.4, pp. 71–85.
6. Prebish R. (1992). *Periferiynny kapitalizm: yest' li yemu al'ternativa?* [Peripheral capitalism: is there an alternative to it?], Moskow, 340 pp.
7. Semonov YU. I. (2003). *Filosofiya istorii*. (Obshchaya teoriya, osnovnyye problemy, idei i kontseptsii ot drevnosti do nashikh dney) [Philosophy of History (General theory, main problems, ideas and concepts from antiquity to the present day)], Moskow, 240 pp.
8. *Meaning and context: quentin skinner and his critics* (1988) / Ed. J. Tully, Cambridge, pp. 46-57.

Abstract. The article analyzes the essence of modern neo-colonial policies pursued by individual countries. In this context, theories of dependent development are considered. The concepts of dependent development presented in the article confirm the growing gap in the economic development of the "center" and "periphery". The specifics of the dependent development of post-colonial states are analyzed.

Key words: post-colonialism, neocolonialism, empire, dependent development, Ukraine.

Статья отправлена: 30.09.2018 г.

© Воропаева Т.С.

УДК: 87.6

**REFLECTION AS THE COMPONENT OF MODERN SCIENCE
COMMUNICATIONS****РЕФЛЕКСИЯ КАК КОМПОНЕНТ СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ КОММУНИКАЦИЙ****Kovshov E.M. / Ковшов Е.М.***d.pf.s., prof. / д.ф.н., проф.**Samara State Technical University, Samara, Molodogvardeiskaia 244, 443100**Самарский Государственный технический университет,**Самара, Молодогвардейская 244, 443100*

Аннотация. В работе рассматривается место и роль рефлексивного сознания в современных научных коммуникациях в связи с парадигмальными переменами в постнеклассический период развития науки. Представлено сложное строение рефлексивного сознания, его типы и формы. Показаны изменения взаимодействия различных типов и форм рефлексии в коммуникациях технауки, в частности, в процессе социальной оценки техники.

Ключевые слова: коммуникация, рефлексия, наука, общество, техника.

Во второй половине XX в. происходит формирование постнеклассической научной рациональности как следствие постнеклассического зтапа развития науки, который характеризуется такими переменами, как переход науки к новому типу объектов – сложным саморазвивающимся системам («человекоразмерным» объектам, примером которых являются объекты биотехнологий, экологические системы, биосфера и т.п.), соотносительностью получаемых знаний не только со средствами деятельности, но и с ценностно-целевыми структурами. Вместе с тем, формирование новой постнеклассической рациональности, отмечает В.С.Степин, «не приводит к исчезновению предшествующих типов, а лишь ограничивает сферу их действия» [1. С.523]. Это означает, что научные коммуникации представляют гетерогенное социальное пространство с использованием разных типов рациональности как самими учеными, так и представителями различных социальных групп. Непредсказуемые изменения в науке приводят, порой, не только к позитивным, но и негативным последствиям. Для уяснения возможных путей и средств поддержания положительной динамики в развитии науки, формирования стратегий развития и управления наукой необходим философский анализ как внутринаучных коммуникаций, так и контактов науки с обществом, в котором значительное место занимает осмысление изменений содержания рефлексивного уровня сознания участников этого процесса.

В последние десятилетия наблюдается все более тесное взаимодействие науки, как особого вида познавательной деятельности, не только с предметно-преобразовательной, но и с социальной деятельностью, включающую в себя такие виды, как а) социально-преобразовательная (преобразование общественных отношений и самого человека), б) деятельность общения, в) ценностно-ориентационная (политическая, правовая, эстетическая, религиозная и др.) Коммуникативное пространство науки формируется внутри общего социального пространства, в котором происходит взаимовлияние различных

форм культуры, разных понятийных аппаратов, используются как готовые смыслы и значения, так и создаются новые.

Решение комплексных практических задач, встающих перед современным обществом невозможно без глубокого всестороннего размышления на метауровне, использования рефлексии как механизма осмысления и переработки не только накопленного опыта, но и перспектив планирования деятельности в различных сферах жизни общества.

В качестве методологического инструмента анализа действия данного механизма воспользуемся концепцией В.Н.Борисова о уровнях человеческой деятельности. Согласно этой концепции, всякая (не только познавательная) деятельность представляет собой процесс, осуществляемый «одновременно на двух взаимодействующих уровнях – предметном и надпредметном» [2. С. 10]. На предметном уровне происходит «получение и развитие знаний о познаваемом предмете» (Там же). На надпредметном уровне объектом рассмотрения являются взгляды, мнения, концепции о предмете, выработанные на предметном уровне познания. Надпредметный – это уровень рефлексии в целом, где сознанием производятся как контроль и управление над собственной деятельностью по созданию программ достижения цели, так и анализ и оценка результатов этой деятельности. Здесь на разных этапах деятельности действуют (по терминологии В. Н. Борисова) прото- и метапредметный типы рефлексии, выполняя присущие им функции (оценка завершенной деятельности – метапредметный тип, проектирование будущей деятельности, ее подготовка и планирование – содержание протопредметного типа рефлексии). Характер взаимодействия форм и типов рефлексии в сознании субъектов научных коммуникаций меняется в зависимости от этапа развития.

В период постнеклассической науки формируется новая форма производства знаний, что зафиксировано в коллективном труде «Новое производство знания: динамика науки и исследований в современных обществах» [3.], где были отмечены такие черты «нового типа» производства знания, как трансдисциплинарность, организационное многообразие, продуцирование знания в контексте его приложений; социальная ответственность и рефлексия; оценка и контроль качества.

Характеризуя парадигмальные сдвиги, происходящие в современной науке, В.А. Лекторский называет такие, как 1) отказ от субъектоцентризма, когда субъект понимается не как непосредственная данность, а как формирующийся в коммуникативных отношениях с другими субъектами, 2) отказ от наукоцентризма, означающий, что наука важнейший, но не единственный способ познания реальности [4. С.19].

В классический и неклассический этапы науки субъект, как непосредственная стабильная данность, фиксировал свойства и закономерные связи отношений объектов на эмпирическом и теоретическом уровнях, осуществляя, таким образом, производство знания. В постнеклассический период субъект познания уже понимается как коммуникативный агент, продуцирующий знание в контексте его приложений в различных видах практики, в том числе и в технотехнике, обладающий развитой социальной

рефлексией и ответственностью. В.С. Швырев отмечал, что «Постнеклассическая рациональность не является чисто познавательной рациональностью, претендующей на моделирование реальности “как она есть”, она выступает как форма социально-гуманитарной проектно-конструктивной рациональности» [5. С.45]. В этой связи следует различать познавательную и социальную формы рефлексии по соотношению долей гносеологического и аксиологического аспектов в общем поле рефлексивного сознания.

В познавательной рефлексии цель познания определяется как возможно более полное и точное отображение объекта; доминирует установка, выражающаяся в стремлении к элиминации субъекта или сведении к минимуму его влияния на познавательный процесс. В связи с этим ценностный аспект считался второстепенным и был обусловлен вынужденным признанием влияния субъекта на процесс познания и его результаты, а аксиологический (ценностный) аспект заключается в понимании истины как главной определяющей и единственной ценности для познающего субъекта, а все иные ценности выносятся за скобки. Такая установка господствовала в сознании познающего субъекта на классическом этапе развития науки.

Социальная рефлексия представляет собой способ осознания действия межличностных (в том числе межгрупповых) социокультурных механизмов любой целесообразной деятельности. В отличие от познавательной, ей присуще доминирование аксиологического аспекта над гносеологическим, которое выражается в осознании субъектами мотивов и целей их социальной деятельности.

Здесь на первый выступает аксеологический аспект, содержание которого детерминировано потребностями и интересами людей, имеющих для них ценность и осознанно представленных на вербальном уровне мотивами и целями деятельности [6].

Сегодня в сознании коммуницирующих субъектов происходит изменение соотношения познавательной и социальной форм рефлексии в сторону социальной рефлексии. Это вызвано нарастанием интегрированности науки в жизнедеятельность общества, в связи с чем при решении прикладных задач и проблем. расширяется пространство общения, в котором ведущая роль отдается таким внешним по отношению к науке факторам, как бизнес, государство, влияние техносферы и др. Теперь коммуникации требуют не только самоидентификации каждого из участников как «частичных субъектов», но и также осознания общего поля интересов и выяснения возможностей действий каждого. При этом меняется соотношение мета- и протопредметного типов рефлексии, все более отдается приоритет последнему, включающему в себя планирование и прогнозирование будущей деятельности. Об этом свидетельствует появление таких новейших направлений в науке как системотехническое и социотехническое проектирование.

Возрастающая значимость достижений научно-технического прогресса и их последствий в жизни общества вызывает необходимость социально-гуманитарной оценки техники и экспертизы технологических проектов. Эта оценка производится «совокупным субъектом», в состав которого в качестве

«частичных субъектов» входят этические институты, политические, юридические, правительственные структуры, осуществляющие поддержку данных проектов. Оценивание техники не ограничивается только междисциплинарными научными исследованиями, а представляет собой комплексную аналитику экономических, политических, экологических и иных последствий функционирования технических систем. В процесс оценивания входит коммуникация экспертов различных направлений и специальностей (инженеров, экологов, экономистов, медиков и др.), использующих разные типы и виды познавательной и социальной рефлексии. При оценке техники как созданного артефакта используется метапредметный тип познавательной рефлексии, в рамках которого техника оценивается на соответствие законам природы и общества, заданному назначению и функциям. В содержание протопредметного типа входит оценка возможных последствий применения технических систем, планирование возможного применения, модификации в различных сферах деятельности, прогноз износа, амортизации и т.д. С позиций социальной рефлексии технические системы оцениваются на соответствие интересам и требованиям общества; например, к новой модели самолета могут быть предъявлены требования обеспечения должной степени комфорта, дизайна, экономичности, предупреждение морального устаревания и т.д.

В качестве вывода следует указать на общественную потребность минимизировать возможные негативные последствия при разработке новой техники и технологий, которая требует как от руководителей и исполнителей проектов, так и экспертов развитого рефлексивного сознания, способного учитывать и согласовывать цели и интересы отдельных (частичных) субъектов на пути к общественному благу совокупного субъекта.

Литература:

1. Степин В.С. Философия и методология науки. – М.: Академический проект; Алма матер, 2015. С.523).
2. Борисов В.Н. О специфике методологического анализа научного познания //В сб.: Методологические проблемы развития науки и культуры. Куйбышев, 1976.
3. Трансдисциплинарные исследования 2014. <http://transstudy.ru/q-q-.html>
4. Лекторский В.А. О классической и неклассической эпистемологии // На пути к неклассической эпистемологии. М., 2009.. С.7-25.
5. Швырев В.С. О соотношении познавательной и проективно-конструктивной функций в классической и современной науке // Познание, понимание, конструирование. М., 2008. С. 30-48.
6. Ковшов Е.М. Социальная рефлексия: Структура, формы и функции. Самара, 1998. 111 с.

References:

1. Stepin V.S. (2015) *Philosophia i metodologia nauki* [Philosophy and methodology of science.] in *Akademicheski proekt; Alma mater* [Academic project; Alma mater], p.523.

2. Borisov VI. Nik. (1976) O specifikke metodologicheskogo analiza nauchnogo poznanie [About the specificity of the methodological analysis in the science cognition] in *Metodologicheskie problemi rasvitiia nauki i kulturi* [The methodological problems of the science and culture development].

3. 3. *Transdisciplinarnie issledovania 2014* [Transdisciplinary researches] <http://transstudy.ru/q-q-.html>

4. Lectorski V.A. (2009) O klassicheskoi i neklassicheskoi epistemologii [About the classic and non-classic epistemology] in *Na puti k neklassicheskoi epistemologii* [To the non-classic epistemology], pp.7-25.

5. Shvirev V.S. (2008) *O sootnoshenii poznavatelnoi i proektivno-konstruktivnoi funktsii v klassicheskoi i sovremennoi nauke* [About the correlation of the cognitive and projective-constructive functions in the classic and modern science] in *Poznanie, ponimanie, konstruirovaniye* [Cognition, Understanding, Construction], pp. 30-48.

6. Kovshov Evg. Mih. (1998) *Sotsialnaya refleksia: struktura, formi i funktsii* [Social reflection: structure, forms and functions] pp. 111.

Abstract. *In this paper it is considered the place and role of the reflective consciousness in the modern science communications in connect with the paradigm changes in the post-non-classical period of the science development. The complex structure of the reflective consciousness, its types and forms are presented. The interaction changes of the reflection types and forms are shown in the technoscience communications, and particularly are shown in the process of social technology evaluation.*

Key words: *communication, reflection, science, society, technology.*

УДК: 339.138:811.112.07

SOME IDEAS ABOUT COMMUNICATION AND COMMUNICATIVE LINGUISTICS**НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ ПО ПОВОДУ КОММУНИКАЦИИ И КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ****Kirillova T.S. / Кириллова Т.С.***doctor of philology, Professor / доктор филологических наук, профессор***Nosenko G.N. / Носенко Г.Н.***candidate of philology sc., reader, / кандидат филологических наук, доцент**Astrakhan State Medical University,**Astrakhan, Bakinskaya St.121, 414000**Астраханский государственный медицинский университет,**Астрахань, ул. Бакинская 121, 414000*

Аннотация. Коммуникация – необходимый аспект социальной деятельности человека. В ее основе лежит динамическая сторона языка и его антропоцентрические проявления, а значит умения общаться на различные темы в любых ситуациях.

Ключевые слова: общение, факторы, умения, социолингвистика, коммуникативная лингвистика, языковая картина мира.

В современной лингвистике коммуникация понимается не только как использование языковой системы, но, прежде всего, как социальная деятельность, выступающая наравне с другими видами человеческой деятельности.

Коммуникация необходима не только для того, чтобы люди могли понять друг друга или объединить свои усилия для достижения одной цели. Своеобразие коммуникативной деятельности по сравнению с другими видами человеческой деятельности состоит в том, что содержание мысли одного индивида становится коллективным достоянием, необходимым для краткосрочного и долгосрочного обоснования, планирования и организации любых видов совместной деятельности. Если отнять у человека способность коммуницировать, никакая другая деятельность не сможет ее заменить и совместная работа станет невозможной. Ярчайший пример этому - библейская Вавилонская башня, которую строители древности так и не закончили, не сумев понять друг друга. Коммуникация - это целенаправленный обмен мыслями и информацией в рамках социальной деятельности человека.

Коммуникативный акт может достичь своей цели только в том случае, если собеседники равны в плане обладания «фондом общих знаний». Таким образом, доктор биологических наук, выступая перед рабочими горнодобывающего комбината, должен не только выбрать правильную, не слишком сложную тематику и подходящую форму изложения, но и предварить свое выступление коротким объяснением незнакомых терминов и названий. Это необходимо для того, чтобы вызвать интерес и быть правильно понятым.

Общие знания участников общения называют фоновыми знаниями. Их обычно делят на несколько категорий:

1. общечеловеческие знания (сведения о временах года, явлениях

природы, знания простейших физических закономерностей и т.д.),

2. региональные сведения (они будут разными для жителей равнин и горцев, южан и северян),

3. знания, связанные с культурой той или иной страны, местности, народа.

Последние наиболее важны в изучении иностранного языка. Например, если в книге, переведенной с испанского, кличка одного из персонажей будет “el togo” (бык), то это будет характеризовать его как волевого, сильного и умного человека. А в новейшей русской культуре слово «бык» равнозначно ругательству, оно имеет коннотацию «сильный, но глупый, недалекий».

Бессмертный профессор Хиггинс умел безошибочно по произношению человека определять, из какого уголка Англии он родом. Авантюрист Чичиков из поэмы Николая Гоголя «Мертвые души» на равных общался со всеми, кто попадался ему на пути, — от сбрендившей Коробочки до эмансипированного и раскованного Манилова. Следователю и вместе с тем большому знатоку нейролингвистической психологии Порфирию Петровичу хватило трех разговоров с Раскольниковым, чтобы заставить того сознаться в преступлении. Так действительно ли по речи человека, по манере его общения, по его артикуляции, жестам можно научиться видеть истинные намерения собеседника, определять характеры личностей, с которыми общаешься?

Проблематика, связанная с динамическим аспектом языка, его антропоцентрическими проявлениями, на Западе развивается активнее. В определенной степени это обусловлено стремительным развитием аналитической философии в США и Европе, которая в определенный момент достигла состояния, называемого прагматическим поворотом в лингвофилософии. То есть ученые, классические философы, логики, обратившись к живому естественному языку, заметили, что человек не может существовать без единства с ним. Впервые этот феномен был зафиксирован в трудах Остина, Сёрла, Вандервекена, Грайса. На Западе раньше заметили огромную роль изучения средств движения информации, законов ее порождения. А информация, безусловно, не может быть оторвана от языка, его носителей. Этот комплекс, этот синтез философского, лингвофилософского привел к тому, что в США и Западной Европе очень активно заинтересовались проблемами коммуникативной лингвистики. У нас по определенным объективным причинам это пришло позднее.

Мы в который раз оказались на обочине научных прорывов.

Действительно, на территории бывшего Советского Союза наблюдается определенное отставание в исследовании языка именно как средства коммуникации. В США есть всемирно известная Бостонская школа, осуществляющая исследование коммуникации в малых социальных группах. Что значит малая социальная группа? Это общение нескольких лиц (обычно более трех). Оказывается, исследовать речь в такой группе очень сложно, ведь она подчинена своим внутренним законам. Существуют законы подачи информации, связности реплик, связи между языковыми и внеязыковыми факторами. Именно их исследованием и занимается Бостонская школа дискурс-

анализа. Создана специальная система транскрипции, где жест, слово, расстояние и другие паралингвальные средства очень тесно сочетаются. К сожалению, нам еще далеко до такого развития.

В американских школах существуют предметы, на которых детей специально учат общаться на различные темы в определенных ситуациях.

Научить общаться не только можно, но и необходимо. У нас бытует мнение, что человек коммуницирует так же естественно, как дышит и ходит. Но оказывается, что и дышать мы не умеем. Потому-то и предлагает Бутейко свою систему упражнений для дыхания. Оказывается, и ходить не умеем. По крайней мере, так утверждают специалисты, которых интересуют проблемы влияния человеческих движений на организм. Поэтому нужно, чтобы нас учили правильно передвигаться. А уж тем более ошибочно мнение, что мастерство общения — это природный дар. На самом деле, это не так. При всем скептическом отношении к американской школьной системе, я просто в восторге от того, как у них поставлено (причем уже давно) преподавание практической риторики в школах. Начиная с младших классов американские школьники слушают курсы: «Как правильно общаться с родителями», «Как правильно общаться со взрослыми», «Как нужно общаться со своими друзьями», «Как общаться на вечеринке». У нас в лучшем случае некоторые университеты предлагают курс теоретической риторики. Наше школьное лингвистическое образование построено по принципу, который разработали еще ученые александрийской школы грамматики: научить учеников правильно читать и писать. Этим она и исчерпывается. По моему мнению, нам нужно сначала ввести курс риторики в программы вузов. Дальше, подготовив специалистов, ввести такой предмет в средней школе, в рамках которого детей должны научить грамотно общаться, формировать «гроссмейстеров общения». В школе ребенку нужно объяснить, как входить в коммуникацию, как ее поддерживать в различных ситуациях с разными категориями собеседников, как гибко менять стратегии общения, как выходить из коммуникации. Цель такого школьного курса по практической риторике единственная - привить ребенку элементарные коммуникативные навыки, чтобы, окончив школу, он мог совершенно свободно, красиво и правильно общаться в любой ситуации.

В XXI веке будут доминировать социолингвистика, психолингвистика, коммуникативная лингвистика, или все-таки будущее за традиционной морфологией, дериватологией, фонетикой?

Подобное противопоставление не совсем правильно. Могу утверждать, что системно-структурный подход к языку исчерпал себя. Но исследование всех уровней языковой системы в рамках других подходов очень актуально. Возьмем, к примеру, фонетику. Ну что, казалось бы, можно сделать в рамках фонологического уровня языка. Все фонемы исследованы, все их связи, синтагматические и парадигматические, исследованы. Однако, если посмотреть на фонологический уровень с точки зрения антропоцентрического подхода, то увидим такие вещи, которые до сих пор не описаны. Например, в рамках фоностилистики мы до сих пор не знаем, как влияют те или иные звуки, звуко сочетания, слоги на восприятие человека, на его психику. Существуют

целые направления нетрадиционной медицины, которые лечат определенные болезни путем последовательного произношения отдельных звуков, слогов и т.п. До сих пор вообще не исследованы законы влияния слова на человеческую психику. А ведь словами человека можно ввести в транс. То есть и фонетику, и морфологию, и лексикологию, и синтаксис любого языка, нужно изучать, однако этот процесс должен происходить с учетом новых направлений, появляющихся в лингвистике.

Вместо этого у нас продолжает доминировать, особенно в высшей школе, системно-структурный подход к изучению языка. Безусловно, он нужен. Это то же самое, что для студентов-медиков изучение строения человеческого тела. Но ведь на этом их образование не заканчивается! После этого они исследуют психику человека, другие системы функционирования человеческого организма и выходят на уровень функционирования духа человека. Вот так и мы не должны замыкаться на уровне исследования системы и структуры языка. Иначе кроме языкового скелета нам ничего не удастся исследовать. Высшая ступень изучения любого языка, родного прежде всего, — это нахождение духа этого языка, выход в неповторимую языковую картину мира, в пределах которой мы живем.

References:

1. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence [Текст] / M. Byram. – Clevedon: Multilingual Matters LTD., 1997. – 121 p.
2. Hymes D. Essays in the History of Linguistic anthropology [Текст] / D. Hymes. – Amsterdam, 1983. – 406 p.

Abstract. *Communication is the necessary aspect of social activity of a man. In its basis there is the dynamic part of language and anthropocentric manifestations, so it means the skills of communication on different themes in any situations.*

Key words: *communication, factors, skills, sociolinguistics, communicative linguistics, language picture of the world.*

Статья отправлена: 25.09.2018 г.
© Кириллова Т.С., Носенко Г.Н.

УДК 821.111(73)-1:82.091

BIBLICAL REMINISCENCES OF THE BOB DYLAN'S POETICS

БІБЛІЙНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ПОЕТИКИ БОБА ДІЛАНА

Mitina L.S. / Мітіна Л.С.

с. of Philol., as.prof. / к.філол.н., доц.

ORCID: 0000-0003-0060-419X

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Bursatskyi uzviz, 4, 61057

Харківська державна академія культури, Харків, Бурсацький узвіз, 4, 61057

Анотація. У статті вивчається біблійна традиція поезики Боба Ділана на основі текстів його відомих пісень "В подиху вітру" (Blowin' in the wind, 1962) та "Увесь час на вартовій вежі" (All Along The Watchtower, 1967). Припускається, що для раннього Ділана притаманно співзвуччя біблійному тексту на підсвідомому рівні, а з більш зрілого віку – використання поетичної обробки конкретних біблійних сюжетів з пов'язуванням окремих біблійних образів.

Ключові слова: Боб Ділан, Біблія, ремінісценція, "В подиху вітру", "Увесь час на вартовій вежі", поезика, біблійний сюжет, біблійний образ.

Боб Ділан (Роберт Аллен Ціммерман, 1941) – американський поет, композитор, гітарист, виконавець, художник, письменник і кіноактор. Культова фігура в рок-музиці протягом останніх шести десятиліть. Текстова складова творчості Ділана ґрунтується на фольклорній, літературній, блюзовій, рок-н-рольній, біблійній та інших традиціях. Цей текст "за визначний вплив на популярну музику й американську культуру за допомогою ліричних композицій виняткової поетичної сили" отримав "Пулітцерівську премію" (2008), а "за створення нових поетичних виражень в американській пісенній традиції" – Нобелівську премію з літератури (2016) [1]. Секретар Шведської академії Сара Даніус назвала Ділана "великим англомовним поетом", зазначивши, що "його можна і потрібно читати" [2], хоча сам автор вважає, що його твори "потрібно співати, а не читати" [3].

Творчості Ділана присвячено багато досліджень, серед яких біблійної традиції торкаються, зокрема, роботи Берта Картрайта (Bert Cartwright, [4]), Хейлін Клінтон (Heylin Clinton, [5]), Даніеля Марка Епштейна (Daniel Mark Epstein, [6]), Майкла Грея (Michael Gray, [7]) та ін. Але деякі припущення, що наведені ними, потребують уточнення. Крім того, доцільно простежити відношення Ділана до використання біблійних сюжетів на початку його творчого шляху.

Метою роботи є дослідження біблійної традиції поезики Боба Ділана на основі аналізу текстів його перших відомих пісень (табл.1).

"В подиху вітру" (Blowin' in the wind) – перша пісня другого студійного альбому Ділана "Боб Ділан сам по собі" (The Freewheelin' Bob Dylan).

У 2004 Ділан відзначив, що написав пісню дуже швидко, "за десять хвилин, просто поклав слова на старий спіричуел" (духовна пісня афроамериканців), хоча у 1964 "він був лише трохи скромнішим", бо говорив про "двадцять хвилин" [5: 78]. Текст пісні складається з трьох строф, кожна з яких містить три питання і одну відповідь. Дев'ять запитань Ділана в перекладі

Таблиця 1

Характеристики пісень "Blowin' in the wind" (1) та "All Along The Watchtower" (2)

показник	1	2	джерело
перше концертне виконання	16/04/1962	03/01/1974	[8]
офіційний реліз	27/05/1963	27/12/1967	[9, 10]
альбом	The Freewheelin' Bob Dylan	John Wesley Harding	[9, 10]
Зала слави Греммі (рік включення)	1994	–	[11]
Зала слави рок-н-ролу	так	–	[11]
500 найкращих пісень усіх часів (місце)	14	47	[12]
500 найкращих альбомів усіх часів (місце)	97	303	[12]
500 пісень, що вплинули на рок-н-рол	так	–	[11]
кількість виконань автором (на 01/09/2018)	1522	2259	[8]
останнє авторське виконання (на 01/09/2018)	29/08/2018	03/08/2018	[8]

Миколи Байдюка [13: 14]:

1. Скільки доріг людині пройти, щоб справді людиною стати?
2. І скільки голубка морів пролетить, щоб берег свій відшукать?
3. І скільки снарядів іще рвонуть, і коли заборонять війну?
4. Скільки років потрібно горі – зрости і розпасти на пил?
5. І скільки деяким людям рости, щоб волі сягнуть, мов крил?
6. І скільки можна оббріхувать світ, вдаючи, що усе як слід?
7. Скільки треба вдивлятися увись, щоб небо саянуло в очу?
8. І скільки людині потрібно вух, щоб в світі весь плач почути?
9. І скільки смертей пережити вщерт, щоб зміряти людську смерть?

Відповідь на усі питання лише одна (переклад той же):

"Лиш вітер тобі на це відповість. Лиш вітер тобі відповість".

При першому виконанні пісня мала тільки два куплети (питання 1-3 і 7-9). Потім автор додав ще один (питання 4-6), і пісня отримала початкову назву "Дев'ять питань" (Nine Questions). А вже в листопаді наступного року Ділан був навіть помилково звинувачений в плагіаті. І все ж саме ця пісня, як вважає музичний критик Енді Джілл, стала "вершиною композиторської кар'єри Ділана" [14].

Майк Грей висловив припущення, що "текст пісні є прикладом лірики раннього спокійного Ділана і гармонійно поєднується з особливою риторичною формою тексту біблійного. Ця риторика, характерна для Нового Заповіту, базується на книзі пророка Єзекиїля (12:1-2) зі Старого Заповіту" [7: 64]: "вони

мають очі, щоб бачити, та не бачать, мають вуха, щоб слухати, та не чують" (Єз.12:2). Надалі така ж риторика зустрічається в Євангеліях від Матвія (Мт.13:43) і Марка (Мр.4:9,23;7:16;8:18) та Одкровенні Іоанна Богослова (Од.2:7,11,17,29;3:6,13,22). В останньому випадку мова йде про сім звернень Ісуса Христа до семи різних церков, які починаються однією фразою "Хто має вуха, хай чує", що співзвучно за формою і відповіддю на діланівські запитання.

На думку ж О.П.Лопухіна [15], фраза "є очі, щоб бачити, а не бачать" стала "улюбленим виразом у пророків" з П'ятикнижжя Мойсеевого: "та не дав вам Господь серця, щоб пізнати, і очей, щоб бачити, і ушей, щоб слухати" (Пв.29:4) і зустрічається також в книгах пророків Ісаї (Іс.6:9) і Єремії (Єр.5:21), що передують книзі Єзекіїля. Тож припущення Грея можна розширити до найперших книг Старого Заповіту.

Однак сам автор, ніби передбачаючи подібні дослідження, категорично заперечує будь-які "першоджерела" своєї пісні невдовзі після її створення, що той же Грей назвав "можливо лицемірним" [7: 64]:

"Я не дуже багато можу сказати про цю пісню, окрім того, що відповідь у подиху вітру. Її не має у жодній книзі чи фільмі, або у телевізійнім шоу чи зібранні. Люди, вона у вітрі, у подиху вітру. Занадто багато людей говорять мені, де є відповідь, але я не вірю в це... Я вважаю, що одні з найбільших злочинців – це ті, які відвертають голови, коли бачать кривду і знають, що це кривда. Мені тільки 21 рік, і я знаю, що було дуже багато воєн... Вам більше 21 року, тож вам краще знати... Адже ви старші і розумніші" [5: 79].

Після виступу Ділана у Ватикані на міжнародному конгресі католицької церкви (1977) Папа Римський Іван Павло II у своїй промові назвав "Blowin' in the wind" "однією з найвідоміших пісень Ділана" та підкреслив, що "відповідь безсумнівно у вітрі", але не в тому, який здуває, а "у вітрі Святого духа, який приведе до Христа" [14].

Тож, не дивлячись на заперечення автора, текст пісні має явне біблійне співзвуччя як в "запитальній" частині, так і в частині "єдиної відповіді", причому тлумачення останньої було висловлено головою католицької церкви в присутності Ділана і не викликало будь-яких заперечень.

Відзначимо також ще одне категоричне заперечення автора, яке не вплинуло на долю пісні: перед її першим виконанням Ділан заявив, що "це не пісня протесту або щось подібне, тому що я не складаю протестні пісні" [5: 78]. Пізніше він пояснив: "Blowin' in the wind" – це лише почуття, яке відчують, тому що я відчував це" [5: 80]. Незважаючи на це пісня стала:

- "гімном для багатьох молодих людей, які шукали сенс життя в 1960-х роках" (Іван Павло II) [14],
- гімном руху за громадянські права жителів Америки (1960-ті роки),
- однією з пісень протестних маніфестацій в США проти війни в Іраку (2003-2010).

"Увесь час на вартовій вежі" (All Along The Watchtower) – четверта пісня восьмого студійного альбому Ділана "Джон Уеслі Хардінг" (John Wesley Harding).

29 липня 1966 року Ділан потрапив в аварію, його стан був критичним,

супроводжувався тимчасовою амнезією. Звернувши гастрольну діяльність на кілька років, Ділан приходив до тями після аварії, що вплинула на всю його подальшу творчість: "Я потрапив в мотоциклетну аварію, покалічився, але видужав. А по правді сказати – мені хотілося вискочити зі щурячої гонки. Народження дітей змінило моє життя і відокремило практично від усіх і всього, що відбувалося навколо" [16: 87]. Однією з пісень першого альбому Ділана після аварії й стала "Увесь час на вартовій вежі". На думку Майкла Грея ця "сумна пісня" є "серйозним докором" минулому "літу любові" та "різким контрастом" попередній творчості Ділана [7: 7].

Пісня складається з трьох віршів. У першому жартівник скаржиться злодію на те, що "звідси повинен бути якийсь вихід", бо тут "надто багато плутанини": "бізнесмени п'ють моє вино, селяни обробляють землю, та ніхто з них не знає, чого це коштує". У другому злодій відповідає, що "немає причин хвилюватися", бо "життя – лише жарт", а "ти з нами, ми пройшли через це, і це не наша доля", тож "не треба лукавити". У третьому вірші, якому автор дав назву "Злий посланник" [5: 365], "князі чатували увесь час на вартовій вежі", "жінки та слуги снували", "вдалині гарчала дика кішка", "наближалися два вершники" та "вітер почав завивати".

Текст пісні, зокрема останнього віршу, як вважає Картрайт [5: 365], базується на біблійному пророцтві з книги Ісаї про падіння Вавилону: "Бо до мене сказав Господь так: Іди, вартового постав, що побачить, нехай донесе. І коли він похода побачив, по парі їздців, поїзд ослів, поїзд верблюдів, і прислухується він з увагою, із увагою пильною. І він крикнув, як лев: Я завжди стою вдень на варті, о Господи, і стою на сторожі своїй усі ночі! Аж ось іще похід мужів, по двоє їздців. І він відповів та сказав: Упав, упав Вавилон, а всі статуї богів його порозбивані об землю!" (Іс.21:6-9). Але й перший вірш пісні відповідає за настроєм першій частині пророцтва: "Видіння грізне мені явлене: Грабує грабіжник, пустошник пустошить. Прийди, о Еламе, Мадай обложи, усяким зідханням зробив Я кінець. Тому то наповнилися мої стегна тремтінням, і болі схопили мене, немов породільні ті болі. Я скривився від того, що чув, я від баченого перестрашивсь. Забилося серце моє, тремтіння напало мене несподівано; вечір розкоші моєї змінився мені на страхіття" (Іс.21:2-4).

У цьому контексті жартівник – це пророк Ісаї, а злодій – Ісус Христос, що відповідає, за думкою Клінтон [5: 366], пророцтву Івана Богослова "на тебе прийду, немов злодій, і ти знати не будеш, якої години на тебе прийду" (Од.3:3). Останній образ символізує настання дня Господнього та зустрічається у більш ранніх книгах Біблії: "коли б знав господар, о котрій то годині підкрадеться злодій, то він пильнував би" (Лк.13:39), "прийде день Господній так, як злодій вночі" (1Сол.5:2), "день же Господній прибуде, як злодій вночі" (2Петр.3:10) та ін. Існує також версія, що жартівник – це Ділан після аварії, який скаржиться на життєву плутанину, "і ця пісня – це розмова між смертним євреєм та його Спасителем. З іншого боку, злодій міг би також легко стати Діланом минулих років – тобто, до аварії" [Клінтон, 366].

Вартова вежа – розповсюджений біблійний образ як у прямому значенні (2Хр.20:24; Іс.21:8;32:14), так і у відповідній назві єврейською – Міцла

(Бт.31:49; Сд.11:29; 1Цр.7:5). "Я завжди стою вдень на варті" (Іс.21:8) у Біблії короля Якова (King James Bible), якою користувався Ділан, має вигляд "Я завжди стою вдень на вартовій вежі" (I stand continually upon the watchtower in the daytime). І цей образ, який починає третій вірш пісні, утворив і назву останньої.

Сам Ділан відзначав, що його пісня побудована як "цикл подій, що працюють у зворотному порядку" [5: 365], тобто хронологічно першим є третій вірш, за яким йдуть перший та другий. А при виконанні пісні співак використовував три варіанти її закінчення:

- песимістичний: пісня закінчується останнім куплетом – виходу немає, "жахливе передчуття занадто велике, щоб закінчитися трьома крапками",
- більш оптимістичний: пісня закінчується першим рядком ("звідси повинен бути якийсь вихід") або декількома його повторами,
- циклічний: пісня закінчується повним повторенням першого куплету, що "підкреслює центральну роль автора-виконавця" [5: 7].

Висновки.

У дев'яти питаннях "раннього спокійного" Ділана (Blowin 'in the wind) простежується співзвуччя конкретному біблійного тексту Старого (Повторення Закону, книги пророків) і Нового (Євангелія від Матвія і Марка) Заповітів. Структура тексту пісні (питання з повторюванням єдиної відповіді) подібна семи зверненнями Ісуса Христа з єдиним питанням (книга Одкровення), а відповідь на питання пісні визначено Папою Римським як подих Святого Духа на шляху до Христа. При цьому автор пісні категорично заперечує вплив будь-чого на її текст. Тобто для поезики раннього Ділана притаманне співзвуччя біблійній традиції на підсвідомому рівні.

У більш зрілому віці Ділан використовує (All Along The Watchtower) поетичну обробку конкретного біблійного сюжету (пророцтво Ісаї) та пов'язує окремі біблійні образи:

- зберігає структурну побудову всієї пісні та відповідність свого третього віршу первинному тексту,
- змінює оповідальний початок первинного тексту на "баладний" діалог перших двох віршів,
- використовує зворотну хронологію за рахунок відображення більш пізніх подій у перших віршах,
- пов'язує біблійні образи "сторожова вежа" та "день Господній", що посилює апокаліптичну складову первинного тексту,
- застосовує при виконанні пісні у якості четвертого куплету частину або весь перший вірш, що забезпечує зміну психоемоційного впливу пісні та її сприйняття.

Тож біблійні ремінісценції є важливою складовою поезики Боба Ділана, бо, як слушно вважає автор вільного перекладу діланівського блюзу "Bob Dylan's Blues" [17]:

"У нього душа літає у вітрі,

Він чує звуки небесних послань,

Шукає розраду десь в повітрі,
Відкриє досі невидиму грань..."

Література:

1. https://uk.wikipedia.org/wiki/Боб_Ділан.
2. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2016/prize-announcement/>.
3. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2016/dylan/lecture/>.
4. Cartwright Bert. Bible in the Lyrics of Bob Dylan. – Bury : Wanted Man, 1985. – 80 p.
5. Clinton Heylin. Revolution In The Air : The Songs Of Bob Dylan (1957 – 1973). – Chicago : Chicago Review Press, 2009. – 482 p.
6. Epstein Daniel Mark. The Ballad Of Bob Dylan : A Portrait. – NY : HarperCollins, 2011. – 458 p.
7. Gray Michael. The Bob Dylan Encyclopedia. – New York ; London : Continuum, 2006. – 755 p.
8. <http://www.bobdylan.com/songs>.
9. https://uk.wikipedia.org/wiki/The_Freewheelin%27_Bob_Dylan.
10. https://uk.wikipedia.org/wiki/John_Wesley_Harding.
11. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_awards_and_nominations_received_by_Bob_Dylan.
12. <http://www.rollingstone.com/>.
13. Боб Ділан. Лиш вітер тобі відповість //Всесвіт. – 2011. – № 11-12. – с.14.
14. https://uk.wikipedia.org/wiki/Blowin%27_in_the_Wind.
15. https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/tolkovaja_biblija_33/12.
16. Ділан Боб. Хроніки. Том 1. – М. : ЕКСМО, 2005. – 247 с.
17. <http://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=494455>.

Abstract. The article examines the biblical tradition of poetry of Bob Dylan based on the texts of his famous songs "Blowin' in the wind" (1962) and "All Along The Watchtower" (1967). It is assumed that for early Dylan is characterized a consonance with Biblical text at the subconscious level, and from a more mature age - the use of poetic processing of specific Biblical plots with the binding of individual Biblical images.

Key words: Bob Dylan, Bible, reminiscence, "Blowin' in the wind", "All Along The Watchtower", poetics, Biblical plot, Biblical image.

Статтю відправлено: 10.09.2018 р.

© Мітіна Л.С.

УДК 82-93:31

**THE PROBLEM OF GENRE POETRY DEVELOPMENT OF THE UKRAINE
NARRATIVE FOR 60-80 YEARS THE XX CENTURY CHILDREN****ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ЖАНРОВОЇ ПОЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВІСТІ ДЛЯ
ДІТЕЙ 60-80-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ****Sydorenko N.I. /Сидоренко Н.І.***Doctor of filology/к.філол.н.,доц.*

ORCID:0000-0003-2050-4938

*Kherson State University, Kherson, University street, 27 Херсонський державний
університет, Університетська, 27*

Анотація У статті розглядається проблема розвитку жанрової поетики української повісті для дітей 60-80-х років XX століття. Дослідження жанрових модифікацій певного періоду важливе як для теорії, так і для історії літератури, оскільки дозволяє розкрити спадкоємність традицій і новаторство письменників, цінність їх художніх здобутків.

Ключові слова жанр, повість, літературний процес, дитяча література, поетика, жанрові модифікації.

У XX столітті трансформація жанрів стала невід'ємною ознакою літературного процесу. Теоретичне осмислення цього явища спричинило кризу генологічних таксономій. Деканонізація жанрів спонукала навіть автора терміна «генологія» Поля ван Тігема висловити сумнів у доцільності їхнього дослідження [9, с. 77]. Узагальнюючи результати вивчення еволюції жанрової системи літератури, Р.Веллек і О.Воррен дійшли висновку, що «жанрові категорії втрачають чіткі обриси, моделі жанрів у більшості своїй розпадаються» [9 с.149].

В.Будний та М.Ільницький зазначали, що було «три потужні вибухи, які дощенту руйнували жанрові ієрархії і спричинили кризові явища в генології. Ті руйнівні вибухи припали на періоди світоглядних і стильових переломів: від класицизму до романтизму, від позитивізму до модернізму і від модернізму до постмодерну. Однак, як впливає з історичного досвіду, щоразу відбувалося становлення нових жанрових систем у красному письменстві, яке супроводжувалося перебудовою і врівноваженням генологічних таксономій у літературознавстві» [4 с. 197]. Подібні думки висловили Г.Грабович, Н.Копистянська та інші сучасні українські літературознавці, які дотримуються еволюційної генологічної концепції.

У постмодерній українській літературі процеси трансформації та дифузії жанрів набирають дедалі більшого розмаху, пародіюються старі й виникають нові жанрові форми, проте для наукового осмислення всього цього потрібна часова дистанція. Між сьогоднішнім і 60–80-ми роками минулого століття, коли відбувалися аналогічні (хоч і менш бурхливі) процеси, дистанція вже досить значна, але уявлення про жанрову систему тогочасного красном письменства вимагає уточнень. М.Бахтін наполягав на необхідності особливої уваги до вивчення жанрів: «За поверхневою барвистістю і галасом літературного процесу не бачать великих і суттєвих доль літератури і мови, провідними героями яких є перш за все жанри, а напрями і школи – героями тільки другого

і третього порядку» [1, с. 451].

Літературні напрями і школи є явищами неповторними, локалізованими у певному історичному періоді. Вони не можуть відроджуватись. А жанри здатні трансформуватися, деякі – на певний час зникати з літературного процесу, а потім з'являтися в новій іпостасі. У своєму історичному розвитку вони набувають форм, які не відповідають усталеним уявленням, тому актуальним завданням сучасної генології є, на наш погляд, вивчення жанрових модифікацій. Стверджуючи це, спираємося на думку М.Бахтіна: «Жанр завжди один і той же і не той, завжди старий і новий одночасно. Жанр відроджується й оновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі даного жанру... Жанр живе сьогоднішнім, але завжди пам'ятає своє минуле, свій початок. Жанр – представник творчої пам'яті у процесі літературного розвитку» [1, с. 178-179]. Подібні думки висловлюють і сучасні українські науковці. Зокрема Г.Грабович відзначив: «Жанр – література в мікрокосмі: це і сукупність конкретних текстів, і динаміка співвідношень вартостей, норм, впливів, читацьких виповнених і невиконаних очікувань. Жанри мають свою історію, виникають і завмирають, переживають розквіт або занепад і часом, як от тепер з епістолярним романом в Америці, відроджуються. Жанр також стає носієм естетичного осягнення, що є суттю літератури як мистецтва, і таким чином стає позачасовим» [5 с. 27]. А.Гурбанська, акцентуючи активну роль новочасних письменників у жанротворенні, висловила слушну думку, що саме вони мають осмислюватися як «головні герої» літературного процесу [6].

Поява жанрових модифікацій засвідчує здатність жанрової системи до оновлення. Вони виникають як явища індивідуальної поетики, а потім можуть закріплюватися в «пам'яті жанру» й набувати статусу нових жанрових різновидів чи навіть жанрів, як це сталося, наприклад, із романом «зв'язку часів» (в українському літературознавстві цей термін запровадив В.Дончик). Деякі жанрові модифікації так і залишаються поодинокими експериментами, але це не робить їх менш цікавими для дослідження, тим паче, що їхню майбутню долю навряд чи можна передбачити. Адже, наприклад, ніхто не очікував, що у ХХ столітті відродиться «готична» проза в усьому її жанровому розмаїтті. Поява нових жанрів – явище рідкісне, пов'язане з художніми відкриттями великих митців, що підхоплюються їхніми послідовниками, проте жанрові модифікації, які поступово набувають статусу різновидів, у новочасній літературі творяться не так уже й рідко.

Трансформації літературних жанрів у ХХ-ХХІ століттях зумовили активізацію інтересу до вивчення проблеми жанрових модифікацій. Н.Копистянська чітко дефініювала поняття «жанрова модифікація», проте й досі цей термін уживається без належної точності. Отже, зазначена проблема потребує подальшої розробки з повнішим теоретичним обґрунтуванням і застосуванням до аналізу конкретного матеріалу не тільки генологічного, а й поетологічного підходів.

Повість належить до жанрів, найнечіткіше дефінійованих і найбільше схильних до трансформацій. Між творами, які називали цим словом за часів

Київської Русі й у новій літературі, – велика різниця. Хоча воно й набуло термінологічного статусу ще в XIX ст., відповідного «жанрового канону» створено не було. На кожному етапі розвитку літератури цим терміном незрідка називали й оповідання, і романи, бо повість посідає проміжне місце між ними. У своєму історичному розвитку повість набувала найрізноманітніших форм. Саме тому особливо важливим є вивчення різновидів і модифікацій цього жанру, не виключаючи й тих, що з'явилися в 60–80-х роках XX століття в українській літературі для дітей. Це був особливий період в історії нашого письменства, який нині вимагає нового й, головне, об'єктивного наукового осмислення, що має охоплювати не тільки провідні явища літературного процесу, а й маргінальні, до яких традиційно відносять літературу для дітей. Ми цілком поділяємо думку В.Дончика: «У літературі немає суціль ізольованих, відгороджених від материка островів. Явища й процеси, що визначають розвиток одних видів або жанрів, так чи інакше перегукуються з явищами й процесами, які виникають в інших, вони взаємодіють між собою і, зрештою, залежать одне від одного. Дитяча проза теж відбиває загальний стан і рівень літератури, беручи, в свою чергу, участь у формуванні загальної картини» [7 с. 28].

С.Іванюк слушно назвав літературу для дітей «унікальним документом, у якому, як у краплині води, відображаються прагнення тієї чи іншої епохи, домінантні тенденції суспільної свідомості» [8, с. 78]. На наш погляд, слід наголосити також на тому, що поняття «суспільна свідомість» навіть у тоталітарній державі не тотожне офіційній ідеології, воно охоплює й опозиційні настрої та тенденції, які так чи інакше відбиваються в літературі й інших видах мистецтва. Оцінювати сьогодні тогочасні повісті для дітей (як, до речі, будь-які тодішні твори) слід обережно і тактовно, постійно спираючись на аналіз конкретних текстів, проникаючи вглиб їхньої художньої структури, шукаючи приховані смисли. Поетологічний, а не соціологічний підхід має стати основним ключем до адекватного їх розуміння й визначення місця в історії літератури.

Шістдесятники (Гр.Тютюнник, М.Вінграновський, В.Близнець та ін.) продемонстрували, що і в літературі про дітей та для дітей можуть з'являтися справжні художні шедеври, причому здобутки такого рівня були переважно у прозових жанрах, які, на думку В.Бичка, найбільше відповідають прагненню юних читачів «до пізнання світу в усіх його обширах і глибинах, в різноманітних ситуаціях, в найскладніших “сюжетах”» [2, с. 29].

Українські літературознавці доклали чимало зусиль до вивчення художніх здобутків шістдесятників і, зокрема, їхніх повістей про дітей і для дітей (О.Астаф'єв, В.Біленко, І.Бойцун, Т.Гундорова, А.Гурбанська, І.Дзюба, В.Дончик, М.Жулинський, Н.Зборовська, С.Іванюк, П.Кириченко, Л.Кіліченко, Л.Коваленко, В.Костюченко, В.Моренець, М.Наєнко, В.Неділько, Т.Салига, Г.Сивокінь, М.Сиротюк, М.Слабошпицький, Л.Тарнашинська, Г.Штонь, Ю.Ярмиш та багато інших), але необхідно також реінтерпретувати з нових позицій доробки інших учасників літературного процесу 60–80-х років, не оминаючи й представників соцреалізму, до яких належить Ю.Збанацький, дуже

популярний свого часу і майже забутий нині, хоча в його спадщині тих років видно пошуки нової поетики й цікаві художні знахідки.

Та й не всі здобутки шістдесятників у цій царині належно вивчені. Наприклад, літературні критики, які пишуть про Н.Бічюю (В.Габора, А.Гурбанська, І.Дзюба, Р.Іваничук, Р.Харчук, Вал.Шевчук, М.Якубовська та ін.), розглядають переважно її твори для дорослих, де талант авторки виявився надзвичайно яскраво, але, на нашу думку, в повістях для дітей розкривається інша грань її таланту, варта не меншої уваги сучасних дослідників. Незважаючи на значну кількість праць про художню прозу шістдесятників, уявлення про жанрові форми їхніх повістей досі залишається неповним.

Повісті дитячого письменника Б.Комара були свого часу схвально оцінені критикою (зокрема В.Дончиком, П.Загребельним, С.Іванюком, П.Кириченком, В.Моренцем та ін.), проте їхню жанрову специфіку вивчено не повною мірою (лише один їхній різновид – «пригодницько-шкільні» повісті – розглянула у своїй кандидатській дисертації О.Будугай поруч із творами такого ж генотипу А.Давидова й О.Огульчанського [4]).

Недостатньо досліджені в цьому плані повісті про дітей, які суто їм не адресовані. Зокрема, дилогію М.Стельмаха «Гуси-лебеді летять», «Щедрий вечір» ґрунтовно вивчено в аспектах стильової специфіки, автобіографізму, але у більшості праць їй давали тільки загальну характеристику (яка, до речі, нині вимагає критичного перегляду). Не повною мірою з'ясовано жанрову своєрідність і повісті О.Гончара «Бригантина», хоча творчості її автора присвячено безліч статей, різноманітних збірників, кілька нарисів і монографій. У сучасних розвідках висловлюються діаметрально протилежні судження про цього письменника, що саме по собі спонукає до нових «перепрочитань» кожного твору з його літературної спадщини.

Повість І.Багмута «Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим» дістала схвальну оцінку критики, проте питання її жанрової поетики досі не було предметом спеціального дослідження. Те саме можна сказати й про будь-яку повість В.Нестайка, хоча творчість цього талановитого письменника постійно привертає увагу літературних критиків.

Отже, є підстави стверджувати, що українська «дитяча» повість 60–80-х років ХХ ст. потребує більш цілісного і системного вивчення з сучасних позицій, зокрема – в аспекті розвитку її жанрової поетики. Дослідження жанрових модифікацій певного періоду важливе як для теорії, так і для історії літератури, оскільки дозволяє розкрити спадкоємність традицій і новаторство письменників, непроминущу цінність тих художніх здобутків, які залишають слід у «пам'яті жанру».

Література

1. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Худож. литература, 1986. – 543 с.

2. Біленко В.З. Найнадійніші люди на світі – це діти: Образи дітей у творах Олеся Гончара / Володимир Біленко // Література. Діти. Час: збірник літературно-критичних статей про дитячу літературу. – Вип. 8 / упорядк. В.Я.Неділька. – К.: Веселка, 1983. – С. 36 – 48.

3. Будний В. В. Порівняльне літературознавство: підручник / Василь Володимирович Будний, Микола Миколайович Ільницький. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с.

4. Будугай О.Д. Пригодницько-шкільна повість для дітей 1960–1980-х років: жанрові особливості (О.Огульчанський, Б.Комар, А.Давидов): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 / О.Д.Будугай. – Херсон, 2007. – 20 с.

5. Грабович Г. Ю. Функції жанру і стилю у становленні української літератури // До історії української літератури / Григорій Грабович – К., 1997. – С. 27 – 40.

6. Гурбанська А.І. Жанровий поліцентризм української повісті 60-80-х років ХХ ст.: дис. ... доктора філол. наук: 10.01.01- 10.01.06 / Антоніна Іванівна Гурбанська. – К, 2009. – 422 с.

7. Дончик В.Г. Повість для підлітків: традиції та новонадбання/ Віталій Григорович Дончик // Література. Діти. Час: зб. літ.-критич. статей про дитячу літературу. – Вип. 2 / упорядк. В.Я. Неділька. – К.: Веселка, 1976. – С. 19 – 28.

8. Історія української літератури: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1987-1988. – Т.2. – 742 с.

9. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза. Постмодерний період: навч. посіб. / Роксана Борисівна Харчук. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.

References.

1. Baxty`n M.M. Ly`teraturno-kry`ty`chesky`e stat`y` / My`hay`l My`hajlovy`ch Baxty`n. – M.: Xudozh. ly`teratura, 1986. – 543 s.

2. Bilenko V.Z. Najnadijnishi lyudy` na sviti – ce dity`: Obrazy` ditej u tvorax Olesya Gonchara / Volody`my`r Bilenko // Literatura. Dity`. Chas: zbirny`k literaturno-kry`ty`chny`x statej pro dy`tyachu literaturu. – Vy`p. 8 / uporyadk. V.Ya.Nedil`ka. – K.: Veselka, 1983. – S. 36 – 48.

3. Budny`j V. V. Porivnyal`ne literaturoznavstvo: pidruchny`k / Vasy`l` Volody`my`rovych Budny`j, My`kola My`kolajovy`ch Il`ny`cz`ky`j. – K.: Vy`d. dim «Ky`yev-Mogy`lyans`ka akademiya», 2008. – 430 s.

4. Budugaj O.D. Pry`godny`cz`ko-shkil`na povist` dlya ditej 1960–1980-x rokiv: zhanrovi osobly`vosti (O.Ogul`chans`ky`j, B.Komar, A.Davy`dov): avtoreferat dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: specz. 10.01.01 / O.D.Budugaj. – Xerson, 2007. – 20 s.

5. Grabovy`ch G. Yu. Funkciyi zhanru i sty`lyu u stanovlenni ukrayins`koyi literatury` // Do istoriyi ukrayins`koyi literatury` / Gry`gorij Grabovy`ch – K., 1997. – S. 27 – 40.

6. Gurbans`ka A.I. Zhanrovy`j policentry`zm ukrayins`koyi povisti 60-80-x rokiv XX st.: dy`s. ... doktora filol. nauk: 10.01.01- 10.01.06 / Antonina Ivanivna Gurbans`ka. – K, 2009. – 422 s.

7. Donchy`k V.G. Povist` dlya pidlitkiv: trady`ciyi ta novonadbannya/ Vitalij Gry`gorovy`ch Donchy`k // Literatura. Dity`. Chas: zb. lit.-kry`ty`ch. statej pro dy`tyachu literaturu. – Vy`p. 2 / uporyadk. V.Ya. Nedil`ka. – K.: Veselka, 1976. – S. 19 – 28.

8. Istoriya ukrayins`koyi literatury`: u 2 t. – K.: Nauk. dumka, 1987-1988. – T.2. – 742 s.

9. Xarchuk R.B. Suchasna ukrayins`ka proza. Postmoderny`j period: navch. posib. / Roksana Bory`sivna Xarchuk. – K.: VCz «Akademiya», 2008. – 248 s.

Abstract. The problem of genre poetry development of the Ukraine narrative for 60-80 years the XX century children is analysed in the article. The certain period genre modification investigation is important both for theory and history of literature as it let discover the succetion of tradition and writer's innovation, the value of their artistic succeses.

Key words: genre, narrative, literary, process, children literature, poetry, genre modification.

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-039>

DOI: 10.30889/2523-4692.2018-05-03-039

УДК 616.716.4-001.5-089.84

COMPUTER MODELING AND BIOLOGICAL PROCESSES: NEW OPPORTUNITIES FOR EXPERIMENTAL ESTIMATION OF STABLE MANDIBULAR OSTEOSYNTHESIS**КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ СТАБИЛЬНОСТИ ОСТЕОСИНТЕЗА НИЖНЕЙ ЧЕЛЮСТИ**

Idashkina N.G. / Идашкина Н.Г.

d.m.s., as.prof. / к. мед.н., доц.

State Establishment «Dnipropetrovsk medical academy

Ministry of Health of Ukraine», Dnipro, Vernadsky str., 9, 49044

Государственное учреждение «Днепропетровская медицинская академия Министерства охраны здоровья Украины», г.Днепр, ул.Вернадского, 9, 49044

Аннотация. Компьютерное моделирование широко используется для изучения биомеханики при переломах нижней челюсти и разработки новых систем остеосинтеза. Сложности моделирования биологических процессов в витальной кости приводят к ошибочным расчетам и увеличению осложнений хирургического лечения переломов челюстей. Цель исследования: усовершенствование метода компьютерного моделирования с учетом процессов репаративного остеогенеза для экспериментальной оценки стабильности остеосинтеза нижней челюсти. Материалы и методы: экспериментальное исследование было выполнено для оценки эффективности фиксации перелома тела нижней челюсти (НЧ) на компьютерной трехмерной модели с использованием метода конечных элементов с помощью программного комплекса «Лира 6». Для приближения экспериментальное моделирование к биологическим условиям регенерации ПНЧ при расчетах зафиксированного ПНЧ, учитывали выраженные резорбтивные процессы в кости от начала репаративной реакции и наличие грануляций именно до созревания костной ткани, поэтому условно считали, что отломки не соприкасаются по всей поверхности, и создавали только точечный контакт выше нижнего края челюсти. Полагали, что в течение первых 3 недель между отломками ПНЧ существует только точечный контакт. Такую ситуацию моделировали при создании трехмерной модели и дальнейших расчетах. Выводы: Разработанная с использованием конечных элементов трехмерная компьютерная модель НЧ максимально приближена к биологическому процессу костного ремоделирования с учетом остеорезорбции и созревания соединительной ткани, что позволяет в дальнейшем моделирование переломов, разных вариантов их фиксации и имитирование возможных нагрузок, для дальнейшей оптимизации конструкций фиксации или имплантатов. В результате компьютерного расчета трехмерной модели НЧ были выявлены перемещения узлов и распределения усилий и напряжений в КЕ при фиксации перелома стандартной титановой пластиной. Максимальные усилия возникают в винтах на костной пластине и составляют 136.955 Н, что в клинических условиях может приводить к их отломам.

Ключевые слова: переломы нижней челюсти, конечно-элементный анализ, остеосинтез, осложнения.

Повышение эффективности лечения переломов нижней челюсти (ПНЧ) напрямую связано с широким внедрением в практику методов биомеханического анализа, которые позволяют принимать оптимальные решения в определенных клинических ситуациях [1]. Перспективным

направлением биомеханических исследований является анализ напряженно-деформированного состояния челюстей с применением имитационных компьютерных моделей, достоверность которых определяется исходной точностью моделирования геометрических параметров объекта, заданных свойств материалов, нагрузок и граничных условий, связанных с особенностями кинематического закрепления модели [2].

Несмотря на определенные успехи, достигнутые в компьютерном моделировании, большинство разработчиков отмечают возникающие трудности, которые требуют новых решений [3]. Речь идет о том, что биологические процессы в организме динамически изменяют заданные для модели условия и требуют пересмотра большинства параметров и перемоделировки для дальнейшего анализа. Однако, учитывая разнообразие биологических реакций, такой поход требует создания огромного числа моделей, синхронизация которых становится еще более сложной задачей.

Общеизвестно, что у пациентов с ПНЧ плотность контакта между отломками, которого мы пытаемся достичь при репозиции и последующей фиксации ПНЧ, уже через несколько недель ослабляется. Такое положение обусловлено началом заживления перелома челюсти - стадией репаративной реакции. Вдоль концов отломков происходят дегенерация, некроз клеток и дезорганизация межклеточных структур, что неизбежно приводит к ослаблению контакта между костными фрагментами вдоль щели перелома. В дальнейшем (в течение 2-3 недель) последовательно сменяют друг друга стадии формирования сращения и непосредственного срастания костных отломков, однако функциональная перестройка костной мозоли и уже сросшихся костных отломков с формированием органной структуры кости происходит обычно в гораздо поздний срок [4].

Однако, большинство существующих исследований, посвященных современным системам остеосинтеза ПНЧ, данный факт не учитывают. Расчеты производятся, как правило, для жестко и стабильно закрепленных отломков. Такие оторванные от реальности условия моделирования приводят к ошибочным расчётам нагрузок и напряжений. В клинических условиях эта ситуация проявляется в возрастающем количестве осложнений оперативного метода лечения (в том числе и случаев отлома фиксирующих винтов, вторичных деформаций пластин).

Цель исследования: усовершенствование метода компьютерного моделирования с учетом процессов репаративного остеогенеза для экспериментальной оценки стабильности остеосинтеза нижней челюсти.

Материалы и методы: Наше экспериментальное исследование было выполнено для оценки эффективности фиксации перелома тела нижней челюсти (НЧ) на компьютерной трехмерной модели с использованием метода конечных элементов с помощью программного комплекса «Лири 6». Данная 3D-CAD программа предназначена для инженерного конструирования и позволяет с высокой точностью определять распределение локальных напряжений, направление и величину деформаций в отдельных объемах и точках (узлах) модели, запас прочности и особенности ее разрушения при

действии предельных напряжений.

Компьютерная модель НЧ создана в соответствии с анатомическим строением и с учетом общепринятых усреднений значений длины, ширины, высоты, углов и изгибов, согласно пропорциональным соотношениям. Для решения поставленных задач моделировали состояние полной адентии НЧ. Во время исследования учитывали толщину кортикальной и губчатой кости в различных зонах челюсти. Трехмерная компьютерная модель НЧ разработана с использованием конечных элементов (КЭ), для дальнейшего моделирования перелома, его фиксации различными типами пластин и для имитирования возможных нагрузок. Перелом тела НЧ моделировали соответственно типичной локализации. Для максимального приближения к клиническим условиям при расчетах зафиксированного ПНЧ учитывали выраженные резорбтивные процессы в кости от начала репаративной реакции и наличие грануляций именно до созревания костной ткани, поэтому условно считали, что отломки не соприкасаются по всей поверхности и создавали лишь точечный контакт выше нижнего края челюсти.

Для оценки распределения усилий и напряжений пользовались цветной шкалой программы «Лира 6.0», имеющей цвета от темно-синего до ярко-красного, каждый цвет соответствует конкретному уровню напряжения.

В результате компьютерного расчета разработанной модели были обнаружены перемещения узлов и распределение усилий и напряжений в КЭ НЧ.

Для модели использовались такие КЭ:

Тип 10. Универсальный пространственный стержневой КЭ, для моделирования фиксатора, винтов и условных контактов сжатия поверхности фиксатора с костной тканью НЧ.

Для моделирования костной ткани НЧ использовались такие КЭ:

Тип 41. Универсальный пространственный прямоугольный четырехугольный КЭ оболочки, для моделирования;

Тип 42. Универсальный пространственный треугольный КЭ оболочки, для моделирования.

Тип 44. Универсальный пространственный четырехугольный КЭ оболочки, для моделирования.

Сначала была разработана базовая пространственная компьютерная модель, которая в дальнейшем использовалась для имитации:

- НЧ до перелома;
- НЧ после перелома с частичным контактом отломков по нижнему краю;
- НЧ после перелома с частичным контактом отломков чуть выше нижнего края;
- НЧ после перелома, репозиции и восстановленным контактом чуть выше нижнего края, условно образованным после наложения фиксатора;
- НЧ после репозиции перелома с фиксатором при различных видах нагрузок.

Расчет выполнялся для таких нагрузок:

Нагрузка 1. Постоянные от собственного веса КЭ, учитывался расчетной

программой автоматически;

Нагрузка 2. Вертикальная нагрузка на НЧ от жевания в зоне угла, противоположного перелому;

Нагрузка 3. Вертикальная нагрузка на НЧ от откусывания еды, в зоне фронтальной оси подбородка.

Расчет выполнялся для каждой нагрузки отдельно, а затем для сочетания нагрузок при различных вариантах расчетных ситуаций.

В процессе компьютерного расчета были выявлены основные перемещения и деформации расчетной модели, обнаружено распределение напряжений и усилий в КЭ, определенные для принятой декартовой системы координат.

Основные перемещения полученные в расчете:

X	линейное по оси X	UX	угловое относительно оси X
Y	линейное по оси Y	UY	угловое относительно оси Y
Z	линейное по оси Z	UZ	угловое относительно оси Z

Правила знаков усилий при чтении результатов расчета приведены в таблице 1.

Таблица 1.

Правило знаков усилий в стержне

Усилие	Размерность	Описание усилий	Положительный знак обозначает
N	Tc	Осевое усилие	Растяжение
Mx	Tcm	Крутящий момент относительно оси XI	Действует против часовой стрелки, если смотреть с конца оси XI на пересечение стержня
My	Tcm	Изгибающий момент относительно оси YI	Растяжение нижней зоны сечения (относительно оси ZI)
Qz	Tc	Поперечная сила сдвига по оси ZI	Действует по оси ZI для сечения, принадлежащему концу стержня
Mz	Tcm	Изгибающий момент относительно оси ZI	Действует против часовой стрелки, если смотреть с конца оси ZI на пересечение стержня
Qy	Tc	Поперечная сила сдвига по оси YI	Действует по оси YI для сечения, принадлежащему концу стержня

Линейные перемещения плюсовые, если они направлены вдоль осей глобальной системы координат, или локальной системы координат узла.

Угловые перемещения (повороты) плюсовые, если они обращают узел против часовой стрелки, если смотреть с конца соответствующих осей глобальной или локальной системы координат (Рис.1).

Правило знаков усилий и напряжений в КЭ оболочек приведены в таблице 2.

Распределение усилий в оболочках представлено на рисунке 2.

Для расчета была принята условная конструкция НЧ с геометрическими размерами и физико-механическими характеристиками, приведенными на рисунке 3.

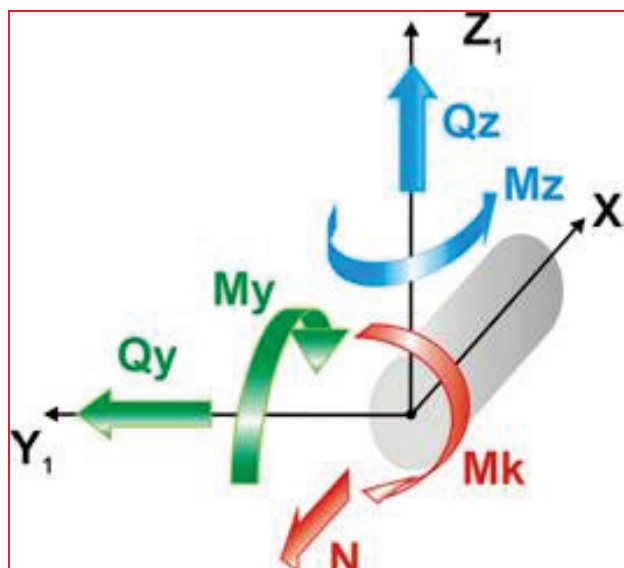

Рис. 1. Распределение усилий в стержне (в сечении)

Таблица 2.

Правило знаков усилий и напряжений в КЭ оболочек

Индекс	Единицы измерения	Описание	Положительный знак усилий обозначает
Nx	МПа	Нормальное напряжение вдоль оси X1	Растяжение
Ny	МПа	Нормальное напряжение вдоль оси Y1	Растяжение
Txy	МПа	Касательные напряжения	Продление диагонали 1-4 четырехугольного КЭ или медианы треугольного КЭ, выходящей из узла 1
Mx	Тсм/см	Момент относительно оси X1	Растяжение нижнего относительно оси X1 волокна
My	Тсм/см	Момент относительно оси Y1	Растяжение нижнего относительно оси Z1 волокна
Mxy	Тсм/см	Крутящий момент	Кривизна диагонали 1-4 или медианы, направленная относительно оси Z1 выпуклостью вниз
Qx	Т/см	Поперечная сила сдвига по оси Z1 в пересечении ортогональной оси X1	Совпадает с направлением Z1 на то части КЭ, в которой отсутствует узел 1
Qy	Т/см	Поперечная сила сдвига по оси Z1 в пересечении ортогональной оси Y1	То же самое, для оси Y1
Rz	Т/см ²	Давление на грунт основания, если оно учтено расчетом	Растяжение основы

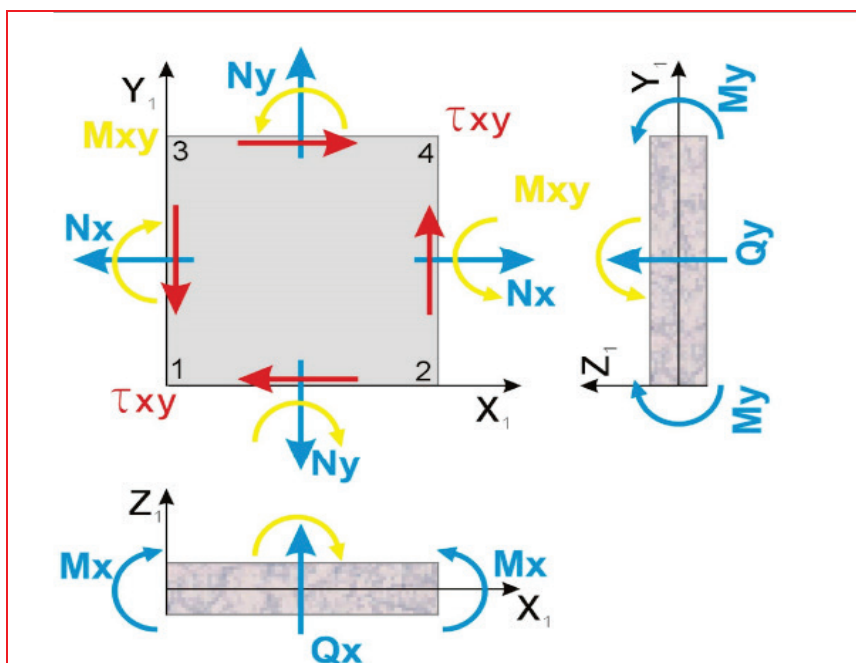

Рис. 2. Распределение усилий в оболочках

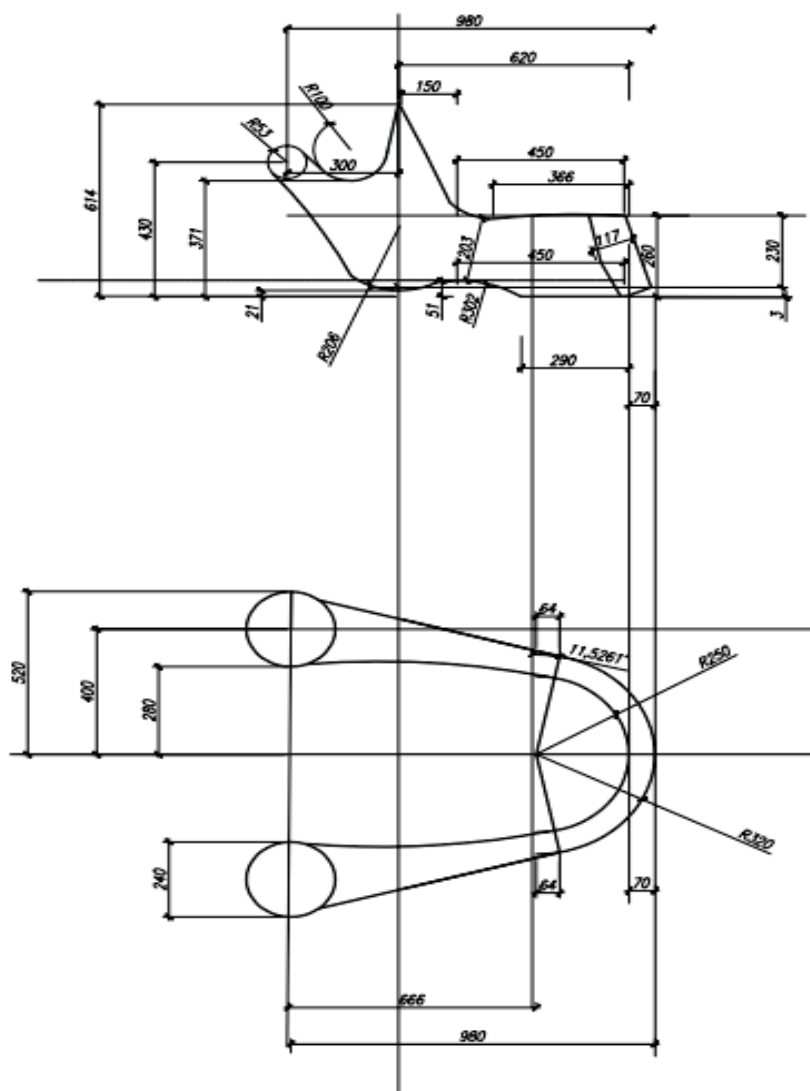

Рис. 3. Геометрическая схема НЧ

В соответствии с задачами исследования разработали модель НЧ с полной адентией, такие условия в дальнейшем были нужны для экспериментальной оценки прочностных характеристик конструкции для фиксации переломов в условиях осложненных полной или частичной потерей зубов и расчета распределения усилий в процессе функциональной нагрузки в системе «нижняя челюсть-фиксатор».

Принятая условная пространственная конструкция НЧ в дальнейшем была разбита сеткой конечных элементов на трехмерную базовую модель с некоторыми упрощениями геометрической формы.

Конечные элементы базовой модели заданы с приведенными далее физическими и механическими характеристиками, которые не меняли в течение всего эксперимента. Расчетная трехмерная базовая модель до перелома с отражением сетки конечных элементов (изометрический вид) приведена на рисунке 4.

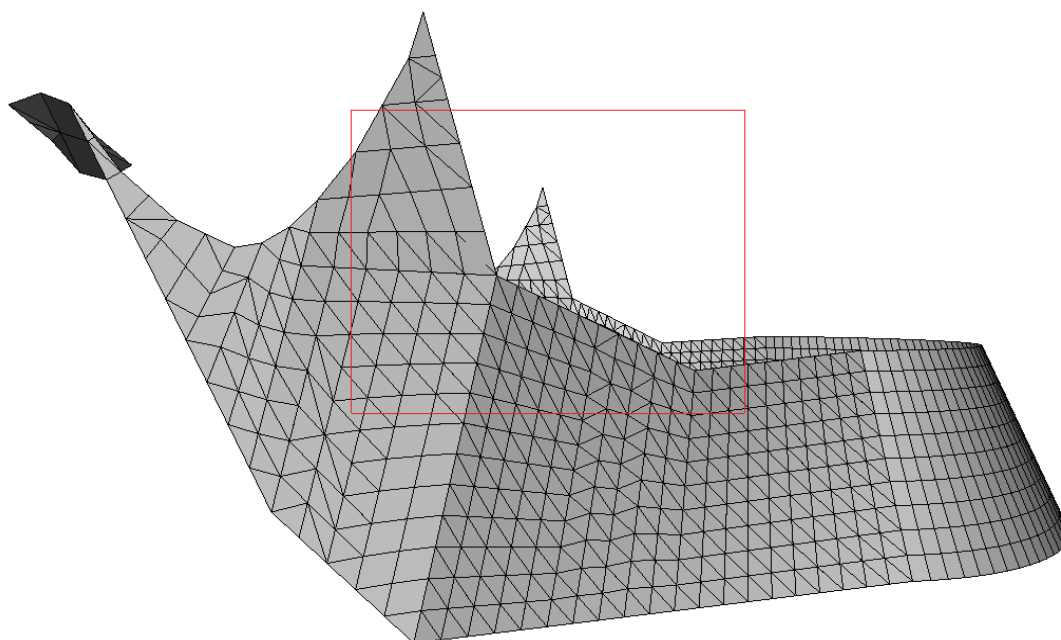

Рис.4. Расчетная трехмерная базовая модель до перелома с отражением сетки конечных элементов (изометрический вид)

Общеизвестно, что в результате травмы отломки смещаются под действием мышц и собственного веса с расхождением отломков (диастаза) на уровне гребня НЧ, что обусловлено функциональным растяжением отломков. В области края челюсти преобладают деформации сжатия, поэтому отломки в этой области не расходятся, а сжимаются. Для экспериментального исследования мы моделировали именно такой вид типичного смещения отломков НЧ. Общий вид трехмерной базовой модели с контактом по нижнему краю челюсти и расхождением костных фрагментов вследствие типичного смещения отломков после перелома и с отображением сетки конечных элементов (изометрический вид) приведены на рисунках 5 и 6.

НЧ Перелом 1.J3d

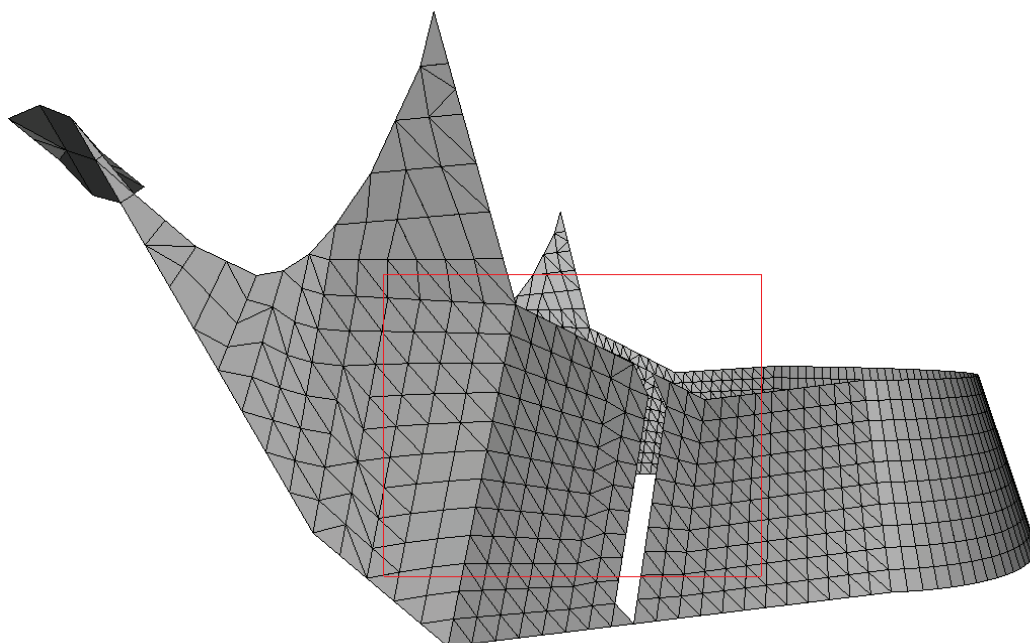

Рис. 5. Расчетная трехмерная базовая модель после перелома с контактом по нижнему краю челюсти и расхождением костных фрагментов вследствие типичного смещения отломков после ПНЧ и отображением сетки конечных элементов (изометрический вид)

Загружение 1 G_endtyysq.dlc

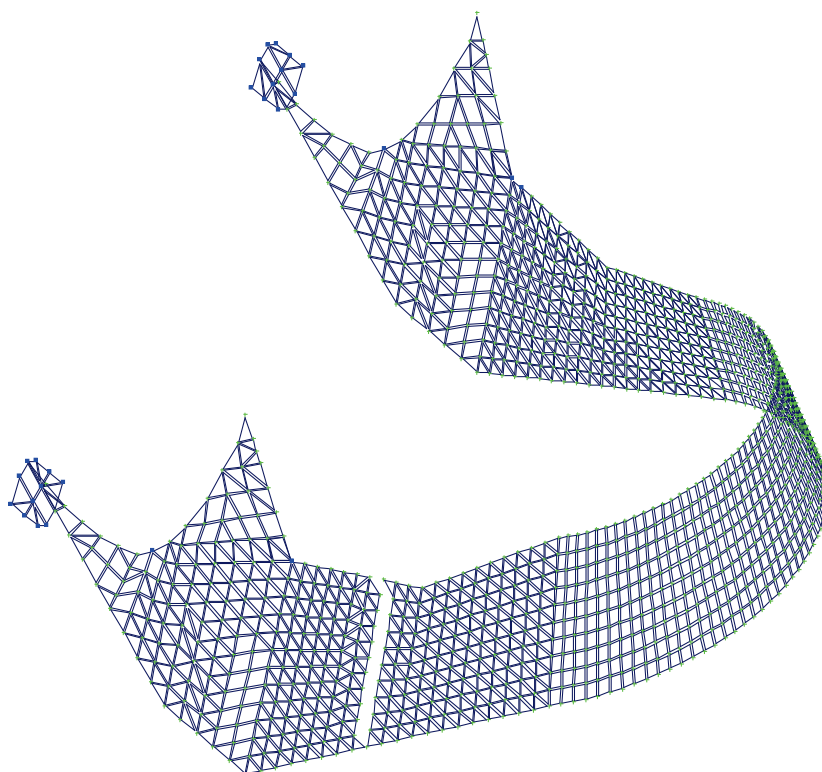

Рис. 6. Конечно-элементная модель НЧ с контактом внизу вследствие типичного смещения отломков при переломе

Исследуя деформации НЧ при функциональной нагрузке, В.И. Куцевляк (1986) установил, что при открытии рта ткани гребня НЧ подлежат сжатию, в то время как при открывании рта - растягиваются [5]. Кроме того, во время одностороннего смыкания зубов преобладают деформации скручивания, особенно ощутимые во фронтальном отделе [6]. При таких условиях расхождение отломков происходит также в сагиттальной плоскости и один из отломков может выворачиваться «наружу», а второй смещается в язычную сторону. Такую ситуацию мы пытались воспроизвести при создании конечно-элементной модели НЧ в клинической ситуации с расхождением отломков с полным отсутствием контакта между костными фрагментами, то есть в так называемом деформированном состоянии. Общий вид ее приведен на рисунке 7.

Заруление 1 Cj,ondtyysq dte

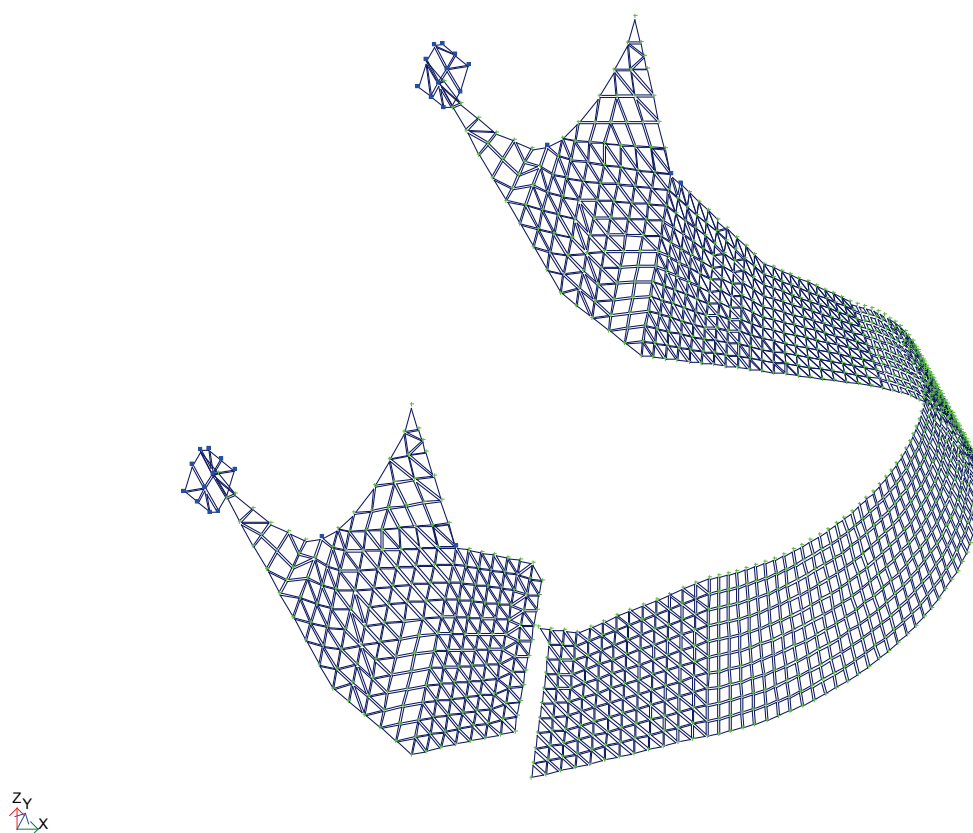

Рис. 7. Конечно-элементная модель НЧ после полного расхождения отломков и в случае отсутствия контакта между ними (деформированная схема)

Мы старались максимально приблизить экспериментальное моделирование к биологическим условиям регенерации ПНЧ, и при расчетах зафиксированного ПНЧ учитывали выраженные резорбтивные процессы в кости от начала репаративной реакции и наличие грануляций именно до созревания костной ткани, поэтому условно считали, что отломки не соприкасаются по всей поверхности, и создавали только точечный контакт выше нижнего края челюсти. Полагали, что в течение первых 3 недель между отломками ПНЧ существует только точечный контакт. Такую ситуацию мы

пытались смоделировать при создании трехмерной модели и дальнейших расчетах (Рис. 8).

HN Фиг 01 02 ШД Т.13д

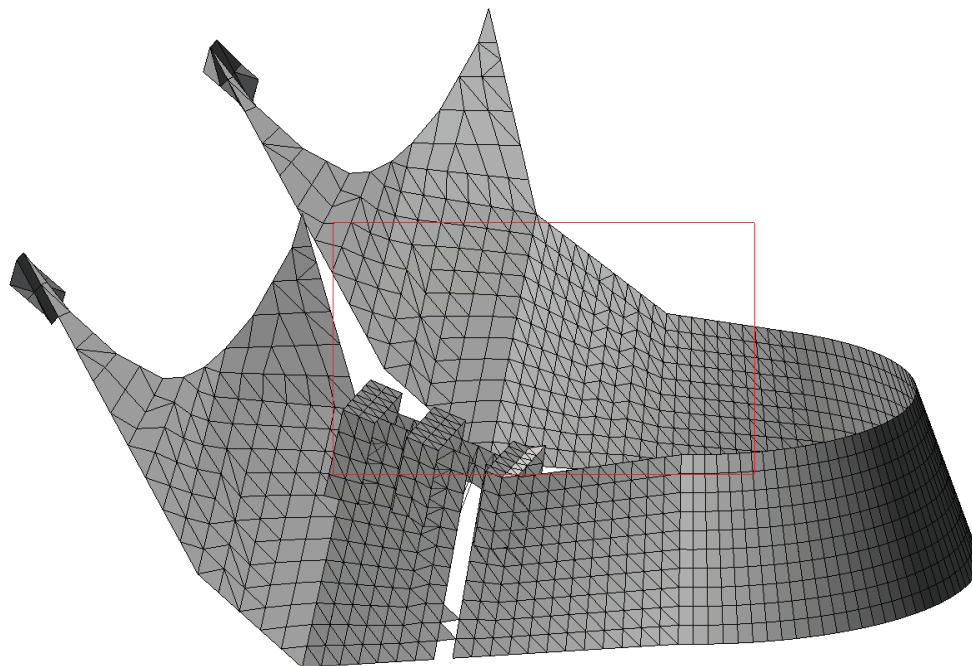

Рис. 8. Конечно-элементная модель НЧ после перелома и наложения одной из тестируемых разновидностей фиксатора с восстановлением частичного контакта и отображением сетки конечных элементов (изометрический вид)

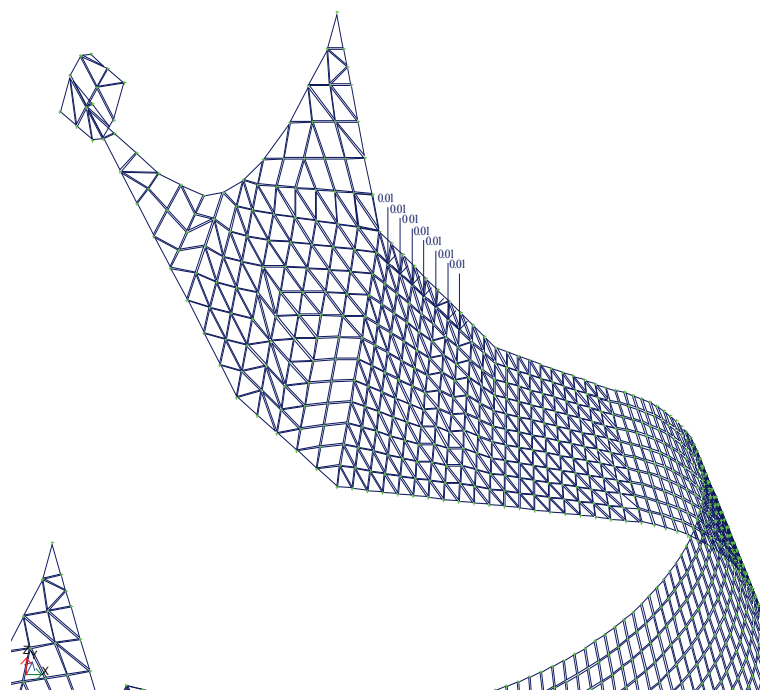

Рис. 9. Нагрузка 2 принята как семь вертикальных сил по 0.01 т/см^3 (10 кг/см^3), каждая из которых приложена в семи узлах КЭ НЧ, заглубленных в челюсть на один КЭ

Также была создана трехмерная модель классического пластинчатого фиксатора для остеосинтеза нижней челюсти с винтами и наложением сетки конечных элементов с некоторым условным упрощением формы.

Расчет выполнялся на такие нагрузки:

Нагрузка 1. Постоянные от собственного веса КЭ, учитывались программой автоматически;

Нагрузка 2. Вертикальная нагрузка на НЧ от жевания в зоне угла, противоположного перелому (Рис. 9);

Нагрузка 3. Вертикальная нагрузка на НЧ от откусывания в зоне фронтальной оси подбородка (Рис. 10).

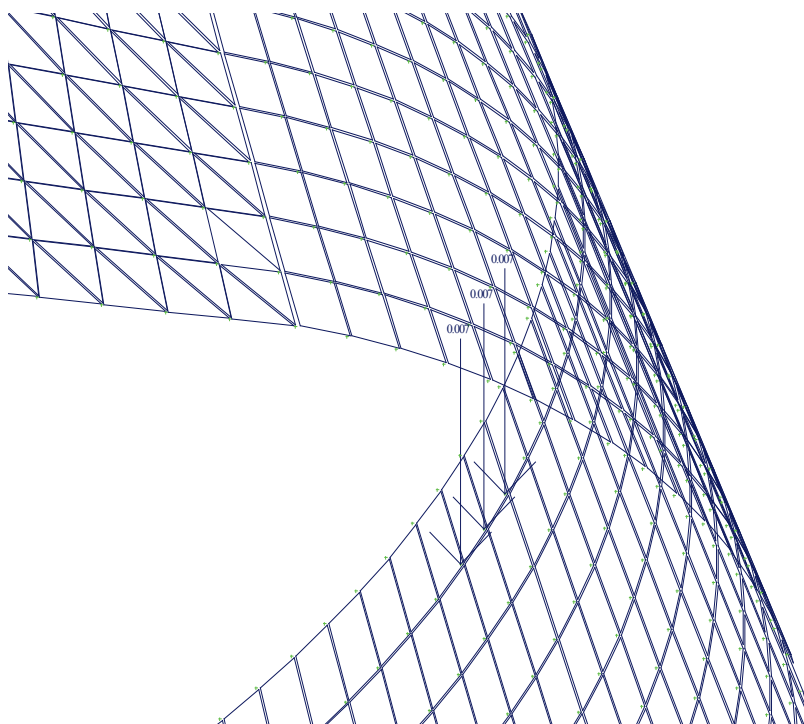

Рис. 10. Нагрузка 3 принята как три вертикальные силы по 0.007т/см^3 (7 кг/см^3), каждая из которых приложена в три узла КЭ НЧ, заглубленных в челюсть на один КЭ

Для расчета были заданы следующие сочетания нагрузок по заданной пользователем таблице.

Сочетание РСН 1: Постоянные от собственного веса Нагрузка 1;

Сочетание РСН 2: Постоянные от собственного веса Нагрузка 1 и от Нагрузка 2 в НЧ при жевании;

Сочетание РСН 3: Постоянные от собственного веса Нагрузка 1 и от Нагрузка 3 в НЧ при откусывании.

Принятые характеристики материалов приведены в таблице 3.

Для заполнения данных по материалам костной ткани НЧ использовали эмпирические формулы, приведенные А.Н.Чуйко, М.С. Драгомирецкой и соавт. (2011) [7]:

Модуль упругости

$$E=2195 \rho^3,$$

Таблица 3.

Физико-механические характеристики материалов

Название материала	Модуль упругости E (кгс/см ²)	Коэффициент Пуассона ν	Плотность (кг/м ³) ρ	Сопротивление на границе упругости R _в Н/мм ²	Временное сопротивление при разрушении R _в Н/мм ²
Костная ткань	1139020	0.3	1720	110	170
Костная ткань зоны контакта	500000	0.3	1720	55	85
Титановый сплав фиксатора и винта	1120000	0.33	4565	380	450

и границы прочности сопротивления (допустимые напряжения костной ткани)
 $\sigma = 60 \rho^2$,

где E - модуль упругости, ρ – плотность костной ткани в г/см³.

При этом модуль упругости и напряжения границы прочности имеют размерность в мегапаскалях (МПа).

Характеристики титана для условных КЕ контакта фиксатора с костной тканью и винтов принимались по ASTM F67 - как для Grade 3.

Результаты исследований: Максимальные перемещения и усилия по результатам расчетов фиксации перелома стандартной наkostной пластинкой при моделировании биологических процессов репаративного остеогенеза были выявлены в винтах (Рис. 11).

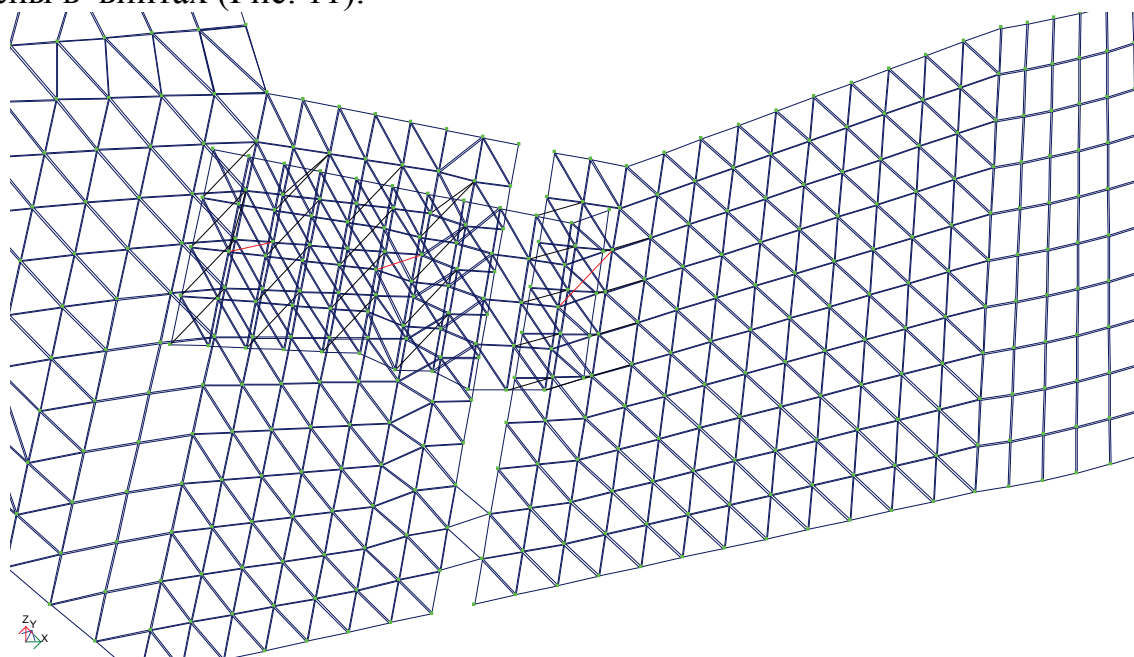

Рис. 11. Узел фиксации при фиксации стандартными наkostными пластинами (красным отмечены максимальные усилия, возникающие в винтах)

Анализ результатов расчетов позволяет сделать следующие выводы и рекомендации:

1. Разработанная с использованием конечных элементов трехмерная компьютерная модель НЧ максимально приближена к биологическому процессу костного ремоделирования с учетом остеорезорбции и созревания соединительной ткани, что позволяет в дальнейшем моделирование переломов, разных вариантов их фиксации и имитирование возможных нагрузок, для дальнейшей оптимизации конструкций фиксации или имплантатов.

2. В результате компьютерного расчета трехмерной модели НЧ были выявлены перемещения узлов и распределения усилий и напряжений в КЕ при фиксации перелома стандартной титановой пластиной. Максимальные усилия возникают в винтах наклонной пластины и составляют 136.955 Н, что в клинических условиях может приводить к их отломам.

Литература:

1. Копчак А.В. Клініко-біологічне та біомеханічне обґрунтування методів хірургічного лікування переломів нижньої щелепи: дис. на здобуття наук. ступеня доктора мед. наук: спец. 14.01.22 «Стоматологія» / А.В. Копчак – Київ, 2014. – 376 с.

2. Чуйко А.Н., Шинчуковский И.А. Биомеханика в стоматологии. / А.Н. Чуйко, И.А. Шинчуковский. — Х.: Форт, 2010. — 466 с.

3. Чуйко А.Н. Особенности расчетной схемы нижней челюсти человека как объекта исследования в биомеханике / А.Н. Чуйко, И.Н. Матрос-Таранец, В.Е. Вовк, А.В. Маргвелашвили // ДенталЮг. – 2008. – №10 (59). – С. 62–68.

4. Маланчук В. О. Вивчення біомеханіки нижньої щелепи на тривимірних комп'ютерних моделях методом скінченних елементів / Маланчук В. О., Копчак А. В., Кришук М. Г. // Вісник стоматології – 2009. - №3. – С. 56 – 62.

5. Куцевляк В.И. Дистракционный и компрессионный методы лечения больных с аномалиями и деформациями нижней челюсти: дис. на соискание уч. степени доктора мед. наук: спец. 14.01.21 «Стоматология»/В.И. Куцевляк. - Харьков, 1986. - 389 с.

6. Травмы головы и шеи./ Сост. Г.А. Шершень. – Мн.: Беларусь, 1999. – 295с.

7. Чуйко А.Н., Драгомирецкая М.С., Мирза Р.А. Первичная (упругая) и вторичная (остаточная) деформация нижней челюсти и ее влияние на окклюзионное соотношение зубов //Український стоматологічний альманах. - 2011. - №5. – С. 39-51.

References:

1. Kopchak A. V. (2014) Clinico-biologicheskoe ta biomechanicheskoe obgrunuwannya metodiv chirurgichnogo likuwannya perelomiv nijnioi shelepi [Clinico-biological and biomechanical study of methods for surgical treatment of mandibular fractures] Dissertation for the doctor of medical sciences degree in specialty 14.01.22 «Stomatology», Bohomolets National Medical University of the Ministry of Public Health of Ukraine, Kyiv, 376 p.

2. Chuiko A.N., Shynchukovsky I.A. (2010) Biomehanika v stomstologii [Biomechanics in stomayology] Fort-publ., 466 p.

3. Chuiko A.N., Matros-Taranets I.N., Margvelashvili A.V. (2008) Osobennosti raschetnoy skhemy nizhney chelyusti cheloveka kak ob'yekta issledovaniya v biomekhanike [Features of the design scheme of the human jaw as an object of investigation in biomechanics] DentalYug -publ., no. 10 (59), pp. 62–68.
4. Malanchuk V. O., Kopchak A. V., Kryshchuk M. G. (2009) Vivchennja biomehaniki nizhn'oi welepi na trivimirnih komp'yuternih modeljah metodom skinchennih elementiv [Studying the biomechanics of the mandible on three-dimensional computer models of the finite element method] Visnik stomatologii, no.3, pp. 56 – 62.
5. Kutseviak V. I. (1986) Distrakcionnyj i kompressionnyj metody lecheniya bolnyh s anomalijami i deformacijami nizhnej chelyusti [Distraction and compression methods of treatment of patients with anomalies and deformations of the lower jaw] Dissertation for the doctor of medical sciences degree in specialty 14.01.22 «Stomatology», Kharkov, 389 p.
6. Injuries to the head and neck, ed. G.A. Shershen (1999), Minsk, Belarus, 295p.
7. Chuiko A.N., Drogomyretska M.S., Mirza R.A. (2011) Pervichnaya (uprugaya) i vtorichnaya (ostatochnaya) deformaciya nizhnej chelyusti i ee vliyanie na okklyuzionnoe sootnoshenie zubov [Primary (elastic) and secondary (residual) deformation of the lower jaw and its effect on the occlusal ratio of the teeth] Ukrainsky stomatologichy almanach [Ukrainian dental Almanac], no.5, pp. 39-51.

Abstract: Computer modeling is widely used to study biomechanics in mandibular fractures and the development of new osteosynthesis systems. The complexities of modeling biological processes in the vital bone lead to erroneous calculations and an increase of surgical treatment of complications of mandibular fractures. The purpose of the study was to improve the computer modeling method taking into account the processes of reparative osteogenesis for the experimental evaluation of the stability of the mandibular osteosynthesis. Materials and methods: an experimental study was performed to assess the effectiveness of fixing the fracture of the mandible body (MF) on a computer 3D model using the finite element method by the Lira 6 software package. In order to approximate the experimental simulation to the biological conditions of the MF regeneration in the calculation of the fixed MF, the expressed resorptive processes in the bone from the beginning of the reparative reaction and the presence of granulations just before the maturation of bone tissue were taken into account, therefore, it was conventionally believed that the fragments did not touch the entire surface and created only a point contact above the lower edge of the jaw. It was believed that during the first 3 weeks between the fragments of MF there is only a point contact. This situation was modeled when creating a three-dimensional model and further calculations. Conclusions: The three-dimensional computer model of MF developed with the use of finite elements is maximally close to the biological process of bone remodeling, taking into account the osteoresorption and maturation of connective tissue, which allows further modeling of fractures, different variants of their fixation and imitation of possible loads, for further optimization of fixation structures or implants. As a result of computer calculation of the three-dimensional model of MF, movements of the nodes and distribution of forces and stresses in the FE were revealed during fixation of the fracture by a standard titanium plate. The maximum forces occur in the screws of the end plate and are 136.955 N, which in clinical conditions can lead to their breaks.

Key words: mandibular fractures, finite element analysis, osteosynthesis, complication.

Статья отправлена: 23.09.2018 г.

© Идашкина Н.Г.

УДК 577.35:612.135:615.27

**HYPOTHESIS OF PROTON STIMULATION OF REGIONAL BLOOD
MICROCIRCULATION****ГІПОТЕЗА ПРОТОННОЇ СТИМУЛЯЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІКРОЦИРКУЛЯЦІЇ
КРОВІ****Shaplavskiy N. V. / Шаплавський Н. В.***d.m.s., prof. / д.м.н., проф.*

ORCID: 0000-0001-9086-5355

Hutsul O. V. / Гуцул О. В.*s.ph.-m.s., assistant c.t.s., as.prof. / к.фіз.-мат.н., асистент*

ORCID: 0000-0003-0622-8084

Shalajeva A. V. / Шалаєва А. В.*senior lecturer / старший викладач*

ORCID: 0000-0002-3356-721X

*Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,
Chernivtsi, Theatralna sq. 2, 58002**Вищий навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»,
Чернівці, Театральна пл. 2, 58002*

Анотація. Фізичними методами аналізу реєструється фізіологічна функція локального збільшення об'ємної швидкості мікроциркуляції крові в десятки разів. У роботі вперше висвітлюється гіпотеза, що здатна пояснити це. Проводиться обґрунтування механізму протонної стимуляції регіональної мікроциркуляції крові в основі якої лежить первинний імпульс катаболізму, що активує градієнт рН потенціал між тканинами і глікокаліксами компартментів крові і капілярів. Автори вважають, що цей миттєвий, внаслідок формування дисипативної структури води, процес змінює рН крові у фізіологічних межах, що, зрештою, стимулює автономну рушійну силу крові в капілярах за рахунок роботи еритроцитів і капілярів.

Ключові слова: регуляція мікроциркуляції, протони, вода, дисипативні структури, ефект Гротгуса

Вступ.

Добре відомі факти локального об'ємного зростання кровообігу в капілярах в 50 – 70 разів. Пояснення цього феномену – проблема, що потребує вирішення [1].

Основной текст

За інстинктивних, нерідко неусвідомлених рухів, чи інтенсивного миттєвого зростання потреби в енергії, виникає дисонанс між генерацією конвертованих носіїв вільної енергії та їх утилізацією. У існуванні такого дисонансу немає сумнівів. У живій системі існує ряд механізмів «запасання» субстратів її генерації (O_2 в – міоглобіні), готових макроергфосфатів (креатинфосфат), μH^+ , μNa^+ (на мембранах) тощо.

Індуктором таких термінових процесів може бути лише зростання кислотності (рН), що неминує виникає у окремих тканинах за таких екстремальних умов внаслідок нервового стимулу руху і наступного імпульсу катаболізму (гліколіз, утворення лактату) до розвитку адаптивних реакцій нейрогуморального змісту, формування стресу, а згодом ці процеси розгортаються синхронно.

Цілком очевидно, що зростання рН у тканинах миттєво призводить до виникнення ΔpH між клітинами і кров'ю капілярів, градієнт потенціалу, проти якого протони неминуче спрямовуються до крові. Коректно припустити, що величина такого потенціалу зумовлює інтенсивність формування дипольних водяних ниток між клітинним і середовищем капілярної крові (нитки Бернала - Фаулера) [2], а за ефектом Гротгуса (**рис.1**) на кожен протон, що атакує нитку в тканині, у капілярі вона віддає протон у кров (так звана дальнодія).

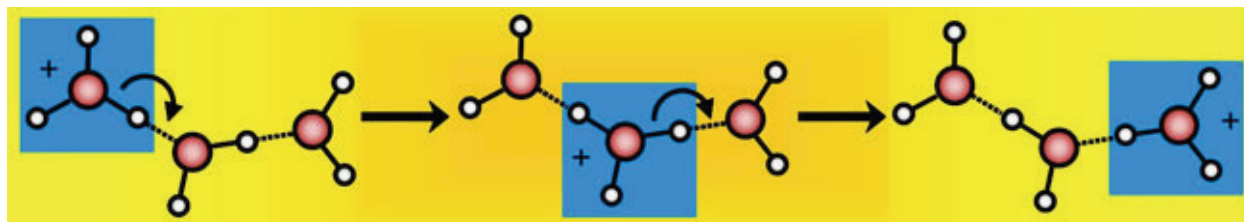

Рис. 1 Ефект Гротгуса

Вода, що як відомо, має низький поріг формування дисипативних структур є наріжним фактором вищезначеного процесу. Він відбувається за доли секунди, якими вимірюються квантові перетворення. Далі, як відомо, за вільні протони приймаються буферні системи і, зрештою ацидо- та амонійгенез у нирках. Але перш ніж кров сягне таких перетворень, лімітованих швидкістю ферментативних перетворень та швидкістю мікроциркуляції, враховуючи дивовижну рухливість протонів, важко позбавитись висновку, про першочергове насичення глікокаліксів компартментів крові – ендотелію, формених елементів, білків протонами. Це неминуче індукує зріст поляризації іоногенних груп зазначених компартментів – карбоксильних, сульфгідрильних тощо. Тобто зростає гідрофільність цієї надмолекулярної структури, а з нею об'єм гідратних оболонок, зростає притік венозної води. Важливо, що ці зміни відбуваються в межах фізіологічної динаміки рН, а саме від рН 7,45 до рН 7,35, за концентрацій від 35 до 45 нМ H^+ /л, тобто, у тих межах, коли відбувається поляризація іоногенних груп активних центрів практично всіх ензимів за схемою: $EnzH \leftrightarrow Enz^-$.

Спорідненість до води, зменшення бар'єру реакцій метаболізму, напевно, неповний перелік поляризовуючої дії рН. Кислотність має впливати на швидкість зв'язування, наприклад, гормонів з тканинними мішенями, скажімо, катехоламінів з мембранними йоногенними групами, включаючи відповідні клітинні функції. Тобто активність гормонів, принаймні згаданих тут, має регламентуватись не лише їх концентрацією, а й рівнем поляризації активних центрів тканин мішенів.

Спираючись на вищезначене стає очевидною поліфункціональна біофізична дія рН. Треба думати, що саме вона забезпечує рівність густини тенденцій від'ємних зарядів кристалогідратних оболонок учасників мікроциркуляції крові та реалізації ефекту Форреуса-Ліндквіста, бо у противному разі виникло би тертя, що заблокувало би цей ефект.

Всім добре відомо, кровообіг у тканинах, що посилено працюють, підвищується автономно. Швидкість мікроциркуляції в окремих органах може

збільшуватись в десятки разів. За нині діючими переконаннями медичного змісту, як зазначалось нами раніше, пояснення цього ефекту відсутнє. Тут вперше висвітлюється біофізичний механізм щойно зазначеного регіонального посилення мікроциркуляції.

Звернемося до розгляду стану еритроцита в капілярі за умов зростання рН в межах фізіологічних флуктуацій, що є наслідком імпульсу катаболізму. До включення гуморальних ланок адреналін має діяти вже внаслідок посилення його спорідненості з активними центрами його мішеней. Участь цього гормону за регуляції рушійної сили еритроцитів у капілярах та дисипативної структури у контакті еритроцит – капіляр нами висвітлені раніше [2, 3, 4]. Для термінового і тривалого забезпечення автономної рушійної сили крові у капілярах еритроцит має ресурс готової АТФ (як зазначалось [3], єдине утворення біологічної системи, що може накопичувати вільну енергію), має субстратний ресурс 2,3 дифосфогліцерату, що, зрештою дає АТФ і той же лактат. На вході в капіляр цей субстрат (акумулює близько 70% органозв'язаного фосфату), як вважають, знижує спорідненість O_2 до гемоглобіну. При переході до проксимальної частини він утилізується, бо розгортаються процеси, приведені у щойно згаданих роботах [2,3,4.]. Словом, посилення регіонального капілярного току крові регламентується тканинною генерацією рН, яке здане збільшити активність універсального автономного механізму рушійної сили еритроцитів [3], що є наріжним фактором ефективної мікроциркуляції за постійним змінним перерозподілом інтенсивності функцій органів і систем.

Ця робота є послідовним продовженням наших досліджень, деякі з них доводиться приводити тут для обґрунтування «хімічної» складової в регуляції регіонального кровотоку на рівні субстратів і продуктів генерації вільної енергії, що використовується в процесах локального посилення мікроциркуляції. Напевно динаміка субстратів і продуктів хімічних реакцій є наріжними інстанціями каскадів регуляторних каскадів біологічної системи.

Аналіз деяких публікацій у контексті статті

Слід зазначити, що подібні проблеми стають предметом уваги й інших дослідників. Так, наприклад, з'явилися роботи, де автори визнають неспроможність сучасної медицини пояснити процеси кровообігу. «Медицине известны факторы, обеспечивающие движение крови по сосудам. Но все они вызывают большие сомнения в их энергетических возможностях для обеспечения процесса кровообращения» [5].

Треба сказати, що автори, які фігурують у щойно згаданій роботі, не залежно від нас дійшли висновку про виключну роль від'ємного заряду складових крові за її циркуляції, користуючись поняттям «електрораспор (электроотталкивание одноименных зарядов)», аналогічно до нашого – зона від'ємного гіперзаряду» [3]. І, навіть, висловили думку про перехід механічного імпульсу крові, що здатний спровокувати зміну мембранного потенціалу за рахунок внутрішньої енергії клітини. До речі, з цього розпочинається робота рушійної сили крові за участі еритроцитів [3].

Але, хоча у приведеній роботі зазначається, що кров на 92% складається з

води, її участь у кровообігу не розглядається. Та й загалом не розглядаються молекулярні, морфофункціональні механізми динаміки зарядів, що формують електромагнетизм крові, котрий якраз і складає «енергетические возможности» цього процесу. Однак, знайомство з такими роботами породжує надію, що, зрештою, для вияснення патогенезу «невиліковних» захворювань зусиллями вчених будуть детально розшифровані біофізичні механізми мікроциркуляції та їх порушення.

На шляху вирішення цих проблем стоїть відокремленість існуючого сьогодні вчення про дисипативні структури живих систем, квантовою механікою, відомою конкретикою молекулярної архітектури, наприклад, глікокаліксу і, головне – фізикою води за формування векторних потоків енергії, що неминуче виникають в біологічних дисипативних структурах, потоків, що і є рушійною силою природи. Так у роботі Косарева А.В. [6], що поза сумнівом відображає сучасний високий рівень теорії дисипативних структур, немає ні слова про квантові перетворення вищезазначених потоків енергії, їх специфічну обумовленість електромагнетизмом біоорганічного оточення з атрибутивними типовими і динамічними утвореннями води тощо. Те, що аналіз останніх є вкрай актуальною проблемою стає ясным хоча б із того, що медуза, яка складається з води на 99%, має всі функції живої істоти.

З таких міркувань стає ясно, що розшифрування біофізичних механізмів мікроциркуляції крові виходить за межі даної проблеми. Теоретична розробка цих задач набиратиме все більшої необхідності. Дослідження фізичної динаміки води у біологічних системах в кінці минулого століття зіштовхнулося з проблемою «непрозорості» формування дисипативних структур за участю води для сучасних фізичних методів аналізу.

Повертаючись до механізмів регуляції швидкості мікроциркуляції тепер можна зазначити, що первинним подразником цього процесу є не механорецептори [1], які реагували б на механічну напругу в утвореннях ендотелію, а ті фактори, що її викликають і представлені нами на ваш розгляд. Щодо десятків гуморальних регуляторів швидкості кровообігу, то рано чи пізно, їх дія буде проаналізована на біофізичному рівні з позицій електромагнетизму живої системи. Лише за цієї умови стане ясною специфіка кожного з них у реалізації послідовності процесів, і поза сумнівом автономних, що генерують, зрештою, механічну енергію руху крові.

У клініці накопилося чимало запитань щодо мікроциркуляції крові, точніше проблем, зумовлених загальноприйнятою доктриною кровообігу. Наприклад, чому при цукровому діабеті відбувається поступова руйнація капілярів? Зазначені деструктивні процеси розвиваються у першу чергу в ногах, нирках, сітківці ока з відомими клінічними наслідками. Відповідь напрошується сама, бо саме в цих осередках енергетичне навантаження на регіональну мікроциркуляцію є вочевидь найвищим. Зокрема, акт зору поглинає 75% всієї енергії нервової системи. Типовим наслідком цукрового діабету є утворення кетонових тіл. Слушно зробити висновок, що за таких умов глікокалікс капілярів названих органів зазнає суттєвої атаки β -оксимасляної, ацетооцтової кислот та ацетону. Названі кислоти за зростання концентрації

здатні вивести вміст протонів в ньому за межі фізіологічних (адаптивних) флуктуацій, не говорячи вже про наслідки дії полярного розчинника – ацетона. Це вочевидь здатне спровокувати асиметрію зарядів гідратних оболонок компартментів крові і до виникнення тертя в капілярах з наступною їх альтерацією.

Враховуючи викладені тут основні положення механізму протонної стимуляції регіональної мікроциркуляції крові, стає очевидною небезпека порушень серцевої діяльності при цукровому діабеті за зростання фізичних навантажень. Якщо це відбувається на фоні ацидозу, пов'язаному з недостатнім постачанням кисню, посилюється комплекс факторів локального зростання тертя в капілярах з наступним дефіцитом АТФ в тканинах серця, зростанням збудливості окремих його зон, неминучим виникненням атопічних осередків потенціалу дії зі спотворенням ритму та амплітуди серцевих скорочень.

Є багато питань і до сучасних уявлень про морфологію капілярної мережі. Не дивлячись на розмаїття таких структур у різних органах, неможливо знайти відповідь на те, яким чином вона забезпечує артеріальною кров'ю клітини, що огортають дистальний відділ капілярів, де формується венозна кров. Важко позбавитися припущення, що артеріоли і венули теж розміщені у тканин попарно, тоді артеріальна кров проксимальної частини найкоротшим шляхом має потрапити в дистальний відділ сусіднього капіляру, де кров рухається антероградно. Враховуючи динаміку архітекτονіки капілярних мереж в ранньому онтогенезі можна дійти висновку, що при цукровому діабеті, як відомо, «горять» не тільки шунти, а й самі капіляри. Щодо селективного розподілу артеріальних та венозних потоків у міжклітинних структурах є лише припущення, висвітлені нами раніше [2]. Цікаво, що нитковидні тяжі від клітин до капілярів спостерігав за електронної мікроскопії академік А.М.Чернух [7]. Можливо то були елементи дисипативних структур, позбавлених води за приготування препаратів.

Заключення та висновки.

Розглянуто необхідність врахування механізму автономної стимуляції мікроциркуляції крові, в якому поза сумнівом приймають участь відомі численні гуморальні фактори, коли зрештою виясниться їх біофізичний зміст. А поки що у потоці дисертаційних досліджень, присвячених строкатому патогенезу різновидів цукрового діабету та й іншої патології, у їх переважній більшості термін мікроциркуляція взагалі відсутній.

Література:

1. Шаплавський М. В. Напруга зсуву в гемодинаміці як концептуальна проблема медико-біологічного змісту. Бук. мед. вісник. 2017.
2. Біофізичні механізми мікроциркуляції крові / [О. В. Гуцул, М. В. Шаплавський, В. З. Слободян та ін.]. – Чернівці: Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет», 2017. – 152 с.
3. Шаплавський М.В. Біоінертизація як біологічна функція. – Чернівці: Прут, 1996. – 184 с.
4. О. V. Gutsul, N. V. Shaplavsky, V. V. Buzhdygan, V. Z. Slobodian A charge

of the erythrocyte test by automated method. Journal of Biomedical Science and Engineering. 2012. V5, № 4. С. 186–189.

5. Бочаров М. Е. Электрическая составляющая кровообращения. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. Т. 13. С. 2511–2515

6. Косарев А.В. Движущие силы и энергетические потоки на клеточном уровне. «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.23822, 13.10.2017.

7. А. М. Чернух, П. Н. Александров, О. В. Алексеев Микроциркуляция. М.: Медицина, 1975. 456 с.

References:

1. Shaplavskij M. V. Napruga zsuvu v gemodinamici yak konceptualna problema mediko-biologichnogo zmistu. Buk. med. visnik. 2017.

2. Biofizichni mehanizmi mikrocirkulyaciyi krovi / [O. V. Gucul, M. V. Shaplavskij, V. Z. Slobodyan ta in.]. – Chernivci: Vishij derzhavnij navchalnij zaklad Ukrayini «Bukovinskij derzhavnij medichnij universitet», 2017. –152 s.

3. Shaplavskij M. V. Bioinertizaciya yak biologichna funkciya.– Chernivci: Prut, 1996. – 184 s.

4. O. V. Gutsul, N. V. Shaplavsky, V. V. Buzhdygan, V. Z. Slobodian A charge of the erythrocyte test by automated method. Journal of Biomedical Science and Engineering. 2012. V5, № 4. P. 186-189.

5. Bocharov M. E. Elektricheskaya sostavlyayushaya krovoobrasheniya. Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept». 2015. T. 13. S. 2511–2515

6. Kosarev A.V. Dvizhushie sily i energeticheskie potoki na kletochnom urovne. «Akademiya Trinitarizma», М., Эл № 77-6567, публ.23822, 13.10.2017.

7. А. М. Чернух, П. Н. Александров, О. В. Алексеев Микроциркуляция. М.: Медицина, 1975. 456 с.

Abstract. *A physiological function of the local increase in the volume velocity of blood microcirculation in dozens of times is recorded by physical methods of analysis.*

The hypothesis capable of explaining this phenomenon is for the first time covered in the paper.

The justification of the mechanism of proton stimulation of the regional microcirculation of blood, which is based on the primary impulse of catabolism, which activates the pH gradient potential between tissues and glycocalyxes blood compartments and capillaries, is carried out.

The authors believe that this instant process, due to the formation of a dissipative structure of water, changes the pH of the blood in the physiological limits at concentrations from 35 to 45 nM H⁺ / l.

Water and protons in these processes are of paramount importance, since the crystalline structures of the glycocalyxes limit water and protons their degree of freedom, and the gradient pH potential forms the Bernal-Fowler strands with the subsequent Grotthuss effect.

In this paper the authors express the conviction that in vivo in the indicated fluctuations of the protons level the latter change their polarizing effect on the ionogenic groups of microcirculation compartments, and on erythrocyte tissues of adrenaline targets in particular.

This ultimately promotes the autonomous force of blood flow in the capillaries due to the work of red blood cells and capillaries

On the example of known diabetic disorders of blood microcirculation, the capillary alterations genesis is carried out with increasing pH induced by ketone bodies.

Key words: *regulation of microcirculation, protons, water, dissipative structures, Grotthuss effect.*

Рецензент: д.біол.н., проф., Мислицький В.Ф.

Стаття відправлена: 29.08.2018 р.

© Шаплавський М.В., Гуцул О.В.

УДК 615.014:615.032:615.456:615.451.2

**METHODOLOGICAL APPROACH TO SUBSTANTIATION OF THE
COMBINED DRUG COMPOSITION****МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБОСНОВАНИЮ
СОСТАВА КОМБИНИРОВАННОГО ПРЕПАРАТА****Shevchenko V.A. / Шевченко В. А.***s.farm.s., as.prof. / к.фарм.н., доц.*

ORCID: 0000-0003-3078-1744

Rolik-Attia S. N. / Ролик-Аттия С. Н.*s.farm.s., as.prof. / к. фарм. н., доц.*

ORCID: 0000-0002-0299-5895

*Институт повышения квалификации специалистов фармации
Национального фармацевтического университета, Украина, Харьков, пл.Защитников
Украины 17, 61001*

*Institute of Pharmacy Professionals Qualification Improvement
National University of Pharmacy, Ukraine, Kharkiv,
sq. Zashchitnikov of Ukraine 17, 61001*

Аннотация. Приведен методологический подход к разработке и обоснованию качественного и количественного состава активных субстанций в комбинированном препарате в виде раствора для орального применения на основе мельдония, L-аргинина и янтарной кислоты.

Ключевые слова: лекарственный препарат, оральный раствор, активный ингредиент, мельдоний, L-аргинин, янтарная кислота.

Вступление. Разработка комбинированных препаратов является одной из стратегий получения новых лекарственных препаратов (ЛП), которые могут быть более эффективны как с терапевтической, так и с экономической точки зрения в сравнении с индивидуальными лекарственными препаратами, в которых каждый активный ингредиент содержится отдельно. Комбинированные ЛП способны уменьшать применяемые дозы, снижать лекарственную нагрузку на пациента и способствуют оптимизации схем лечения того или иного заболевания. Кроме того, преимуществами комбинированных ЛП может служить улучшенная терапевтическая эффективность и снижение побочных эффектов в результате сочетания более низких доз различных видов активных ингредиентов.

Основываясь на вышесказанном, при разработке комбинированных ЛП одной из важнейших задач является выбор количественного состава лекарственных веществ и их дозирование при совместном присутствии.

Основной текст. Выбранные концентрации лекарственных веществ в разрабатываемом комбинированном ЛП предложены на основе фармакологической активности и терапевтических концентраций индивидуальных лекарственных веществ.

В состав комбинированного препарата предложены три активные субстанции, а именно мельдоний, L-аргинин и янтарная кислота.

Стремительные темпы современной жизни, стремительное развитие технического прогресса и информационных технологий, социально-

экономическая ситуация влияют на состояние здоровья человека, в том числе и сердечно-сосудистую систему.

Наиболее часто в настоящее время в составе комплексной терапии ишемической болезни сердца, хронической сердечной недостаточности, дисгормональной кардиомиопатии, острых и хронических нарушений мозгового кровообращения, пониженной работоспособности, физических перенапряжениях и др. применяется внутрь лекарственное вещество мельдоний в виде сиропа для орального применения с дозировкой действующего вещества 50 мг/мл [1,2].

L-аргинин – условно незаменимая аминокислота, участвующая в синтезе белков и многих биологически важных молекул, является их необходимым предшественником. Однако одной из главных функций аргинина является способность быть субстратом для синтеза оксида азота. Кроме того, L-аргинин активно влияет на сердечно-сосудистую систему, поскольку способен регулировать тонус сосудов (их мышечной стенки). Также известно его антитромботическое и антиатеросклеротическое действие, гипотензивный и антиишемический эффекты [3,4].

Янтарная кислота служит универсальным промежуточным продуктом обмена веществ, выделяющимся при взаимодействии сахаридов, протеинов и жиров в живых клетках. Активность сукцинатов в организме связана с производством энергии, затрачиваемой на жизнедеятельность всех органов и систем. При увеличении нагрузки на какой-либо орган или систему организма, энергия для их работы в основном обеспечивается в результате процесса окисления сукцинатов. Механизм производства энергии, использующий сукцинаты, работает в сотни раз эффективнее, чем все другие механизмы производства энергии в организме. Именно благодаря этому янтарная кислота обладает неспецифическим лечебным эффектом при целом ряде заболеваний разной этиологии. Янтарная кислота стимулирует процесс поступления кислорода в клетки, облегчает стресс, восстанавливает энергообмен, нормализует процесс производства новых клеток, обладает общеукрепляющими и восстанавливающими свойствами. [5,6].

Известны композиции, в состав которых входят L-аргинин и янтарная кислота для лечения печеночных энцефалопатий в виде шипучих таблеток с концентрацией L-аргинина сукцината 1,4-1,7% [7].

Исходя из физико-химических свойств действующих веществ можно предположить, что в водной среде между щелочным реагентом L-аргинин и янтарной кислотой произойдет реакция с образованием соли L-аргинина сукцината в эквимольных соотношениях.

Для определения количества L-аргинина и янтарной кислоты в комбинированном препарате исходили из дозы соли L-аргинина сукцината в препарате Кардиоаргинин-Здоровье, сироп, которая составила 186,7 мг/мл. На рис. 1 схематично представлена реакция получения соли из L-аргинина и янтарной кислоты, из которой видно, что в результате взаимодействия образуется соль диаргинина сукцинат в соотношении 2:1, что позволило рассчитать количества входящих в состав комбинированного препарата

активных ингредиентов.

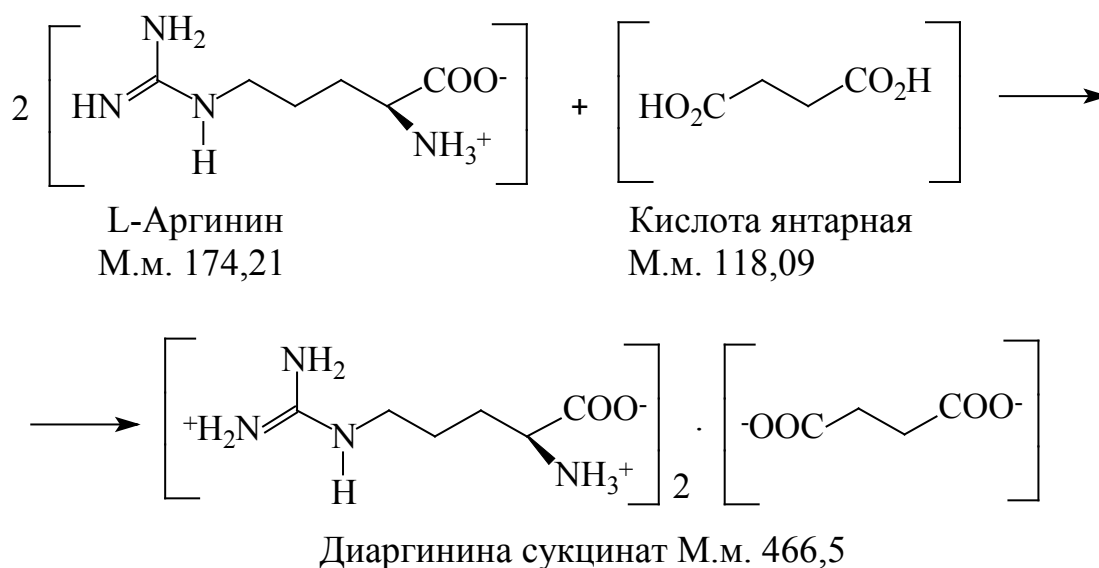

Рис. 1. Схема реакции солеобразования диаргинина сукцината.

Количество L-аргинина, необходимое для образования соли диаргинина сукцината в концентрации 267 мг/мл составляет:

$$C_{\text{Arg}} = 186,7 * 2 * 174,21 / 466,5 = 139,4 \text{ мг/мл}$$

Количество кислоты янтарной соответственно составляет:

$$C_{\text{Suc}} = 186,7 * 118,09 / 466,5 = 47,3 \text{ мг/мл}$$

Таким образом, в результате проведенных исследований выбран качественный и количественный состав активных субстанций в комбинированном ЛП.

Заключение и выводы.

1. Проведена разработка состава активных ингредиентов нового комбинированного лекарственного препарата в виде раствора для орального применения с использованием научных знаний и методологического подхода.

2. Обоснованный качественный и количественный состав активных ингредиентов позволяет прогнозировать терапевтическую эффективность при их совместном применении.

Литература

1. Михно М. М. Опыт применения Милдроната® в лечении пациентов с ишемической болезнью сердца / М. М. Михно, Е. А. Сукало, А.М. Пристром // Кардиология в Беларуси. – 2012. – № 3. – С. 83–91.
2. Михин В. П. Перспективы применения Милдроната у больных с сердечно-сосудистой патологией / В. П. Михин, Ф. Е. Хлебодаров // Российский кардиологический журнал. – 2010. – № 4. – С. 83–92.
3. Böger R.H. The pharmacodynamics of L-arginine // J. Nutr. – 2007. – Vol. 137. – P. 1650S–1655S.
4. Загородна П.С., Громович А.В., Одинец М.О. Кардіопротекція завдяки біологічним ефектам L-аргініну – місце комбінованих препаратів // Ліки

України. – 2015. - №7(193). – С. 36-40.

5. Биологическая роль и метаболическая активность янтарной кислоты / А.А. Евглевский, Г.Ф. Рыжкова, Е.П. Евглевская [и др.] // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. -2013. - № 9. - С. 67-69.

6. Антиоксиданты в современной клинической практике / С.В. Оковитый, Д.С. Суханов, В.А. Заплутанов [и др]. // Клиническая медицина. - 2012. - Т. 90. - № 9. - С. 63-68.

7. Патент РФ № 2491062. Композиции протекторов острых и хронических печеночных энцелопатий и способ лечения острых и хронических печеночных энцелопатий / Дынник В.В. // опубл. 27.08.2013; Бюл. № 24. – 32 с.

References.

1. Mikhno M. M. Opyt primeneniya Mildronata® v lechenii patsiyentov s ishemicheskoy boleznyu serdtsa / M. M. Mikhno, Ye. A. Sukalo, A.M. Pristrom // Kardiologiya v Belarusi. – 2012. – № 3. – S. 83–91.

2. Mikhin V. P. Perspektivy primeneniya Mildronata u bol'nykh s serdechno- sosudistoy patologiyey / V. P. Mikhin, F. Ye. Khlebodarov // Rossiyskiy kardiologicheskiy zhurnal. – 2010. – № 4. – S. 83–92.

3. Böger R.H. The pharmacodynamics of L-arginine // J. Nutr. – 2007. – Vol. 137. – P. 1650S–1655S.

4. Zahorodna P.S., Hromovych A.V., Odynets' M.O. Kardioprotektsiya zavdyaky biolohichnym efektam L-arhininu – mistse kombinovanykh preparativ // Liky Ukrayiny. – 2015. - №7(193). – S. 36-40.

5. Biologicheskaya rol' i metabolicheskaya aktivnost' yantarnoy kisloty / A.A. Yevglevskiy, G.F. Ryzhkova, Ye.P. Yevglevskaya [i dr.] // Vestnik Kurskoy gosudarstvennoy sel'skokhozyaystvennoy akademii. -2013. - № 9. - S. 67-69.

6. Antioksidanty v sovremennoy klinicheskoy praktike / S.V. Okovityy, D.S. Sukhanov, V.A. Zaplutanov [i dr]. // Klinicheskaya meditsina. - 2012. - Т. 90. - № 9. - S. 63-68.

7. Patent RF № 2491062. Kompozitsii protektorov ostrykh i khronicheskikh pechenochnykh entselopatiy i sposob lecheniya ostrykh i khronicheskikh pechenochnykh entselopatiy / Dynnik V.V. // opubl. 27.08.2013; Byul. № 24. – 32 s.

Abstract. *A methodological approach to the development and substantiation of the qualitative and quantitative composition of active substances in a combined drug in the form of a solution for oral administration based on meldonium, L-arginine and succinic acid is given.*

Key words: *drug, oral solution, active ingredient, meldonium, L-arginine, succinic acid.*

Статья отправлена: 21.09.2018 г.

УДК 615.15:349.3

STUDIED THE INTERACTION BETWEEN SATISFACTION WITH THE EMPLOYEE BENEFITS IN AN UKRAINE'S PHARMACY INSTITUTION BY PHARMACY PROFESSIONAL AND THE NEED TO PROVIDE OR REVIEW CURRENT EMPLOYEE BENEFITS**ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ЗАДОВОЛЕННЯМ ФАХІВЦІВ ФАРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИМ ЗАХИСТОМ В АПТЕЧНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ І НЕОБХІДНІСТЮ НАДАННЯ АБО ПЕРЕГЛЯДУ ІСНУЮЧОГО СОЦІАЛЬНОГО ПАКЕТА****Zarichkova M.V. / Зарічкова М.В.***D.Sc. in Pharmacy, associate professor / д.фарм.н., доцент*ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7980-5669>

SPIN: 7481-7247

*National University of Pharmacy Institute of Pharmacy Professionals Qualification Improvement**Kharkiv, 17 Zahysnynykiv Ukrainy sq., 61001**Національний фармацевтичний університет Інститут підвищення кваліфікації спеціалістів фармації, Харків, пл. Захисників України, 17, 61001*

Анотація. В роботі досліджується вивчення напрямків створення соціального пакету для спеціалістів фармації та розрахунку можливої вартості його окремих складових в аптечному закладі.

Методичною основою даного дослідження є загальнонаукові та прикладні наукові методи дослідження, в тому числі: методи дослідження парних взаємозв'язків, методи багатовимірного аналізу. Зазначені аналізи виконувались в програмному пакеті StatSoft Statistica.

З використанням методів багатовимірного статистичного аналізу та Data Mining досліджено взаємозв'язки між задоволеністю спеціалістами фармації (СФ) соціальним захистом в аптечних закладах і необхідністю надання чи перегляду існуючого соціального пакету і загальну задоволеність ним.

Розраховані вагові навантаження окремих складових соціального пакета для формування його збалансованого складу та вартості. На підставі запропонованої схеми оптимального наповнення соціального пакету проведена калькуляція витрат на його складові, які забезпечують бажану загальну вартість соціального пакета, оцінену на підставі даних анкетування СФ аптечних закладів різної форми власності. Запропоновано чотири типи витрат в залежності від рівня займаної СФ посади.

Ключові слова: аптечний заклад, соціальний захист спеціалістів фармації, соціальний пакет, складові соціального пакету, спеціалісти фармації

Вступ

Сьогодні проблема врегулювання та фінансового забезпечення соціально-економічних проблем в Україні набуває актуальності. Не є виключенням і фармацевтичний сектор галузі охорони здоров'я, для якого характерно невирішеність значного кола соціально-економічних проблем. Так, одним з напрямків вдосконалення системи соціального захисту спеціалістів фармації (СЗСФ) є запровадження соціального пакету, який є доволі розповсюдженим в закордонних фармацевтичних фірмах і складається з вельми широкого кола опцій. Але, для українських аптечних закладів такий елемент СЗСФ залишається мало поширеним і соціальні потреби найбільш вразливих

категорій СФ не задовольняються достатньою мірою [1]. Вищезазначене визначає актуальність обраної тематики даної статті.

Метою статті є дослідження напрямків створення соціального пакету для СФ та розрахунку можливої вартості його окремих складових в аптечному закладі.

Вивчення чинної законодавчо-нормативної бази та наукових літературних джерел щодо дослідження напрямків з удосконалення системи СЗСФ України у сучасних умовах, показало полісистемність проблемності його врегулювання [2-8]. Однак, незважаючи на посилення інтересу науковців і практиків до цієї проблематики, складові елементи соціального пакету, його вартість та задоволеність СФ його складовими залишаються малодослідженими.

Виходячи з вищезазначеного, досліджувана тематика є актуальною та потребує окремих досліджень, і при впровадженні в практичну діяльність аптечних закладів України сприятиме поліпшенню системи СЗСФ.

Для обґрунтування складових елементів з яких складається соціальний пакет, було проведено анкетування СФ аптечних закладів різних форм власності. Дане дослідження є складовою дослідження вдосконалення системи СЗСФ, тому саме для цього нами було відібрано 100 аптечних закладів, які стали вихідними даними для аналізу.

Нами досліджувалася задоволеність СФ соціальними пакетами, що функціонують в їх аптечних закладах. Для чого респондентам пропонувалося оцінити їх задоволеність соціальним пакетом у відсотках від 0 (повна незадоволеність) до 100 (повна задоволеність) з кроком 10, тобто отримані дані розглядалися як значення в 11-ті бальній шкалі.

Дослідження показало, що більшість опитаних СФ оцінило свою задоволеність на рівні 50%; досить вагомими були кількості відповідей в категоріях «повна задоволеність» і «повна незадоволеність». В силу нечисленності проміжних значень при подальшому аналізі показник задоволеності розглядався на чотирьох рівнях: недостатня і повна не задоволеність (від 0 до 40%), середня (50%), висока (60÷80%) та повна задоволеність (90÷100%). Найбільший інтерес представляв зв'язок загальної задоволеності соціальним пакетом з задоволеністю окремими його складовими елементами, з яких як найбільш бажані розглядалися: медична страховка, компенсація транспортних витрат і мобільного зв'язку, оплата харчування (надання безкоштовних обідів) і оплата додаткових послуг (спортивних занять і т.п.) [9, 10].

При дослідженні парних взаємозв'язків між задоволеністю соціальним пакетом і кожної з його складових елементів проводився аналіз їх двох таблиць. Значимість зв'язків 4x3-таблицях спряженості визначались на підставі критерію χ^2 максимальної правдоподібності при довірчій ймовірності 95%. Тіснота зв'язку оцінювалась за допомогою рангових коефіцієнтів кореляції Кендалла (τ) і Гамма (Γ). Значення коефіцієнтів кореляції інтерпретувались відповідно до шкали Чеддока. Результати аналізу парних взаємозв'язків наведені в табл. 1.

Таким чином, підтверджені значущі зв'язки з задоволеністю соціальним

пакетом в загальні для таких його складових як медичне страхування, оплата послуг мобільного зв'язку та компенсація транспортних витрат. Незважаючи на високу статистичну значущість зв'язків жодну з виявлених кореляцій не можна назвати сильною.

Виходячи з результатів проведеного одновимірного аналізу, такі опції соціального пакету як оплата додаткових послуг та обідів не повинні надавати значного впливу на задоволеність СФ соціальним пакетом в цілому.

Таблиця 1

Результати перевірки значущості парних залежностей задоволеності соціальним пакетом в цілому від задоволеності його складовими

Складові (опції) соціального пакету	χ^2, p	$\tau (p)$	$\Gamma (p)$	Сила кореляційного зв'язку
Медична страховка *	$\chi^2=27,944$ ($p=0,10 \cdot 10^{-3}$)	$\tau=0,459$ ($p=0,629 \cdot 10^{-7}$)	$\Gamma=0,604$ ($p=0,629 \cdot 10^{-6}$)	середня
Надання безкоштовних обідів	$\chi^2=7,167$ ($p=0,306$)	$\tau=0,162$ ($p=0,072$)	$\Gamma=0,227$ ($p=0,072$)	відсутня
Компенсація транспортних витрат *	$\chi^2=17,347$ ($p=0,008$)	$\tau=0,340$ ($p=0,248 \cdot 10^{-3}$)	$\Gamma=0,459$ ($p=0,248 \cdot 10^{-3}$)	слабка
Оплата мобільного зв'язку *	$\chi^2=31,399$ ($p=0,20 \cdot 10^{-4}$)	$\tau=0,393$ ($p=0,430 \cdot 10^{-6}$)	$\Gamma=0,569$ ($p=0,430 \cdot 10^{-6}$)	середня / слабка
Оплата додаткових послуг (фітнес-центру і т.п.)	$\chi^2=18,909$ ($p=0,004$)	$\tau=0,133$ ($p=0,170$)	$\Gamma=0,185$ ($p=0,170$)	відсутня

Авторська розробка

Примітка:

χ^2 – обчислене значення статистики критерію χ^2 максимальної правдоподібності;

τ – коефіцієнт кореляції Кендалла;

Γ – коефіцієнт кореляції Гамма;

p – рівень статистичної значущості;

* – значущий зв'язок з задоволеністю соціальним пакетом в цілому.

Однак методи дослідження парних взаємозв'язків не враховують взаємні залежностей між самими складовими, які складають соціальний пакет, а також не дозволяють виявити множинні відносини, в які входить більше двох показників, що існують між досліджуваними ознаками. Для цих цілей необхідно застосування методів багатовимірного аналізу. В якості таких методів використані алгоритми Data Mining, а саме, аналіз послідовних зв'язків і пошук асоціативних правил (Sequence, Association Rules, and Link Analysis). Досліджувалися різноманітні комбінації значень вхідних показників, що містять до 10 елементів, при мінімально допустимому значенні підтримки (support) 0,05 в діапазоні надійності (confidence) від 0,80 до 1,00. Всього алгоритмом було виявлено 432 асоціативних правила, що мають не менше 5% підтримки у вихідних даних.

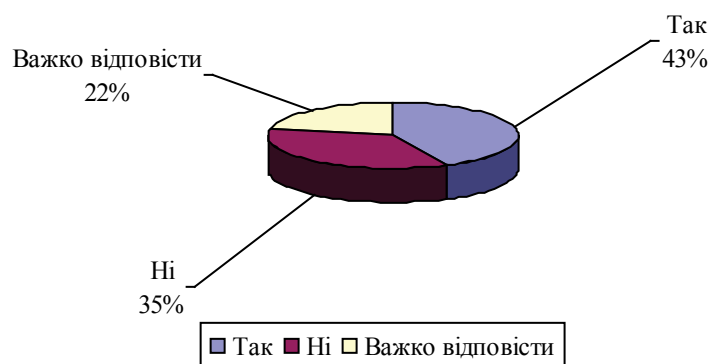
За отриманими даними можна зробити висновок, що по-перше, складові соціального пакету не є взаємозамінними (наприклад, не забезпечення медичного страхування не можна компенсувати безкоштовними обідами або щедрою оплатою послуг мобільного зв'язку та транспортних витрат). Це вказує

на те, що соціальний пакет повинен розглядатися як комплекс заходів щодо забезпечення СЗСФ, а впровадження лише його окремих елементів повинно відбуватись на підставі відповідних досліджень [11-14].

Таким чином, аналіз послідовних зв'язків і асоціативних правил дозволив виявити багатовимірні взаємозв'язки між рівнем задоволеності соціальним пакетом в цілому і його окремими складовими. Показано існування стійких досить сильних асоціацій між незадоволеністю окремими аспектами СЗСФ, що вказує на необхідність їх спільного обліку при формуванні соціального пакету. Виявлено наявність стійкого сильного зв'язку між задоволеністю СФ компенсаціями транспортних витрат і послуг мобільного зв'язку, що свідчить про необхідність узгодженого планування витрат на ці опції соціального пакету. Виділено найбільш важливі опції, що відповідають за забезпечення різного рівня задоволеності соціального захисту в цілому. Так, повний, високий і середній рівень задоволеності соціальним пакетом найбільшою мірою асоціюються у СФ з компенсацією послуг мобільного зв'язку. Низька задоволеність соціальним пакетом асоційована з незадоволеністю СФ забезпеченням медичного страхування. Крім того, показано, що задоволеність медичним страхуванням є важливою складовою для досягнення повної ступеня задоволеності СФ соціальним пакетом.

Далі нами було проведено аналіз зв'язків між задоволеністю СФ окремими складовими соціального пакету, який функціонує в їх аптечних установах, з їх усвідомленням потреби в його заміні. Бажання заміни існуючого соціального пакету є ще одним показником задоволеності СФ соціальним захистом. Як показав аналіз даних анкетування, 43% з опитаних СФ вважають, що соціальний пакет, який використовується їх аптечним закладом, потребує заміни, 35% СФ переконані, що існуючий соціальний пакет переглядати не потрібно, 22% СФ не визначилися з відповіддю (рис. 1).

Авторська розробка

Рис. 1. Розподіл думок СФ з приводу необхідності заміни соціального пакету, який використовується аптечними закладами

Видима рівномірність розподілу думок вказує на відсутність узгодженості в сфері забезпечення соціальних гарантій СФ, що ще раз підтверджує актуальність питання щодо формування та впровадження єдиного стандарту забезпечення СЗСФ [1-6, 15, 16].

Для дослідження взаємозв'язку потреби в заміні соціального пакету з задоволеністю його складовими був застосований метод багатовимірної матриці Берта (рис. 2), яка кросстабулює зв'язки між досліджуваними показниками, які фіксуються на трьох рівнях: задоволений, не задоволений; важко відповісти; і бажанням заміни соціального пакету.

Багатовимірний аналіз відповідностей дозволив скоротити розмірність вихідної матриці при максимально можливому збереженні зв'язків між показниками. Вибір розмірності остаточного простору конфігурації здійснений на підставі критерію Кеттела.

Складові соціального пакету були ранжовані за ступенем їх важливості для формування оптимального комплексу забезпечення СЗСФ і запропонована схема оптимального розподілу коштів, що виділяються на соціальний пакет як елемент СЗСФ, за його окремими опціями [8, 10, 13, 14].

		Observed Table (Frequencies) (Соц_Пакет_копія) Input Table (Rows x Columns): 18 x 18 (Burt Table)																		Total
потреба в заміні соціального пакету	потреба в заміні соціального пакету важко відповісти	потреба в заміні соціального пакету так	Медичне страхування Н	Медичне страхування В	Медичне страхування З	Надання безкоштовних обідів Н	Надання безкоштовних обідів В	Надання безкоштовних обідів З	Компенсація транспортних витрат Н	Компенсація транспортних витрат В	Компенсація транспортних витрат З	Оплата мобільного зв'язку Н	Оплата мобільного зв'язку В	Оплата мобільного зв'язку З	Оплата додаткових послуг (фітнес центру тощо) Н	Оплата додаткових послуг (фітнес центру тощо) В	Оплата додаткових послуг (фітнес центру тощо) З			
потреба в заміні соціального пакету	12	0	0	0	2	10	2	4	6	0	4	8	0	2	10	4	2	6	72	
потреба в заміні соціального пакету важко відповісти	0	18	0	4	10	4	4	9	5	4	9	5	4	7	7	7	9	2	108	
потреба в заміні соціального пакету так	0	0	25	18	4	3	20	2	3	16	4	5	16	4	5	20	2	3	150	
Медичне страхування Н	0	4	18	22	0	0	22	0	0	18	2	2	18	2	2	22	0	0	132	
Медичне страхування В	2	10	4	0	16	0	2	9	5	2	11	3	2	9	5	7	9	0	96	
Медичне страхування З	10	4	3	0	0	17	2	6	9	0	4	13	0	2	15	2	4	11	102	
Надання безкоштовних обідів Н	2	4	20	22	2	2	26	0	0	20	2	4	20	2	4	26	0	0	156	
Надання безкоштовних обідів В	4	9	2	0	9	6	0	15	0	0	10	5	0	8	7	3	10	2	90	
Надання безкоштовних обідів З	6	5	3	0	5	9	0	0	14	0	5	9	0	3	11	2	3	9	84	
Компенсація транспортних витрат Н	0	4	16	18	2	0	20	0	0	20	0	0	18	2	0	20	0	0	120	
Компенсація транспортних витрат В	4	9	4	2	11	4	2	10	5	0	17	0	2	9	6	4	11	2	102	
Компенсація транспортних витрат З	8	5	5	2	3	13	4	5	9	0	0	18	0	2	16	7	2	9	108	
Оплата мобільного зв'язку Н	0	4	16	18	2	0	20	0	0	18	2	0	20	0	0	20	0	0	120	
Оплата мобільного зв'язку В	2	7	4	2	9	2	2	8	3	2	9	2	0	13	0	2	11	0	78	
Оплата мобільного зв'язку З	10	7	5	2	5	15	4	7	11	0	6	16	0	0	22	9	2	11	132	
Оплата додаткових послуг (фітнес центру тощо) Н	4	7	20	22	7	2	26	3	2	20	4	7	20	2	9	31	0	0	186	
Оплата додаткових послуг (фітнес центру тощо) В	2	9	2	0	9	4	0	10	3	0	11	2	0	11	2	0	13	0	78	
Оплата додаткових послуг (фітнес центру тощо) З	6	2	3	0	0	11	0	2	9	0	2	9	0	0	11	0	0	11	66	
Total	72	108	150	132	96	102	156	90	84	120	102	108	120	78	132	186	78	66	1980	

Авторська розробка

Рис. 2. Матриця Берта для дослідження взаємних зв'язків потреби в заміні соціального пакету з задоволеністю СФ його опціями

Наступний етап дослідження полягав у плануванні витрат на соціальний пакет з урахуванням виявлених на попередніх етапах закономірностей і важливості кожної з його складових. Для цього було проведено аналіз бажаних респондентами витрат на окремі опції соціального пакету в залежності від рівня займаної посади СФ. Окремо за цими даними була обчислена передбачувана загальна вартість соціальних пакетів для розглянутих посад [11-14].

Попередньо було проведено описовий статистичний аналіз бажаних витрат (табл. 2). В силу того, що жоден з показників не підкорявся нормальному закону розподілу, поряд із середніми значеннями їх центральні тенденції характеризували медіаною, а відхилення від центру 25%-ми перцентілями (квартилями).

Дисперсійний аналіз Фрідмана пов'язаних вибірок показав наявність

високої статистичної значущості відмінностей в загальній вартості соціального пакету для посад СФ різних рівнів ($\chi^2(N = 84, df = 3) = 41,4483, p=0,00000 << 0,05$). Попарні міжгрупові порівняння значень витрат на соціальний пакет, проведені для деталізації виявлених відмінностей за допомогою критерію Уїлкоксона при поправці Бонферроні на множинність порівнянь, показали значимість відмінностей між усіма групами крім посад 2-3-го і 4-5-го рівнів ($Z = 2,2014, p = 0,027709 > 0,0083333 = 0,05 / 6$), що дозволило записати для бажаної загальної вартості соціального пакета в залежності від посади СФ наступний ряд переваг: *вартість 1-го рівня < вартість 2-3-го рівня = вартість 4-5-го рівня < вартість 6-го рівня*.

Таблиця 2

Описові статистичні характеристики загальних бажаних витрат на соціальний пакет в залежності від рівня займаної посади СФ

Рівень займаної посади СФ	Вартість соціального пакету (грн./ на рік)	
	$M \pm m$	Me [LQ ; UQ]
1-й ^{*2, *4, *6} (провізор, фармацевт)	1 236,36 $\pm$ 45,03	1 200 [1 100 ; 1 200]
2 – 3-й ^{*1, *6} (старший провізор, завідувач відділом)	2 718,61 $\pm$ 125,65	2 800 [1 800 ; 3 500]
4 – 5-й ^{*1, *6} (заступники завідувачів, завідувач аптечним пунктом, уповноважена особа)	4 351,16 $\pm$ 238,52	4 800 [2 500 ; 5 600]
6-й ^{*1, *2, *1, *4} (завідувач аптечним закладом, завідувач аптечним складом (базою), директор)	5 890,92 $\pm$ 504,65	5 601 [3 300 ; 5 601]

Примітка:

M - вибіркове середнє, m - стандартна похибка середнього;

Me - медіана, LQ - нижній кuartиль, UQ - верхній кuartиль;

** 1 - значуща відмінність від витрат на соціальне забезпечення СФ посад 1-го рівня;*

** 2 - значуща відмінність від витрат на соціальне забезпечення СФ посад 2-3-го рівня;*

** 4 - значуща відмінність від витрат на соціальне забезпечення СФ посад 4-5-го рівня;*

** 6 - значуща відмінність від витрат на соціальне забезпечення СФ посад 6-го рівня.*

Таким чином, можемо зробити висновок, що загальна бажана вартість соціального пакета на думку опитаних СФ повинна зростати в залежності від рівня займаної посади. При цьому вказане зростання статистично значимо між фахівцями, які працюють на посадах 1-го і 2-3-го рівнів, а також між фахівцями, які займають посади 4-5-го рівня, в порівнянні з завідувачами аптечних установ і директорами (6-й рівень); відмінність же в вартості соціального пакету для фахівців 2-3-го рівнів в порівнянні з 4-5-м рівнем не є статистично значущим (табл. 2) [13].

Висновки:

Були проведені дослідження взаємозв'язків між задоволенням фахівців фармації соціальною захистом в аптечних закладах України і необхідністю надання соціального пакету та встановлено, що індивідуальний соціальний пакет наданий в залежності від рівня займаної посади СФ суттєво підвищує відчуття захищеності працівників за місцем роботи і сприяє підвищенню корпоративній лояльності СФ і соціальної стабільності в аптечних закладах

України.

У статті з використанням методів багатовимірного статистичного аналізу та Data Mining досліджено взаємозв'язки між задоволеністю СФ забезпеченням основних опцій соціального захисту в аптечних закладах і її впливом на необхідність перегляду соціального пакету і загальну задоволеність ним.

За допомогою обчислення відстаней на карті зв'язків досліджуваних показників в просторі скороченої розмірності, отриманої в результаті використання множинного аналізу відповідностей, були розраховані вагові навантаження окремих складових соціального пакета для формування його збалансованого складу.

На підставі запропонованої схеми оптимального наповнення соціального пакету проведена калькуляція витрат на складові його опції, які забезпечують бажану загальну вартість соціального пакета, оцінену на підставі даних анкетування СФ аптечних закладів різної форми власності. Запропоновано чотири типи витрат в залежності від рівня займаної СФ посади.

Література:

1. Зарічкова М. В. Необхідність впровадження соціальних гарантій працівників охорони здоров'я на рівні розвинутих європейських держав / М. В. Зарічкова // Фармація ХХІ століття: тенденції та перспективи. Матеріали VIII Національного з'їзду фармацевтів України, 13-16 вересня 2016 р. – Х., 2016. – С.219-220.

2. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 №966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Законі України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

4. Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

5. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 р. № 322-VIII із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

6. Про колективні договори і угоди із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] : закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII. – Режим доступу: [zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

7. Про охорону праці [Електронний ресурс] : закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

8. Zarichkova M.V. Analysis of the attitude of pharmacy specialists towards the current social protection system and directions for its reformation / M.V. Zarichkova // News of pharmacy. – 2015. – №1(81). – С.55–59.

9. Зарічкова М.В. Соціальний пакет, як елемент додаткових соціальних гарантій для спеціалістів фармації в умовах економічної кризи [Електронний ресурс] / М. В. Зарічкова // Соціальна фармація: стан, проблеми та перспективи: Матер. II Міжнарод.наук.-практ. Інтернет-конф., 27-30 квітня 2015 р. – Х.: Вид-во НФаУ, 2015. - С.257-260.

10. Толочко В.М. Дослідження етапів формування та складових елементів соціального пакета як елемента додаткових соціальних гарантій для спеціалістів фармації // В. М. Толочко, М. В. Зарічкова // Соціальна фармація в охороні здоров'я. – 2016. – Т. 2, № 4. – С. 48–57.

11. Зарічкова М. В. Впровадження соціального пакету в аптечні заклади України: визначення та порядок обліку / М. В. Зарічкова // Актуальні проблеми розвитку галузевої економіки та логістики. Матеріали V міжнарод.наук.-практ. конференції з міжнар. участю (м. Харків, 20-21 квітня 2017 р.) – Х.: Вид-во НФаУ, 2017. – С. 355 – 358.

12. Котова Н.І. Підходи до формування соціального пакета як сучасного інструменту мотивації працівників / Н.І. Котова, А.В.Нікуліна // Вісник економічної науки України. – 2014. - №2(53). – С.52-57.

13. Толочко В.М., Зарічкова М.В.: метод.рек. – К.: Укрмедпатентінформ, 2017. – 20 с.

14. Тяжельникова Е. Социальный пакет: виды и способы / Е. Тяжельникова // «Секретарь-референт» [Електронний ресурс] : – Режим доступу: <http://www.hr-portal.ru/article/socialnyy-paket-vidy-i-sposoby>.

15. Зарічкова М.В. Дослідження законодавчо-нормативного регулювання соціального захисту працівників фармацевтичної галузі України / М.В. Зарічкова, В.М.Толочко, Т.Ф.Музика : метод.рек. – Х.: НФаУ, 2015. – 32 с.

16. Зарічкова М.В. Удосконалення організації надання соціальних послуг спеціалістам фармації / М.В.Зарічкова // Фармацевтичний часопис. – 2015. – №3(35). – С.48–57.

References:

1. Zarichkova M.V. The necessity of implementing of social protection of healthcare workers at the level of developed European countries / M.V. Zarichkova // Pharmacy of XXI century: trends and prospects. Materials of VIII National Congress of Pharmacists of Ukraine, 13-16 September 2016 – Kharkiv, 2016. – P. 219-220.

2. Law of Ukraine “On Social Services” dated 19 June 2003 No.966-IV [Electronic resource]. – Access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

3. Law of Ukraine “On Remuneration of Labour” dated 24 March 1995 No.108/95-BP. [Electronic resource]. – Access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

4. Law of Ukraine “On Collection and Registration of Unified Contribution for Compulsory State Social Insurance” dated 8 July 2010 No.№ 2464-VI. [Electronic resource]. – Access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

5. The Labour Code of Ukraine dated 10 December 1971 No.322-VIII amended [Electronic resource]. – Access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

6. On collective contracts and agreements, amended [Electronic resource] : Law of Ukraine dated 01 July 1993 No. 3356-XII. – Access: [zakon.rada.gov.ua](http://www.zakon.rada.gov.ua).

7. On Occupational Safety [Electronic resource]: Law of Ukraine dated 14 October 1992 p. No. 2694-XII. – Access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

8. Zarichkova M.V. Analysis of the attitude of pharmacy specialists towards the current social protection system and directions for its reformation / M.V. Zarichkova // News of pharmacy. – 2015. – №1(81). – С.55–59.

9. Zarichkova M.V. Benefits package as a part of additional employee benefits for pharmacy professionals within the conditions of economic crisis [Electronic resource] / M.V. Zarichkova // Social Pharmacy: condition, problems and prospects: Materials of II International Scientific

Internet-Conference, 27-30 April 2015. – Kharkiv: NUPh Publ., 2015. – P.257-260.

10. Tolochko V.M. Study of development phases and constituent elements of the employee benefits as a part of additional social guarantees for pharmacy professionals // V.M. Tolochko, M.V. Zarichkova // Social Pharmacy in Health Care. – 2016. – V. 2, No.4. – P. 48–57.

11. Zarichkova M.V. Introduction of employee benefits in pharmacy institutions of Ukraine: definition and accounting / M.V. Zarichkova // Relevant problems of the development of industry-specific economy and logistics. Materials of V International Scientific Conference with International participation (Kharkiv, 20-21 April 2017) – Kharkiv: NUPh Publ., 2017. – P. 355 – 358.

12. Kotova N.I. Approaches to formation of employee benefits as a modern tool of employees' incentive / N.I. Kotova, A.V. Nikulina // Journal of Economic Sciences of Ukraine. – 2014. – No.2(53). – P.52-57.

13. Tolochko V.M., Zarichkova M.V.: Guideline. – Kyiv: Ukrmedpatentinform, 2017. – 20 p.

14. Tiazhebnikova Ye. Employee benefits: types and methods / Ye. Tiazhebnikova // "Secretary -Referent" [Electronic resource]: – Access: <http://www.hr-portal.ru/article/socialnyy-paket-vidy-i-sposoby>.

15. Zarichkova M.V. Study of legislative and regulatory control of social protection of the workers of pharmaceutical industry of Ukraine / M.V. Zarichkova, V.M. Tolochko, T.F. Muzyka: Guideline. – Kharkiv: NUPh, 2015. – 32 p.

16. Zarichkova M.V. Improvement of organization of social services provision for pharmacy professionals / M.V. Zarichkova// Pharmaceutical journal. – 2015. – No.3(35). – P.48-57.

Abstract. In the article is considered to study the directions the employee benefits establishment for pharmacy professionals and calculation of the possible value of the pharmacy professional's individual components in an Ukraine's pharmacy institution.

The methodological basis of this study consists of general scientific and applied scientific research methods, including: methods of correlation relationships studying, methods of multivariate analysis. The abovementioned analysis was conducted by means of StatSoft Statistica software package.

Applying the methods of multidimensional statistical analysis and Data Mining, we have studied the interaction between satisfaction with the employee benefits in a pharmacy institution by pharmacy professional (PhP) and the need to provide or review current employee benefits and general satisfaction with it.

Weight load of individual components of the employee benefits have been calculated in order to form the balanced composition and value. On the basis of the proposed scheme of optimal filling of the employee benefits, a cost calculation has been made for their components, which provide the desired total cost of the employee benefits, estimated on the basis of the data from the survey questionnaires of PhP of the pharmacy institutions of different forms of ownership. Four types of expenses are offered, depending on the grade of PhP's position.

Keywords: *pharmacy institution, social protection of pharmacy professionals, employee benefits, components of employee benefits, pharmacy professionals*

Статья отправлена: 20.09.2018 г.
Зарічкова М.В.

УДК 546.185.732'712:543.226

THERMIC AND ANALYTICAL RESEARCHES of Co(II)-Mn(II)
PHOSPHATES OCTAHYDRATES

ТЕРМОАНАЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Co(II)-Mn(II) ФОСФАТИВ ОКТАГІДРАТИВ

Antraptseva N.M. / Антрапцева Н.М.

d.s.s., prof. / д.х.н., проф.

Novak I.S. / Новак І.С.

student / студент

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kiev, Geroev Oboroni 15
Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Героїв Оборони
15, 02041

Анотація. Досліджено термоліз Co(II)-Mn(II) фосфатів складу $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ ($0 < x \leq 1.0$) із широкою областю гомогенності. Визначено, що їх зневоднення відбувається у три основні стадії і супроводжується повною аморфізацією твердої фази та процесами аніонної конденсації. Ідентифіковано продукти часткового і повного зневоднення. Визначено, що температурні інтервали їх утворення і термічної стабільності у фосфата $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ на $10-20^\circ\text{C}$ нижчі ніж у фосфатів з меншим вмістом мангану(II). Наведено послідовність термічних твердофазних перетворень, що супроводжують зневоднення $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$.

Ключові слова: фосфати, термоліз, аніонна конденсація, термічна стійкість

Вступ.

Продукти часткового і повного зневоднення гідратованих фосфатів двовалентних металів, у тому числі кобальту(II) і мангану(II), широко використовують як основу різноманітних сучасних неорганічних матеріалів: активних каталізаторів, пігментів, інгібіторів корозії та ін. [1,2].

Для керування цим процесом необхідне знання послідовності термічних перетворень, що супроводжують зневоднення гідратованих солей, складу і термічної стабільності продуктів їх часткового і повного зневоднення.

Відомості про дослідження термолізу твердого розчину кобальту(II)-мангану(II) фосфатів октагідратів, який значною мірою залежить від природи катіона, в літературі відсутні.

Мета даної роботи – вивчити термічні перетворення, що супроводжують зневоднення твердого розчину Co(II)-Mn(II) фосфатів октагідратів, визначити склад, температурні інтервали утворення і термічної стабільності продуктів його часткового і повного зневоднення з кількісною оцінкою впливу природи катіона.

Методика експерименту.

Кобальту(II)-мангану(II) фосфати октагідрати використовували у вигляді твердого розчину загальної формули $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ ($0 < x \leq 1.0$), вміст Co(II) і Mn(II) в складі якого змінюється в широких межах. Одержували їх взаємодією фосфатної кислоти (64,13 % мас. P_2O_5) з механічною сумішшю гідрокарбонатів кобальту (68,32 % мас. CoO) і мангану (77,25 % мас. MnO)

при фіксованих значеннях рН з області 2.9-3.1, аналогічно описаному в [3].

В якості основного об'єкту дослідження використовували фосфат із максимальним вмістом Mn(II) – $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_3 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$. Для оцінки впливу катіону виконували термоаналітичні дослідження фосфатів із різним вмістом Co(II) і Mn(II) в межах гомогенності твердого розчину.

Термічні перетворення досліджували в інтервалі 25–900 °С в умовах динамічного (деріватограф Q-1500D, швидкість нагрівання 1.3 град/хв.) і квазіізотермічного режимів нагрівання аналогічно [4]. Продукти термообробки, одержували при температурах, що відповідають тепловим ефектам на кривій ДТА. Для їх ідентифікації використовували комплекс методів аналізу: хімічний, рентгенофазовий (ДРОН-4М, Fe K_α), ІЧ-спектроскопію (спектрометр Nexus-470 з Фур'є-перетворенням і програмним забезпеченням Omnic). Аніонний склад визначали за допомогою кількісної хроматографії на папері.

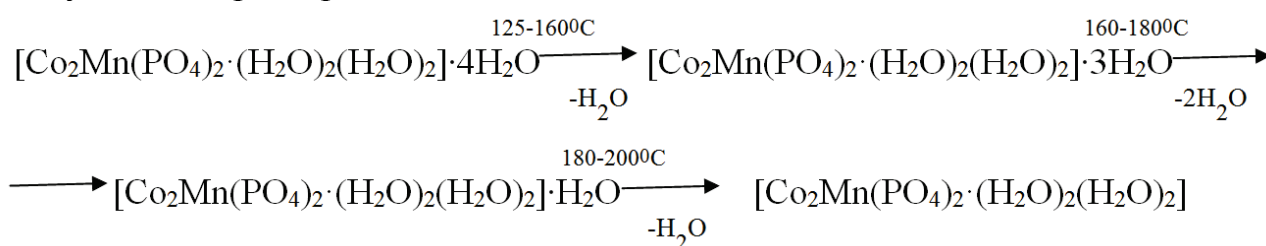
Результати та їх обговорення.

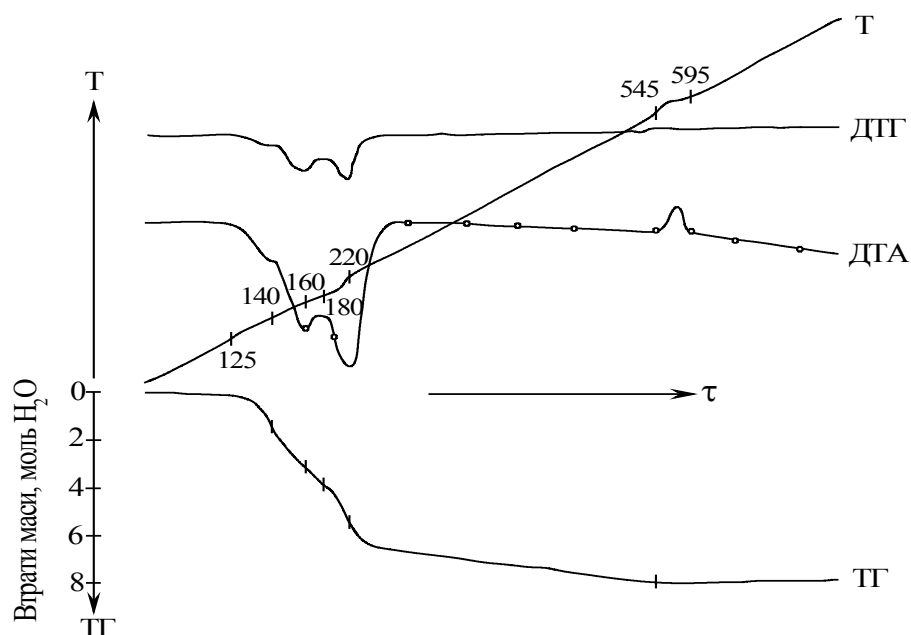
Результати диференціального термічного аналізу $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ показали, що на кривих ДТА і DTG реєструється складний ендотермічний ефект в інтервалі 125-220⁰С і екзотермічний ефект в області 545 - 635⁰С (рис.1). Ендотермічний ефект складається, принаймні, з чотирьох накладених один на одного ендотермічних ефектів з максимумами швидкості процесів при 160, 180, 200 і 220⁰С. Втрати маси зразка в області кожного з перших трьох ендотермічних ефектів відповідають видаленню 1.02, 1.95 і 0.85 моль H_2O , відповідно. Сумарні втрати маси складають при цьому 3.82 моль води.

Видалення наступних 2.12 моль води характеризується ендотермічним ефектом з максимумом при 220⁰С. Останні 2.06 моль кристалогідратної води, видаляються в досить широкому інтервалі температур (240-545⁰С) без помітного на кривій ДТА ендотермічного ефекту. Закінчення видалення води збігається з початком екзотермічного ефекту, який, за даними рентгенофазового та ІЧ спектроскопічного аналізу, обумовлений кристалізацією безводного фосфату складу $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2$.

Рентгенограми проміжних продуктів зневоднення $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ в інтервалі 125-200⁰С практично ідентичні, що свідчить про утворення фосфатів меншої гідратності складу $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$, де $n = 7-4$, (відповідно до втрати маси). Кристалічна структура їх однотипна, а зменшення кількості молекул кристалогідратної води фіксується зниженням інтенсивності та розмитості дифракційних відображень. Аналогічні зміни встановлено й в їх ІЧ спектрах.

Відповідно до результатів комплексного дослідження продуктів часткового зневоднення $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ послідовність процесів, що відбуваються у разі видалення 4 моль кристалогідратної води, можна подати наступними перетвореннями:

**Рис. 1. Термічні криві $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ (швидкість нагрівання 1.3 град/хв, наважка – 0,3 г, тиглі платинові з кришкою.
—○— - місце відбору проб зразка для аналізу.**

Під час другої стадії дегідратації, що відбувається з видаленням наступних 2 моль H_2O , в продуктах часткового зневоднення реєструються перетворення пов'язані з перебудовою кристалічної структури твердої фази (рис.2).

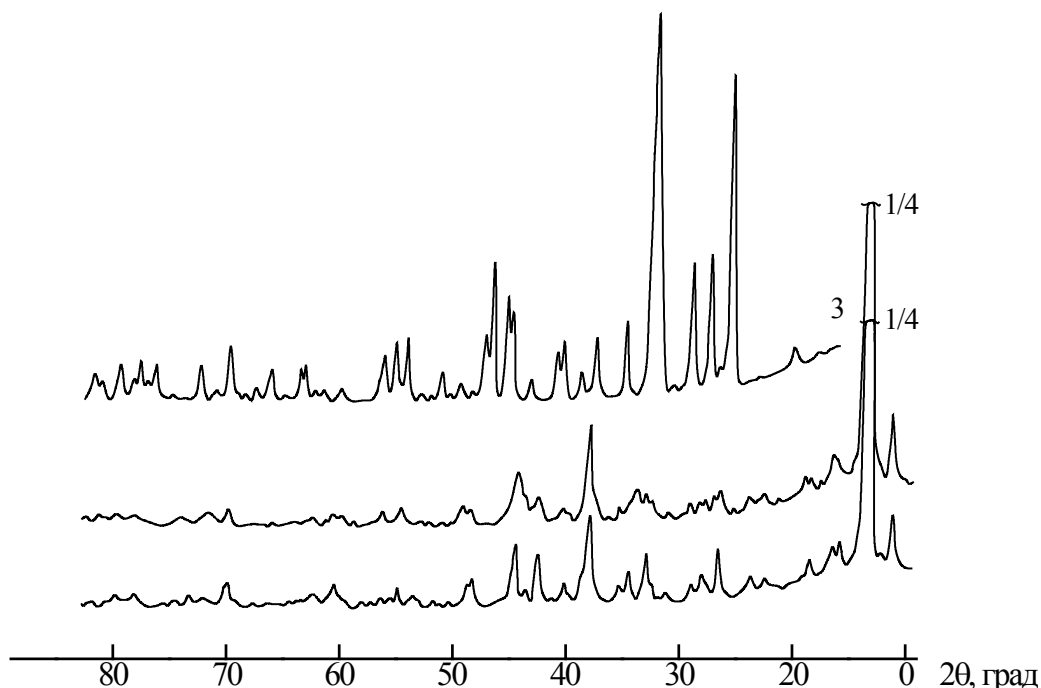

Рис. 2. Рентгенограми $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ (1) і продуктів його зневоднення, одержаних в інтервалах 140 - 180°C (2) і 635 - 900°C (3).

Третя стадія зневоднення $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ реалізується в інтервалі 240-545°C з видаленням 2 моль H_2O і супроводжується доволі складними

твердофазними і структурними перетвореннями, включаючи повну аморфізацію твердої фази і аніонну конденсацію. За результатами кількісної паперової хроматографії у складі рентгеноаморфних продуктів часткового зневоднення, одержаних нагріванням $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ до 240°C , крім моноутворюється дифосфат. Кількість його при подальшому нагріванні до 350°C збільшується від 2.5 до 4.2% від загального вмісту фосфору.

Процеси аніонної конденсації поглиблюються при подальшому нагріванні $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ до 545°C : у складі аморфних продуктів часткового зневоднення, одержаних в інтервалі $375 - 545^\circ\text{C}$, фіксується не лише ди- (до 5.4 %), але й трифосфат (до 2% від загального вмісту фосфору).

В продуктах термообробки $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$, одержаних при 545°C кристалогідратна вода не реєструється. Вміст рентгеноаморфних конденсованих фосфатів зменшується, монофосфату – адекватно зростає. Кінцевий продукт зневоднення $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$, утворення якого при 635°C у вигляді кристалічної фази реєструється на рентгенограмах (рис.2), ідентифікований як безводний фосфат складу $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2$. Його рентгенометричні та ІЧ спектроскопічні характеристики аналогічні відомим для $\text{Co}_3(\text{PO}_4)_2$ [4,5]. У разі нагрівання до 900°C $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2$ стійкий, а його кристалічна структура зазнає вдосконалення. Це однозначно фіксується на рентгенограмах збільшенням інтенсивності дифракційних відображень.

Аналогічні дані одержані для фосфатів $\text{Co}(\text{II})\text{-Mn}(\text{II})$ з різним вмістом кобальту(II) і мангану(II) свідчать про те, що склад продуктів часткового і повного зневоднення, схема перетворень визначена для $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$, доволі коректно описують термоліз всіх фосфатів $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$. Зміна катіонного складу $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ ($0 < x \leq 1.0$) в межах встановленої області гомогенності обумовлює певні особливості їх зневоднення. Це стосується інтервалів утворення і термічної стабільності продуктів часткового і повного зневоднення. По мірі збільшення в складі $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ вмісту мангану(II), температурні інтервали реалізації, як окремих стадій, так і процесу зневоднення в цілому, знижуються на $10\text{-}20^\circ\text{C}$.

Висновки.

Термоаналітичними дослідженнями фосфатів $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ ($0 < x \leq 1.0$) встановлено, що їх зневоднення відбувається у три основні стадії. Під час нагрівання октагідратів в інтервалі $125\text{-}200^\circ\text{C}$ (втрати маси досягають 4 моль води) утворюються фосфати меншої гідратності складу $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$, де $n = 7\text{-}4$, з однотипною кристалічною структурою.

Складні твердофазні і структурні перетворення, включаючи повну аморфізацію твердої фази і аніонну конденсацію, реалізуються в інтервалі $240\text{-}545^\circ\text{C}$. У складі рентгеноаморфних продуктів часткового зневоднення, крім моно- утворюються полімерні фосфати (ди- і три фосфат).

Повністю зневоднений кристалічний фосфат $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2$ утворюється при 635°C (для $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2$). По мірі збільшення в складі $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ вмісту мангану(II), температурні інтервали реалізації, як окремих стадій, так і процесу зневоднення в цілому, знижуються на $10\text{-}20^\circ\text{C}$. Вони мінімальні Для фосфату складу $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ вони мінімальні.

Литература:

1. Каназава Т. Неорганические фосфатные материалы: Пер. с англ. Под ред. А.П. Шпака, В.Л. Карбовского. – Киев : Наук. Думка, 1998. – 398 с.
2. Robertson. Etude de Pigments Thermochromes Autour du Cobalt II. Material Chemistry. – Universite Sciences et Technologies, Bordeaux I, 2010. –411 p.
3. Antraptseva N.M., Solod N.V. State of water and thermal properties of zinc and cobalt(II) phosphate solid solution // Functional materials, 2015. – V. 22, №4. – P. 224-229.
4. Антрапцева Н.М., Ткачева Н.В. Синтез и термические свойства $\text{Co}_2\text{P}_2\text{O}_7 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ // Журн. прикл. химии. – 2009. – 82, № 7. – С. 1153–1159.
5. Powder Diffraction Fill. JCPDS. Published by International Centre for Diffraction Data. Swarthmore (USA), 1986. – К. 13–503.

References:

1. Kanazawa T. (1998). Inorganic Phosphate Materials. – New York: Elsevier, p 398.
2. Robertson (2010). Etude de Pigments Thermochromes Autour du Cobalt II. Material Chemistry. – Universite Sciences et Technologies, Bordeaux I, p. 411.
3. Antraptseva N.M., Solod N.V. (2015)/ State of water and thermal properties of zinc and cobalt(II) phosphate solid solution [Functional materials], vol. 22, N4, – pp. 224-229.
4. Antraptseva N.M., Tkachova N.V. (2009)/ Synthesis and thermal properties of $\text{Co}_2\text{P}_2\text{O}_7 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ [J. Appl. Chem.], vol. 82, pp. 1153-1159.
5. JCPDS, Powder Diffraction Fill, Inorganic Phases, JCPDS International Centre for Diffraction Data, Swarthmore, USA, 1986, card. 13–503.

Abstract. Thermolysis of Co (II)-Mn(II) phosphates of composition $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ ($0 < x \leq 1.0$) with the wide area of homogeneity are investigated. It was found that their dehydration takes place in three basic stages and accompanied by the complete amorphisation of solid phase and processes of anionic condensation. Products of partial and complete dehydration of $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ are investigated. It was determined that the temperature ranges of their formation and thermal stability in phosphate $\text{Co}_2\text{Mn}(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ at 10-20°C below than the in phosphates, which has less manganese content. The sequence of thermal solid phase transformations, which accompanying of $\text{Co}_{3-x}\text{Mn}_x(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$ dehydration is established.

Key words: phosphates, thermolysis, anionic condensation, thermal stability

Статья отправлена: 22.09.2018 г.

© Антрапцева Н.М., Новак І.С.

<https://www.modscires.pro/index.php/msr/article/view/msr05-03-023>

DOI: 10.30889/2523-4692.2018-05-03-023

УДК 94 (574)

**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF KRAFT'S WORK IN THE STUDY OF
THE HISTORY OF KAZAKH SOCIETY OF THE 19TH CENTURY
РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ РАБОТ И.И. КРАФТА В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ
КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА XIX ВЕКА**

Отепова Г. / Отепова Г.Е.

d.h.s., prof. / д.и.н., проф.

ORCID 0000-0002-7261-3231

Pavlodar State Pedagogical University, Pavlodar, Mira, 60, 140002

Павлодарский государственный педагогический университет, Павлодар, Мира, 60, 140002

Аннотация. Статья посвящена анализу работ И.И. Крафта, который долгое время жил и работал в Казахстане. На основе личного опыта им было написано большое количество статей, заметок, посвященных изучению казахского края. Цель статьи - обратить внимание исследователей на историческую значимость работ И. Крафта и необходимость их изучения.

Многие вопросы истории нашего государства (присоединение Казахстана к России, взаимоотношения казахских жузов, политическая обстановка в регионе, характеристика судебной системы и другие) нашли отражение его в работах. Им было собрано и записано значительное количество сказок, легенд, басен, традиций и обычаев казахского народа. В его трудах содержатся материалы и законодательные источники, которые не были официально опубликованы царским правительством. Однако эти материалы до сих пор не получили должного освещения в научной среде и не используются в ходе изучения истории Казахстана в составе Российской империи.

Следовательно, работы И. Крафта имеют большое значение для дальнейшего изучения истории казахского общества XIX века. Это все доказывает необходимость изучения его работ и введения их в научный оборот как исторического источника.

Ключевые слова. История Казахстана. Российская империя. И. Крафт. Судебная система. Казахские би.

Вступление. По истории Казахстана в составе Российской империи написано много исследований, монографий, статей; в разные периоды выходили в свет сборники документальных источников. Тем не менее, до сих пор не все аспекты этого длительного, сложного, противоречивого, но в тоже время исторически значимого, периода в истории нашего государства получили должное освещение. Многие источники и материалы, архивные документы и публикации до сих пор ждут своих исследователей.

Внимание исследователей к политико-правовым вопросам колонизации Казахстана всегда было стабильным, т.к. от их осуществления зависело продвижение многих нововведений в крае. Изучению этих вопросов посвящены работы многих российских и казахстанских ученых. Большой фактический материал содержится в работах А. Левшина, А. Букейханова, Ч.Валиханова, А. Добромыслова, Ф. Лобысевича. В данном ряду исследователей работы Ивана Ивановича Крафта занимают особое место. Крафт долгое время жил и работал в Казахстане, и поэтому не понаслышке знал обо всех переменах,

происходящих в крае. На основе личного опыта им было написано большое количество статей, заметок, посвященных изучению казахских территорий. Среди его работ, касающихся истории Казахстана XVIII-XIX веков, особое место занимают: «Судебная часть в Туркестанском крае», «Сборник узаконений о киргизах Степных областей», «Из Киргизской старины».

Публикаций, посвященных жизни и деятельности самого И. Крафта, имеется достаточно (это тема отдельного исследования). В основном это труды российских ученых, которые раскрывают его общественно-политические взгляды и деятельность на посту губернатора Якутии и Енисейской области. Однако на основе анализа, степени изученности поставленной тематики, можно сделать однозначный вывод, что деятельность И. Крафта в Казахстане, роль и значение его трудов как исторического источника по истории края не изучались.

Основная часть. Около десяти лет И. Крафт провел в Казахстане. Некоторое время он редактировал «Тургайскую газету», с энтузиазмом изучал быт местного населения. За короткий срок он выучил казахский язык, сделался «своим человеком» среди казахов. Затем Крафт был назначен советником Тургайского областного правления по инородческим вопросам. Здесь он особое внимание уделял проблемам народного образования, вникал во все нужды степняков и отразил эти вопросы в сборнике изданных им статей. Его работы для исследователя интересны тем, что они написаны непосредственным очевидцем событий и фактов, происходивших на территории казахского края; в них можно найти законодательные документы, которые не были официально опубликованы. Конечно, И. Крафт был чиновником своего времени, и это, естественно, отразилось в его работах. Но своими исследованиями он внес значительный вклад в изучение правовой базы Казахстана, одним из первых составил перечень законов, изданных царским самодержавием по управлению казахского края. «Если, — писал Крафт, — пользуясь этой книгой, местные деятели и лица вообще интересующиеся... облегчат себе сколько-нибудь труд по разъяснению практических вопросов, возникающих в делах управления областью, то цель, которую имел в виду составитель, приступая к изданию книги, будет вполне достигнута» (1, с.3). Как чиновник царской администрации Крафт сделал много для того, чтобы облегчить быт и положение местного населения. Его отличала широта взглядов, он был прогрессивным человеком своего времени. Известный ученый Г.Н. Потанин так отзывался о нем: «Для неизбалованной Сибири, Крафт представлялся редким администратором... Иван Иванович воодушевлен был желанием служить местному обществу и отвечать на местные симпатии. Он служил и горел душой» (6).

И. Крафт обращал большое внимание на вопросы общественно-политического и экономического развития в Казахстане; пытался не просто собирать документы и законы, но также записывал все, что было важным и интересным для понятия сути и значения, происходящих вокруг событий. Он был одним из первых русских чиновников, который обратил внимание на то, что процесс присоединения обширного края не будет легким и быстрым. Поэтому он считал, что для его подчинения, этот край надо изучать и

записывать местные обычаи и традиции, чем автор долгое время и занимался. Он хорошо понимал, что утраченные документы трудно будет восстановить, поэтому много сил и времени им было потрачено на их сбор и систематизацию.

Находясь в Казахстане, И. Крафт написал большое количество статей, которые были помещены на страницах «Тургайской газеты» и в «Тургайских областных ведомостях». На основе этих изданий вышла в свет его работа «Из Киргизской старины» (2), которая представляет собой сборник публикаций и заметок, касающихся устройства и быта казахского общества. В первой части работы опубликованы неизданные указы Екатерины II, найденные автором в архивах Тургайского областного правления. В связи с этим он пишет, что «в архивных делах Тургайского областного правления за минувшее столетие сохранилось много интересных документов, касающихся присоединенного к Российской державе обширного Оренбургского края» (2, с.13). Например, именной указ Екатерины II «О чинимых иностранным купцам киргизкайсаками притеснениях» (1863 г.); именной указ «О дозволении перейти киргизскому хану со своим скотом Яик» (1863 г.); именной указ «Об Илецкой соли» (1765 г.); именной указ «О разведывании и отыскании драгоценных камней в Киргизской степи» (1765 г.); именной указ «О хождении почты в вашей губернии» (1765 г.); именной указ «О разведывании кожевенных фабрик, о запрещении вывоза за границу сырых кож» (1766 г.) и другие (3, с.15-33). В целом в данной работе автор приводит около 25 источников периода правления Екатерины II, касающихся истории Казахской степи. Эти законодательные материалы не были опубликованы в Полном собрании законов Российской империи и поэтому представляют большой интерес для исследователя. Во второй части книги помещены сказки, легенды, басни казахского народа, собранные Крафтом во время его многочисленных поездок по степи.

И. Крафт долгое время работал в системе административно-колониального аппарата правительства, немало дел прошло через его руки, поэтому многие его работы посвящены характеристике судебной системе на территории Казахстана. Большое значение в этом плане имеет его работа «Судебная часть в Туркестанском крае и Степных областях» (3), изданная в 1898 году и основанная на многочисленных законодательных документах. Автор подчеркивает, что царское правительство неустанно внедряло и изменяло систему правосудия в Казахстане, вопреки сопротивлению местного населения. Поэтому по поводу он писал: «Не обращая внимания на «легкомысленные» поступки киргиз, правительство делало попытки к водворению порядка, спокойствия в киргизской степи и, между прочим, к введению там более или менее правильного правосудия. Первая попытка в этом направлении оказалась неудачною, но она указала все несовершенства реформы, заставила отказаться от всего того, что не соответствовало ни степени гражданского развития, ни обычаям кочевого народа» (4, с.40). Крафт обращает внимание, что реформы 20-х годов XIX века были переходными от ханского управления к общероссийской системе: «Народ не мог быть доволен этою системою управления, в которой он не мог не видеть продолжения ненавистной ему системы и не мог не убеждаться, что правительство искусственно

поддерживало султанов, которые появлялись в степи не иначе, как под прикрытием казачьих отрядов» (4, с.42).

С большим уважением Крафт относился к народному суду, т.к. на деле видел авторитет биев среди казахского населения. Он писал: «Законы эти ни тогда, ни позже не были записаны, но хранителями их, истолкователями и проводниками в сознании народа являлись умудренные опытом и пользовавшиеся всеобщим уважением и известностью бии. С течением времени законы эти вошли в обычай, и в устной передаче от одного бия к другому, долгое время сохранялись во всей чистоте. Биев в ордах было тогда немного, и судили они всенародно, по совести, нелицеприятно, не рассчитывая на бийлык и подарки. Решения биев принимались им самим лично, при участии ближайших советников» (4, с.49).

Далее автор подробно рассматривает статьи положений по управлению Степными областями и Туркестанским краем, которые касаются судопроизводства. На основе этих документов он приходит к выводу, что к середине XIX века: «Судопроизводственные законы, действовавшие в киргизских степях, отличались большой не полнотой и весь продолжительный период, протекший до отделения суда от административных учреждений ознаменовался целым рядом поправок и дополнений законов о подсудности и о наказаниях. В то же время издавались исключительные законы о подсудности киргиз военному и даже полевому суду за разбой, долгое время не прекращавшийся в Малой и Большой ордах» (4, с.43).

Крафт в своей работе дает также анализ Временных правил от 2 июня 1898 г. «Об устройстве судебной части в Туркестанском крае и Степных областях» и утверждает, что в конце XIX века народный суд сохранял свое влияние в казахском обществе. Поэтому поводу он пишет «Действие новых судебных учреждений хотя и распространяется на все население края, но в отношении к сельскому и инородческому населению мировые и общие судебные установления ведают только дела, неподсудные сословным и народным судам. Таким образом, огромная юрисдикция народного суда, превышающая по своим размерам мировых судей, оставлена в своей силе и на будущее время» (4, с.82).

В другой своей известной работе «Сборник узаконений о киргизах Степных областей» (4) И. Крафт впервые попытался систематизировать законодательство, связанное с историей Казахстана с середины XVIII века до конца XIX века. Определяя цель своего исследования, Крафт писал: «Изложить в кратком историческом очерке постепенное водворение на этой обширной окраине суда и расправы и высказать свой взгляд на значение судебной реформы...» (4, с.21). В данный сборник вошли: краткий исторический очерк «Принятие киргизами русского подданства»; «Положение об управлении Степных областей» с разъяснениями и дополнениями по 1898 г.; хронологический перечень законодательных документов, с кратким изложением сущности грамот, указов, высочайших положений, относящихся к казахам Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской областей за период с 1731 по 1896 годы. Автор проделал огромную работу по выявлению документов и их сбору, систематизировал все материалы,

разбросанные по разным томам Свода законов и Полного собрания законов Российской империи, а также в многочисленных Сенатских указах, министерских разъяснениях и архивных документах. В работе содержится подробный анализ проведения судебных реформ в восьми областях. Указатель законодательных материалов дает возможность выявить неопубликованные, малоизвестные документы и систематизировать тот законодательный материал, который имеется по истории Казахстана. «Сегодня без его хронологического указателя законодательных актов Российской империи по истории Казахстана XVIII-XIX веков было бы трудно восстановить полностью картину царского законодательства, принятого в отношении Казахского края» (5, с.50).

Далее в работе Крафт рассматривает вопросы происхождения этнонима «казах»: «Под именем киргизов (казахов) известны кочевники, населяющие степные области: Акмолинскую, Семипалатинскую, Уральскую и Тургайскую, Внутреннюю (Букеевскую) орду Астраханской губернии, часть Сыр-Дарьинской области и Аму-Дарьинский отдел. До введения в этих областях временных положений 1867 и 1868 гг. в официальных актах киргизы часто назывались киргиз-кайсаками или киргиз-казаками. Сами киргизы называют себя и донныне казаками. Под этим же именем они известны и у соседних азиатских народов. Существует предположение, что переименование казаков в киргиз-казаков сделано русскими (сибиряками) в отличие от казаков, потомков завоевателей Сибири...(4). Автор дает подробное описание трех основных казахских жузов, их племенной состав, описывает взаимоотношения ханов, их эмоциональные поступки и решения. Большое место в работе уделено описанию борьбы казахского народа с джунгарами, создание народного ополчения, которое возглавил хан Младшего жуза Абулаир, подробно показан процесс присоединения казахов Старшего жуза

Значение данной работы возрастает в связи с тем, что в ней опубликованы тексты документов: «Положения об управлении областей Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской» (1891); мнения Государственного Совета, высочайше утвержденного 25 марта 1891 г. «Об устройстве управления в Степных областях и об изменении некоторых статей положения об управлении Туркестанским краем»; «Положения об управлении Туркестанским краем» (1886). В конце работы содержатся краткие сведения о городах Казахстана. Конечно, некоторые выводы и рассуждения Крафта соответствуют его статусу государственного чиновника царского аппарата, но это не умаляет значения его работ.

Выводы.

Таким образом, в статье были рассмотрены конкретные работы И.И. Крафта. Из анализа которых видно, что многие вопросы истории нашего государства, такие как присоединение Казахстана к России, взаимоотношения казахских жузов, политическая обстановка накануне и в начальный период присоединения, характеристика судебной системы и другие, нашли отражение в работах И.И. Крафта. Сегодня его работы помогают восполнить многие аспекты жизни казахского общества в составе Российской империи, понять, как местное население реагировало на те или иные реформы правительства,

дополнить свои знания новыми сведениями. Следовательно, работы И. Крафта, который жил и работал непосредственно в казахской среде, сам принимал активное участие в осуществлении многих мероприятий на территории края, имеют большое значение для дальнейшего изучения истории казахского общества XIX века.

Литература:

1. Крафт И.И. Сборник узаконений и распоряжений правительства об административном и общественном устройстве и управлении Якутской области. Якутск. 1912, 263 с.
2. Крафт И.И. Из Киргизской старины. Оренбург, 1900, 157 с.
3. Крафт И.И. Судебная часть в Туркестанском крае и Степных областях. Оренбург, 1898, 214 с.
4. Крафт И.И. Сборник узаконений о киргизах Степных областей. Оренбург, 1898, 532 с.
5. Отепова Г.Е. Работы И.И. Крафта как исторический источник по изучению законодательных документов по истории Казахстана XVIII-XIX веков // Вестник ЗКГУ, 2008, № 2, с.44-51.
6. Потанин Г.Н. Отзыв о Крафте // Сибирская газета, 1914, № 273.

References.

1. Kraft I.I. *Sbornik uzakonenij i rasporjaenij pravitel'stva ob administrativnom i obschestvennom ustrojstve i upravlenii Jakutskoj oblasti* [Collection of laws and orders of the government on the administrative and social structure and management of the Yakut region]. Yakutsk. 1912, 263 s. (in Russian)
2. Kraft I.I. *Iz Kirgizskoj stariny*. Orenburg, 1900, 157 s. [From the Kyrgyz antiquity] (in Russian)
3. Kraft I.I. *Sudebnaja chast' v Turkestanskom krae i Stepnyh oblastjah*. Orenburg, 1898, 214 s. [The judicial part in the Turkestan region and the steppe regions] (in Russian)
4. Kraft I.I. *Sbornik uzakonenij o kirgizah Stepnyh oblastej*. Orenburg, 1898, 532 s. [Collection of legal acts on the Kirghiz of the steppe regions] (in Russian)
5. Otepova G.E. *Raboty I.I. Krafta kak istoričeskij istočnik po izučeniju zakonodatel'nyh dokumentov po istorii Kazachstana XVIII-XIX vekov* [Kraft's works as a historical source for the study of legislative documents on the history of Kazakhstan of XVIII-XIX centuries], *Vestnik ZKGU*, 2008, no2, ss.44-51. (in Russian)
6. Potanin G.N. *Otzyv o Krafte*, *Sibirskaja gazeta*, [Review about Kraft, Siberian newspaper] 1914, no 273. (in Russian)

Abstract. The article is devoted to the analysis of Kraft's works which for a long time lived and worked in Kazakhstan. On the basis of personal experience, he wrote a large of articles devoted to the study of the Kazakh region. The purpose of the article is to draw attention to the historical significance of Kraft's work and the need to study them.

Many questions of the history of our state (accession of Kazakhstan to Russia, relations of Kazakh zhuzes, political situation in the region, characterization of the judicial systems and others) are reflected in his works. He collected a large number of the tales, of the legends, of the fables, of the traditions and customs of the Kazakh people. His works contain materials and legislative sources, which were not officially published by the tsarist government. However, these materials have not yet adequate coverage in the scientific community and are not used in the course of studying the history of Kazakhstan as part of the Russian Empire.

Thus, Kraft's work is of great importance for further study of the history of Kazakh people 19th centuries. This all proves the need for studying of his works and their introduction into scientific circulation as historical source.

Key words: History of Kazakhstan, Russian Empire, I. Kraft, Judicial system, Kazakh biys

Статья отправлена: 21.09.2018 г.

© Отепова Г.Е.

УДК 398.332.4 (=161.2) : 23/28(477)

FOLK CHRISTIAN RELIGIOSITY IN THE SYSTEM OF THE WINTER CYCLE OF TRADITIONAL CALENDAR RITES OF UKRAINIANS: RESEARCH ASPECTS**НАРОДНА ХРИСТІЯНСЬКА РЕЛІГІЙНІСТЬ У СИСТЕМІ ТРАДИЦІЙНОЇ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ: АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Dyakiv V.M. / Дяків В.М.

с. philol.s., as. prof. / к. філол. н., с. н. с.

ORCID: 0000-0002-9513-4364

The Ethnology Institute National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Svobody Avenue 15, 79000

Інститут народознавства НАН України, Львів, проспект Свободи 15, 79000

Анотація. Окреслено основні аспекти дослідження народної християнської релігійності у системі традиційної календарної обрядовості українців. Обґрунтовано потребу продовжити студії над проблемою пов'язаності української етнокультурної традиції з релігійним світоглядом народу та необхідністю докладно дослідити форми народної релігійності українців. Простежується динаміка фольклорного тексту і розвиток давніх традиційних вірувань та уявлень про добро і зло, гріх і покарання, гріх і покайання, а також і про кінець світу чи його “оновлення” та ін.

Ключові слова: народна релігійність, календарна обрядовість, традиція, вірування, функціонування.

Вступ.

Народні релігійні вірування є важливим компонентом свідомості народу і його традиційної культури, що пов'язаний з давніми уявленнями про надприродне-божественне начало навколишнього світу і буття в ньому людини. У різні періоди розвитку людства народні релігійні вірування мали різний характер.

Уже в наш час, на початку двадцять першого століття особливо гостро відчувається потреба у зверненні до традиційних імперативів християнського віровчення, властиво, устоїв народної релігійності основного, корінного контингенту населення країни на сьогоднішній день. Ці так звані “неписані” канони, моральні імперативи, що ґрунтуються на християнському віруванні і водночас закорінені у давній традиції українців; що часто призводять до моделювання поведінкових ситуацій, особливо, під впливом тих чи тих історичних, суспільно-політичних чи інших подій якраз і були, та й зараз ще залишаються головними чинниками більших чи менших спалахів народної релігійності.

Отже, питання проявів народної релігійності в етнокультурній традиції українців загалом і календарній обрядовості зокрема належить до тих цікавих актуальних наукових проблем, які на сьогоднішній день залишаються ще мало й недостатньо дослідженими, зокрема в етнологічній науці. Про це свідчать і дискусії, які час від часу розгортають на сторінках сучасних наукових видань закордонні (зокрема американські, польські, білоруські, російські) вчені з приводу базового науково-теоретичного термінологічного апарату стосовно цієї теми, а також інших дотичних питань [див.: 46; 65; 44; 40; 68; 16 та ін.]. Та й у

нашій вітчизняній науці ця проблема має свою традицію (на наукову літературу, яка прямо чи дотично стосується зазначеної проблематики, покликаємось далі при розгляді конкретних питань).

Мета пропонованої студії – окреслити основні аспекти дослідження народної християнської релігійності у системі традиційної календарної обрядовості українців зимового циклу, обґрунтувати потребу продовження студій над проблемою пов'язаності української етнокультурної традиції з релігійним (власне християнсько-релігійним) світоглядом народу та необхідність докладно дослідити, реконструювати форми народної релігійності і ввести в науковий обіг сучасної етнології та фольклористики тексти календарної обрядовості, в яких відображено прояви народної християнської релігійності українців.

Основний текст.

Властиво, форми народної релігійності виникали на основі світоглядних переконань давніх предків, їх світорозуміння, релігійних вірувань і культів та під впливом певних суспільно-історичних подій, переважно в середовищах віруючих. Корінням своїм вони сягають тих давніх часів, коли викристалізовувалась народна релігійність, формувались народні релігійні уявлення, за словами французького дослідника Еміля Дюркгайма, як глибоко суспільне явище, як “колективні уявлення, які відтворюють колективну дійсність” [23, с. 13]. Ці уявлення кристалізувалися, втілювалися в певні вербальні (легенди, перекази, пісні...) і позавербальні структури (звичаї, ритуали...) та відзначалися поширеністю і популярністю у свій час. Ці твори та дієства мали різне походження, сфери побутування і функціонування, по-різному сприймалися в тому чи іншому середовищі. Своєрідне відображення народної релігійності простежується на матеріалі давніх верств обрядової народної поезії, казок, легенд, переказів...

Описи ритуально-звичаєвих дійств та українська усна народна творчість (відображення народної релігійності в українському фольклорі та фольклористиці, зокрема, через вірування в чуда, розглядаємо в окремому дослідженні [24]), що пов'язані з релігійними уявленнями, містяться і в давніх писемних пам'ятках (літописні оповідання, “Києво-Печерський патерик”, апокрифи...). Ці дієства і пов'язана з ними творчість знаходили вдячний ґрунт у народному середовищі, тому їх багато з'являлося і в пізніші часи аж до сьогодення включно. Поява і поширення цих звичаєво-обрядових дійств і пов'язаних з ними творів особливо активізуються в час підвищеної духовної напруги в суспільстві, воєн, стихійних лих, пошестей, голоду, релігійних рухів тощо. І оскільки змістово вони стосуються здебільшого релігійної тематики, то найбільш типовим і сприятливим ґрунтом їх функціонування є середовища віруючих, груп паломників.

Ритуально-звичаєві дієства та усна народна творчість на цю тему не раз привертала увагу різних збирачів та дослідників, зокрема етнологів, фольклористів та істориків XIX-XX століть. Відомі українські і закордонні вчені неодноразово вказували на невідкладну потребу дослідження низки питань стосовно проявів народної релігійності, що відбувалися в різні часи у

різних народів (і продовжують відбуватися). Однак і досі ця тема залишилась ще недостатньо дослідженою. Невипадково, либонь, Михайло Грушевський у другій книзі четвертого тому своєї “Історії української літератури” зацентрував на потребі дослідження усної народної словесності і писемної творчості релігійного змісту, власне творчості на “теми релігійного походження або глибше закрашені релігійним елементом, в своєму складі або в уяві людини приведені в зв’язок з тими головними категоріями гадки, на котру спирався релігійний світогляд епохи” [15, с. 5]. І, властиво, вся ця книга присвячена характеристиці української “словесної творчості”, переважно фольклорної, пов’язаної з “релігійним світоглядом”. Учений зазначив, що ця тема “досі майже не студіювалась”, тому і його праця, яку він назвав “начерком”, “не може мати претензій до повноти і бажаної суцільності” [15, с. 6]. Насправді ж ця книга за широтою охоплення матеріалу і за глибиною його осмислення й досі залишається неперевершеною, унікальною в українській науці.

Подальша наукова розробка цієї проблеми (проявів народної релігійності) з охопленням матеріалу пізнішого часу й аналітичним осмисленням його різних аспектів досліджуваної теми народної релігійності в обрядовості українців є, без сумніву, справою потрібною і актуальною.

З цього погляду особливо важливий і цікавий пласт фактичного матеріалу теми становить календарна обрядовість українців, зокрема зимового циклу. Уже в той час цією творчістю зацікавилися українські дослідники – етнологи, історики, фольклористи. Зібрано великий і різноманітний текстовий матеріал до цієї теми, у наукових і науково-популярних виданнях опубліковано низку статей і розвідок. Однак уже наприкінці 1920-х років ця тема була наглухо закрита для наукових досліджень, а її матеріали запроторено в архіви. А після нечуваних за своєю жорстокістю тоталітарних репресій кінця 1920 – початку 1930-х років, колективізації, голодомору та інших жорстоких заходів тоталітарного режиму про дослідження питань народної християнської релігійності у традиційній культурі українців уже не могло бути й мови. Але власне календарна обрядовість цієї тематики не зникла безслідно. Вона відроджувалась, продовжувала функціонувати, набувала нового вияву і пізніше.

Немає якоїсь докладнішої інформації і стосовно розпрацювання цієї теми народної християнської релігійності в календарній обрядовості українців і в діаспорній науці. Деяких дотичних до цієї теми питань ескізно торкається американський дослідник Вільям Нолл [44, с. 15]. Сучасний вчений професор Загребського університету (Хорватія) Євген Пащенко підготував збірку матеріалів з передмовою, де певне місце займають і етнографічно-фольклорні матеріали окресленої теми [59]. Відомо, що ця тема не раз свого часу привертала увагу відомого етнографа і фольклориста Олекси Степового (псевдонім Олекси Воропая), як-от суголосна народна творчість, що пов’язана з подіями Другої світової війни [56]. Та особливо цінним з цього погляду є зібраний матеріал, що був опублікований у праці “Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис” (Мюнхен: Українське видавництво, 1966) [6].

Лише в умовах незалежності України відкрилася можливість повернутися до дослідження цієї теми. Отож, наукова доцільність пропонованої праці

зумовлена як потребою продовжити студії над проблемою пов'язаності української етнокультурної традиції з релігійним (власне християнсько-релігійним) світоглядом народу, так і необхідністю докладно дослідити, реконструювати форми народної релігійності та ввести в науковий обіг сучасної етнології та фольклористики тексти календарної обрядовості, в яких відображено прояви народної християнської релігійності українців. В цьому головним чином і полягає новизна даного дослідження.

У зв'язку з історичними обставинами питання народної християнської релігійності в календарній обрядовості українців в умовах більшовицької окупації були у свій час мало доступними для дослідження. Головно через те, що як вираз суспільних, небажаних для панівного режиму настроїв були відразу офіційно затавровані як явище, вороже до більшовицької влади. І все ж зусиллями ряду збирачів у різних місцях України переважно уже з початку XIX та до початку XX ст. зафіксовано чималий текстовий матеріал і цінні відомості про нього. Частково цей матеріал було використано у низці публікацій. Зокрема, у працях І. Вагилевича [70; 71], Я. Головацького [11], у трактаті Зоріана Доленги-Ходаковського (псевдонім Адама Чарноцького) "Про Слов'янщину перед християнством" (1818) [67], у розвідці чеського етнографа Франтішека Ржегоржа про народний календар бойків (де даються докладно паспортизовані відомості про традиційні вірування, звичаї і обряди, пов'язані з основними циклами і заняттями господарського року селянина [69]), яку пізніше значно доповнив і конкретизував М. Зубрицький своєю розвідкою про народний календар бойків [29], у праці М. Сумцова "Хлеб в обрядах и песнях" (Харьков, 1885), у змістовній розвідці про побут і народні звичаї бойків І. Кузіва "Життя-буття, звичаї і обичаї гірського народу" ("Зоря", Львів, 1889, № 15-21), у періодиці та пресі від різних місцевих дописувачів [27, с. 30, 31, 77–78, 199, 201; 28, с. 351; 43, с. 33], у працях вчених радянського часу [5; 54; 31; 62; 2; 4; 18; 48; 50; 37-38; 51, с. 94; 41; 49, с. 139; 3; та ін.] та деяких інших.

Дослідницьке охоплення і осмислення цього матеріалу, зрозуміла річ, було обмежене можливостями часу і умовами. Названі автори могли охопити увагою далеко не все з фактичного матеріалу і належним чином заглибитися в його зміст та соціокультурний контекст. Дехто розглядав цей матеріал з кон'юнктурних офіційних позицій. Але те, що було зроблено у XIX та середині XX століття щодо вивчення цієї теми, передусім збору відповідного матеріалу, становить основний і винятково цінний доробок та фактологічний фонд для продовження її дослідження. Пізніше таке дослідження впродовж наступних десятиліть радянської дійсності стало неможливим і навіть згадки про християнську релігійність і пов'язану з нею духовну творчість зникли з етнологічно-фольклористичних праць того часу. Не досліджувалась ця тема і в діаспорі.

У теперішній час у живій пам'яті народу, як показали наші польові обстеження, збереглося з тих специфічних форм народної релігійності дуже небагато і здебільшого фрагментарно – деякі ритуально-звичаєві дієства, пов'язані з ними тексти (головно фольклорні), відомості про надприродне, про чуда, вірування та уявлення про ці надприродні явища тощо.

Об'єктом дослідження є народна календарна обрядовість українців зимового циклу.

Предметом дослідження є конкретні прояви народної християнської релігійності в календарній обрядовості українців зимового циклу. Елементи християнської релігійності є основним предметом дослідження, водночас особливу увагу привертають ті складові релігійності, які мають генетичне коріння з дохристиянськими віруваннями.

Територіально і хронологічно зосереджується увага на охопленні етнографічних регіонів України у період першої половини XIX – початку XXI століття.

Властиво, метою є детальний розгляд функціонування народної релігійності у системі календарної народної обрядовості українців. В нечувано складних трагічних умовах панування атеїстичного більшовицького режиму у XX ст., коли відбувалось викорінення традиційних морально-релігійних устоїв місцевого населення з метою його остаточного поневолення і утвердження атеїстичної російської комуно-більшовицької влади, певні форми народної релігійності мали б знайти особливий розвиток, зокрема в календарній обрядовості у середовищі переслідуваного корінного суспільства. До таких висновків ми прийшли вже у попередніх своїх працях. До того ж, підтвердження такої думки прочитується і в певних роботах попередників, що прямо чи дотично торкаються окремих питань народної релігійності в етнокультурній традиції українців: Івана Вагилевича [70–71], Якова Головацького [11], Павла Чубинського [58; 63], Володимира Гнатюка [7–9], Івана Франка [60], Михайла Зубрицького [29], Михайла Грушевського [15, с. 5], Олени Пчілки [45], Никанора Дмитрука [20–21], Василя Кравченка [35–36], Павла Попова [47], Степана Шевченка [64], С. Якимовича [66], Ксенофонта Сосенка [55], Юрія Горліс-Горського [13], Остапа Воропая [6], Степана Килимника [32], Олександра Курочкіна [38], Корнелія Кутельмаха [39], Романа Кирчіва [33–34] та інших [37; 3; 25; 61; 17; 12; 53; 57; 14; 52; 30; 10; 26], у тому числі й закордонних [40; 67; 62; 48-51; 2; 4-5; та ін.].

Отже, метою дослідження є спроба детально вивчити явище народної християнської релігійності в етнографічно-фольклорних матеріалах календарної обрядовості українців зимового циклу, а також дотичні історичні відомості та з'ясувати на цій основі особливості (специфіку творення, функціонування, середовище, ідейно-змістові та художньо-стильові риси тощо) і, таким чином, об'єктивно і якомога повніше показати одну з істотних складових українського етнокультурного і фольклорного процесу XIX – початку XXI століття, з'ясувати її місце й особливості в історії української традиційної культури та духовно-релігійної народної творчості.

Для досягнення цієї мети в дослідженні поставлено завдання висвітлити низку історико-культурологічних, теоретико-методологічних та прикладних питань. Зокрема з'ясувати, наскільки процес виникнення та функціонування народної християнської релігійності у системі традиційної календарної обрядовості українців зимового циклу представлений в архівних фондах, приватних збірках, дослідженнях. На основі цих відомостей окреслити

географію виникнення і поширення проявів народної християнської релігійності у календарній обрядовості українців, визначити основні осередки зародження та головні шляхи і засоби розповсюдження.

Також зібрати і розглянути відомості про переслідування радянською владою цієї обрядовості, її виконавців та популяризаторів. Щоб з'ясувати, наскільки ці форми народної християнської релігійності і пов'язані з ними уявлення та вірування збереглися, провести польові дослідження в місцевостях найбільшого їх поширення, зокрема на теренах Покуття, Бойківщини, Опілля, Поділля, Слобожанщини тощо. Крім того, проаналізувати прояви народної християнської релігійності в системі календарної обрядовості українців зимового циклу. Дослідити, як згасають давні дохристиянські елементи, отримують переосмислення в різних регіонах і в різний час, як іде процес християнізації, зокрема на прикладі язичницьких коляд у зимовій обрядовості, які дійшли дотепер; як язичницькі елементи входять у християнські вірування (наприклад, нехристиянські атрибути “кутя”, “дідух”). Показати ставлення офіційної церкви до таких процесів у різних регіонах і в різний час.

Ці та інші похідні від них питання є в полі уваги автора, пошукового й аналітичного спрямування дослідження.

Джерельною базою дослідження є головню опубліковані у XIX – на початку XX століття праці стосовно цієї теми; публікації етнографічних матеріалів та фольклорних творів згадуваних та деяких інших українських дослідників; матеріали Національних архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України [1]; Державного архіву Вінницької області [19]; власні польові записи (зроблені у 2002-2004 роках у Вінниці та Браїлівському, Калинівському, Козятинському, Шаргородському та інших районах Вінницької області; у 2008 році у Яворівському та Мостиському районах Львівської області, Корсунь-Шевченківському районі Черкаської області; у 2009 році в Черкаському та Звенигородському районах Черкаської області; у 2010 році в Канівському районі Черкаської області; до яких були долучені записи, зроблені у Львові та Львівській області, в Києві (у 2001-2006 роках), Рогатинському (2012 р.), Коломийському (2013 р.), Тлумацькому (2014 р.), Снятинському (2014-2015 рр.) та Городенківському (2016 р.) районах Івано-Франківської області, Сколівському районі Львівської області тощо; вони (ці записи) віддзеркалюють стан збереженості народної християнської релігійності в ситсемі календарної обрядовості українців зимового циклу у народній пам'яті [22]; літературні матеріали, мемуаристика, епістолярій сучасників, тогочасні публікації преси, збірники етнографічних матеріалів та фольклору для порівняльного зіставлення з досліджуваним матеріалом, етнологічні праці, а також праці з історії та теорії фольклору, розробки окремих питань даної проблеми та інші дослідження.

При розгляді етнокультурного та фольклорного процесу, народно-мистецьких явищ і суспільно-політичних подій, які вплинули на народну християнську релігійність в системі традиційної календарної обрядовості українців зимового циклу доцільно використати історично-культурологічний

метод. До аналізу народної християнської релігійності в системі традиційної календарної обрядовості українців зимового циклу з аналогічними явищами у попередній традиції українців та інших народів (наскільки це можливо) варто застосовувати порівняльно-типологічний підхід. При розгляді структурно-змістових компонентів цієї обрядовості і відповідної творчості, функціональної семантики та генетичних зв'язків, просторової і часової динаміки досліджуваних етнокультурних, фольклорних явищ слід використовувати елементи структурно-типологічного та географічного методів етнології та фольклористики.

Висновки.

Праця була б спробою узагальнюючого етнологічно-фольклористичного дослідження народної християнської релігійності в системі традиційної календарної обрядовості українців зимового циклу; вивчення низки питань, що залишилися поза увагою попередніх дослідників. На основі порівняльного аналізу специфічних форм народної релігійності простежуються характерні прояви динаміки фольклорного тексту і своєрідна трансформація, розвиток давніх традиційних вірувань та уявлень про добро і зло, гріх і покарання, гріх і покаєння, а також і про кінець світу чи його “оновлення”, прихід антихриста та ін. Таке дослідження ввело б у науковий обіг сучасної етнології та фольклористики значний архівний і новий польовий матеріал.

Матеріали, положення та висновки роботи розширили б погляд на етнокультурний і фольклорний процес в Україні, зокрема на ту частину народної творчості, яка за своїм духом й ідейним змістом була опозиційною до більшовицького режиму і переслідувалася ним. Аналітичні матеріали й текстологічні спостереження проведеного вивчення народної християнської релігійності в системі традиційної календарної обрядовості українців зимового циклу спрямовуватимуть увагу до поглибленого дослідження специфіки творення і розвитку форм народної релігійності та фольклоротворення у пов'язаності з конкретними суспільно-політичними, соціальними і культурними умовами та потребами свого часу. Положення, висновки, фактологічні відомості цієї праці можуть стати в нагоді дослідникам різних питань народної культури українців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 15-3, од. зб. 239-246.
2. Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства. – Москва, 1971. – 511 с.
3. Бойківщина: історико-етнографічне дослідження / ред. колегія: Ю. Г. Гошко (відповідальний редактор), П. М. Жолтовський, Р. В. Чугай, Р. Ф. Кирчів, М. І. Моздир. – Київ : Наукова Думка, 1983. – 304 с.
4. Велецкая Н. Н. О новогодних русалиях // Славяне и Русь. – Москва, 1968. – С. 394–400.

5. Велецкая Н. Н. Языческая символика архаических ритуалов. – Москва, 1978. – 240 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – Київ: Оберіг, 1993. – 592 с.
7. Гнатюк В. До колядки про Св. Софію в Києві // Записки НТШ. – 1907. – Т. 79. – С. 155–159.
8. Гнатюк В. Колядки і щедрівки // Етнографічний збірник. – Львів, 1914. – Т. XXXVI. – 270 с.
9. Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. и. про лірників повіту Бучацького / зібрав у вересні 1895 року В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів: В друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1896. – Т. II. – 76 с.
10. Голик Р. Уявлення про надприродне в українській культурі Х-XVIII ст. – автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2005. – 18 с.
11. Головацкий Я. Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – Москва: В Университетской типографии (М. Котков), 1878. – Ч. 1–2. – 841 с.
12. Горинь Г. Паломництво в Україні: Народнознавчий аспект // Народнознавчі Зошити. – Львів, 2003. – № 1–2. – С. 161–167.
13. Горліс-Горський Ю. Ave Dictator: Повісті. – Львів, 1999. – 288 с., іл.
14. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). – Київ, 2000. – 380 с.
15. Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. – Т. 4: Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII-XVII. Кн. 2 / упоряд. Л. Копаниця; прим. С. Росовецького. – Київ: Либідь, 1994. – 320 с.
16. Гейштор А. Слов'янська міфологія / пер. з польськ. – Київ: Кліо, 2014. – 416 с.
17. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Видання друге, доповнене й перероблене. – Луцьк: Волинська обласна друкарня. – 2005. – 310 с.
18. Даркевич В. П. Топор как символ Перуна в древнерусском язычестве // Советская археология. – 1961. – № 4. – С. 95–100.
19. Державний архів Вінницької області, ф. 595, од. зб. 5, 118 арк.
20. Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го // Етнографічний вісник. – Київ, 1925. – Кн. 1. – С. 50–65.
21. Дмитрук Н. «Чудеса» на Полтавщині року 1928-го // Етнографічний вісник. – Київ, 1929. – Кн. 8. – С. 168–180.
22. Домашній архів автора.
23. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / пер. з франц. Г. Філіпчук та З. Борисюк; наук. ред. Т. Метельова. – Київ: Юніверс, 2002. – 424 с.
24. Дяків В. М. Тема чудес в українському фольклорі і фольклористиці // Народнознавчі Зошити. – Львів, 2005. – № 1–2. – С. 67–82.
25. Єфремов С. Щоденники, 1923–1929. – Київ: ЗАТ «Газета “РАДА”», 1997. – 848 с.
26. Завальнюк К., Стецюк Т. Релігійні «чудеса» на Поділлі (20-ті роки

- XX століття) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник / ред. колегія: З. Білик, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів : Логос, 2007. – С. 409–419.
27. Зоря. – 1882. – № 2.
28. Зоря. – 1889. – № 20.
29. Зубрицький М. Народний календар. Народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1900. – Т. 3. – С. 33–60.
30. Іваннікова Л. Образ Єрусалима в українському фольклорі // Матеріали до української етнології. Збірник наукових праць. Щорічник. – Київ, 2002. – С. 401–404.
31. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (XIX – начало XX в.). – Москва : Наука, 1973. – 351 с.
32. Килимник С. Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні. У V т. – Вінніпег; Торонто, 1964. – Т. I: Зимовий цикл. – 154 с.
33. Кирчів Р. Історія української фольклористики. – Львів, 2017. – Т. 1. Преромантична і романтична фольклористика. – 524 с.
34. Кирчів Р. Фольклорна опозиція войовничому атеїзму (фольклор чудес) // Народознавчі Зошити. – Львів, 2003. – № 1-2 (49–50). – С. 3–11.
35. Кравченко В. «Осапатова долина» [окремі аркуші: 3 матеріалів Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. (Житомир) // Етнографічний вісник. – Київ, 1926. – Кн. 2. – С. 108–111].
36. Кравченко В. «Псальми», що в 1923–24 рр. співали прочани під час подорожувань до різних чудес // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 4. – С. 71–78.
37. Круть Ю. З. Хліборобська обрядова поезія слов'ян. – Київ, 1973. – 208 с.
38. Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. – Київ, 1978. – 191 с.
39. Кутельмах К. М. Календарна обрядовість як етногенетичне джерело / К. Кутельмах // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат : у 4 т. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. – Т. 2 : Етнологія та мистецтвознавство. – С. 473–557.
40. Кухаронак Т. І. Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў / Т. І. Кухаронак. – Минск : Ураджай, 2001. – 239 с., іл.
41. Матеріали етнографічних експедицій МЕХП АН УРСР за 1968 р. – Архів Інституту народознавства НАН України.
42. Матеріали етнографічних експедицій в Закарпатську область МЕХП АН УРСР за 1977 р. – Архів Інституту народознавства НАН України.
43. Новий Галичанин. – 1891. – № 2.
44. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років. – Київ : Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. – 560 с.
45. Олена Пчілка. Українські народні легенди останнього часу // Етнографічний вісник. – Київ, 1925. – Кн. 1. – С. 41–49.
46. Панченко А. А. Новые религиозные движения и работа фольклориста //

Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии / под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыркова. – Санкт-Петербург: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2006. – С. 119–129.

47. Попов П. До текстів т. зв. «Калинівських пісень» // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 4. – С. 8-30.

48. Рыбаков Б. А. Календарь из земли полян // Советская археология. – 1962. – № 4. – С. 66–89.

49. Рыбаков Б. А. Основные проблемы изучения славянского язычества // Труды VII международного конгресса антропологических и этнографических наук. – Москва, 1967. – Т. 8.

50. Рыбаков Б. А. Русалии и Бог Симаргл Переплут // Советская археология. – 1967. – № 2. – С. 56–103.

51. Рыбаков Б. О. Київські колти і віли-русалки. Слов'яно-руські старожитності. – Київ, 1968. – С. 92–10.

52. Рожко В. Є. Чудотворні ікони Волині і Полісся : Історико-красознавчий нарис. – Луцьк : Медіа, 2002. – 352 с.

53. Сапеляк О. Голод 1921 року як чинник деформаційних процесів в українській сім'ї // Відлуння Голодомору-геноциду. Етнокультурні наслідки Голодомору в Україні / ред. Р. Кирчів та О. Романів. – Львів: НТШ, 2005. – С. 122–132.

54. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начала XX в. – Москва, 1979. – 287 с.

55. Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора. – Львів, 1928. – 358 с.

56. Степовий О. Вогні в церкві. Сучасні українські народні легенди. – Авгсбург, 1946. – 16 с.

57. Тарас Я. Голодомор як засіб боротьби з церквою і народною релігійністю (за матеріалами польових досліджень Житомирського та Київського Полісся у 1994–2003 роках) // Відлуння Голодомору-геноциду. Етнокультурні наслідки Голодомору в Україні / ред. Р. Кирчів та О. Романів. – Львів: НТШ, 2005. – С. 133–154.

58. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – Санкт-Петербург, 1877. – Т. 2. – С. 227–467.

59. Український політичний фольклор / упоряд., передм., коментарі Є. М. Пашенка. – Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2008. – 100 с.

60. Франко І. Іван Вишенський і його твори // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – Київ : Наукова думка, 1981. – Т. 30 : Літературно-критичні праці (1900-1902). – С. 7–211.

61. Худаш М. Походження імен та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких божеств. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2012. – 1064 с.

62. Чичеров В. И. Зимний период русского народного земледельческого календаря XVI – XIX веков. – Москва, 1957. – 237 с.

63. Чубинський П. Українські народні казки / в ред. А. Крушельницького; з передм. О. Грицяя. – Київ ; Відень ; Львів : Чайка, [Б. р.]. – Т. 2. – 201 с.

64. Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині // Етнографічний вісник. – Київ, 1928. – Кн. 7. – С. 142–145.
65. Штырков С. А. После «народной религиозности» // Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии / под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыркова. – Санкт-Петербург: Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2006. – С. 7–15.
66. Якимович С. З есхатологічних настроїв // Життя і революція. – 1926. – № 2–3. – С. 113–118.
67. Dołęga Chodakowski Z. O Słowiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem // Ćwiczenia Naukowe. – Krzemieniec, 1818. – Т. 2. – № 5. – S. 3–27.
68. Michalska M. Religijność na pograniczu. – Czeski Cieszyn, 2006. – 320 s.
69. Rehór Fr. Kalendařik z narodniho života Bojkův. – Zlata Praha, 1895. – № 44–50.
70. Wagilewicz D. J. Demonologia słowiańska. – ЛННБ ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, фонд І. Вагилевича, № 39, п. 9, арк. 1–46.
71. Wagilewicz D. J. Kronika ludu z demonologii słowiańskiej. – ЛННБ ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, фонд І. Вагилевича, № 39, п. 15, арк. 1–63.

References:

1. *Natsionalni arkhivni naukovi fondy rukopysiv ta fonozapysiv IMFE* [National archival scientific collections of manuscripts and phonograms of the IAFE]. F. 15-3. U.C. 239-246.
2. Bohatyrov V. P. (1971). *Voprosy teorii narodnogo iskusstva*. [Questions of the theory of folk art]. M. 511 s. (in Russ.)
3. Boikivshchyna: istoryko-etnografichne doslidzhennia [Boikivshchyna: historic-ethnographic research] (1983). Editor in chief: Hoshko Yu. H. K.: Naukova Dumka. K. 304 s. (in Ukr.)
4. Veletskaia N. N. (1968). *O novogodnikh rusaliakh* [About New Year's Rusaliias] in *Slavanie I Rus* [The Slavs and the Rus]. M. S. 394–400. (in Russ.)
5. Veletskaia N. N. (1978). *Yazycheskaia simvolika arkhaicheskikh ritualov* [Pagan symbolism of archaic rituals]. M. 240 s. (in Russ.)
6. Voropai O. (1993). *Zvychai nashoho narodu. Etnohrafichnyi narys*. [The habits of our people. Ethnographic essay]. K. 592 s. (in Ukr.)
7. Hnatiuk V. (1907). *Do koliadky pro Sv. Sofiiu v Kyievi* [To the carol about Saint Sophia in Kyi] in *Zapysky NTSH* [The Notes of SCSh]. Lviv. T. 79. S. 155–159. (in Ukr.)
8. Hnatiuk V. (1914). *Koliadky i shchedrivky* [Carols and shchedrivkas] in *Etnografichnyi zbirnyk* [The Ethnography Collection]. Lviv. T. 36. 270 s. (in Ukr.)
9. Hnatiuk V. (1896). *Lirnyky. Lirnytski pisni, molytvy, slova, zvistky t. y. Pro lirnykiv povitu Buchatskoho / zibrav u veresni 1895 roku V. Hnatiuk* [Lyricists' songs, prayers, words, news, etc. about lyricists of the Buchatskyi district / collected in September 1895 by Volodymyr Hnatiuk] in *Etnografichnyi zbirnyk (The Ethnography Collection)*. Lviv. T. 2. 76 s. (in Ukr.)
10. Holyk R. (2005). *Uiavlennia pro nadprirodne v ulrainslii kulturi X-XVIII stolitt* [The conception of a supernatural in Ukrainian culture of the X-XVIII centuries] / An abstract of Dissertation for the academic degree of Candidate of Sciences in History. Lviv. 18 s. (in Ukr.)
11. Holovatskii Ya. (1878). *Narodnyie pesni Galitskoi i Ugorskoi Rusi* [Folk songs of Galician and Hungarian Rus]. M. Part 1 and 2. 841 s. (in Russ.)
12. Horyn H. (2003). *Palomnytstvo v Ukraini* [Pilgrimage in Ukraine: the ethnology aspect] in *Narodoznavchi Zoshyty* [The Ethnology Notebooks]. Lviv, 1-2. S. 161–167. (in Ukr.)
13. Horlis-Horskyi Yu. (1999). *Ave Dictator: Povisti* [Ave Dictator: Novels]. Lviv. 288 s. (in Ukr.)

14. Hrymych M. V. (2000). Tradyciinyi svitohliad ta etnopsykholohichni konstanty ukrainciv (Kohnityvna antropolohiia) [Traditional worldview and ethnopsychological constants of Ukrainians (Cognitive anthropology)]. K. 380 s. (in Ukr.)
15. Hrushevskiy M. (1994). Istoriiia ukrainskoi literatury: v 6 t., 9 kn. T. 4.: Usna tvorchist piznikh kniazhykh i perekhodovykh vikiv XIII—XVII [History of Ukrainian Literature: 6 volumes, 9 books. T. 4: Oral work of the late princes and the transitional centuries XIII—XVII]. Book. 2. Lviv: Lybid. 320 s. (in Ukr.)
16. Geishtor A. (2014). Slovianska mifolohiia [Slavic mythology]. K.: Klio. 416 s. (in Ukr.)
17. Davydiuk V. (2005). Pervisna mifolohiia ukrainskoho folklore. Vydannia druhe, dopovnene i pereroblene [The primitive mythology of Ukrainian folklore. Second edition, supplemented and redone]. Luts'k. 310 s. (in Ukr.)
18. Darkevych V. P. (1961). Topor kak simvol Peruna v drevnirusskom yazychestvie [The ax as a Perun's symbol in ancient Rus paganism] in Sovietskaia arkeologiiia [The Soviet archeology]. M. № 4. S. 95—100. (in Russ.)
19. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [The State archive of Vinnytsia region]. F. 595. U.C. 5. 118 s.
20. Dmytruk N. (1925). Pro chudesna na Ukraini roku 1923-ho [About miracles in Ukraine in year 1923] in Etnografichnyi visnyk [The Ethnology Herald]. K. Book. 1. S. 50—65. (in Ukr.)
21. Dmytruk N. (1929). "Chudesna" na Poltavshchyni roku 1928-ho ["Miracles" at Poltava district in year 1928] in Etnografichnyi visnyk [The Ethnology Herald]. K. Book. 8. S. 168-180. (in Ukr.)
22. Domashnii akhiv avtora [Author's private archive].
23. Durkheim E. (2002). Pervisni formy relihiinoho zhyttia. Totemna systema v Avstralii [Initial forms of religious life. Totem system in Australia]. K.: Universe. 424 s. (in Ukr.)
24. Diakiv V. M. (2005). Tema chudes v ukrainskomu folklori i folklorystytsi [The theme of miracles in Ukrainian folklore and folkloristic] in Narodoznavchi Zoshyty [The Ethnology Notebooks]. Lviv, 1-2. S. 67-82. (in Ukr.)
25. Yefremov S. (1997). Shchodennyky, 1923 — 1929 [Diaries, 1923 — 1929]. K.: Hazeta Rada. 848 s. (in Ukr.)
26. Zavalnuk K., Stetsiuk T. (2007). Relihiini "chudesna" na Podilli (20-ti roly XX stolittia) [Religious "miracles" at Podillia (20-th of XX century)] in Istoriiia relihii v Ukraini. Naukovyi shchorichnyk [The History of religions in Ukraine. Scientific Yearbook]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho muzeiu istorii relihii "Lohos". S. 409—419. (in Ukr.)
27. Zoria [The Star](1882). № 2. (in Ukr.)
28. Zoria [The Star](1889). № 20. (in Ukr.)
29. Zubrytskyi M. (1900). Narodnyi kalendar. Narodni zvychai i povirky, pryviazani do dniv u tyzni i do rokovykh sviat [Folk calendar. Folk customs and verifications tied to days in the week and to fatal holidays] in Materialy do ukrainsko-ruskoj etnologii [Data to the Ukrainian-Rus ethnology]. Lviv. T. 3. S. 33-60. (in Ukr.)
30. Ivannykova L. (2002). Obraz Yerusalyma v ukrainskomu folklori [The image of Jerusalem in Ukrainian folklore] in Materialy do ukrainskoi etnologii. Zbirnyk naukovykh prats. Shchorichnyk [Materials for Ukrainian ethnology. Collection of scientific works. Yearbook]. S. 401-404. (in Ukr.)
31. Kalendarnye obychai i obriady v stranakh zarybeznoi Yevropy (XIX — nachalo XX v.) [Calendar customs and rituals in countries of foreign Europe (XIX — the early XX century)]. (1973). M. 351 s. (in Russ.)
32. Kylymnyk S. (1964) Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvittenni. U 5 t. T.1.: Zymovyi tsykl. [Ukrainian year due to folk customs at the historic highlighting. In 5 v. V.1.: the winter cycle]. Toronto. 154 s. (In Ukr.)
33. Kyrchiv R. (2017). Istoriiia ukrainskoi folklorystyky. T.1.: Preromantychna i romantychna folklorystyka [The history of Ukrainian folkloristic. T. 1: Preromanticism and romanticism folkloristic]. Lviv. 524 s. (in Ukr.)

34. Kyrchiv R. (2003). Folklorna opozytsiia voiovnymu ateizmu (folklore chudes) [Folklore opposition to militant atheism (folklore of miracles)] in Narodoznavchi Zoshyty [*The Ethnology Notebooks*]. Lviv, 1-2. S. 3-11. (in Ukr.)
35. Kravchenko V. (1926). "Osapatova dolyna" [okremi arkushi: Z materialiv Etnohrafichnoho viddilu Volynskoho naukovo-doslidnoho muzeiu. (Zhytomyr)] ["Osapata's valley" [separate sheets: From the materials of the Ethnographic Department of the Volyn Scientific Research Museum (Zhytomyr)] in Etnografichnyi visnyk [*The Ethnology Herald*]. K. Book. 2. S. 108-111. (in Ukr.)
36. Kravchenko V. (1927). "Psalmi", shcho v 1923—1924 rr. Spivaly prochany pid chas podorozhuvan do riznykh chudes ["Psalmi", which were song by the pilgrims while travelling to the places of different miracles] in Etnografichnyi visnyk [*The Ethnology Herald*]. K. Book. 4. S. 71-78. (in Ukr.)
37. Krut Yu. Z. (1973). Khliborobska obriadova poeziia slovian [Agricultural ritual poetry of the Slavs]. K. 208 s. (in Ukr.)
38. Kurochkin O. V. (1978). Novorichni sviata ukrainsiv. Tradycii i suchasnist [New Year holidays of Ukrainians. Traditions and the present]. K. 191 s. (in Ukr.)
39. Kutelmakh K. (2006). Kalendarna obriadovist yak etnogenetychne dzherelo [Calendar rituality as a source of ethnogenesis] in Etnohenez ta etnichna istoriia naselennis Ukrainських Karpat: u 4 t. T.2: Etnohiia ta mystetsvoznavstvo [*The Ethnogenesis and ethnic history of Ukrainian Carpathians: in 4 vol. V.2.: The Ethnology and art studies*]. Lviv. S. 473-557. (In Ukr.)
40. Kukharonak T.I. (2001). Maski u kaliandarnai abradnastsii belarusau [Masks in the calendaric rituality of Belarus]. Mn.: Uradzhai. 239 s. (in Belarus)
41. Materialy etnografichnykh ekspedytsii MEKhP AN URSR za 1968 r.) (1968) [Data of ethnography expeditions of the MEAC AS USSR for 1968] / Arkhiv Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy [*The archive of the Institute of ethnology NAS of Ukraine*]. (in Ukr.)
42. Materialy etnografichnykh ekspedytsii u Zakarpatsku oblasny MEKhP AN URSR za 1977 r.) (1977) [Data of ethnography expeditions in Transcarpathia region of the MEAC AS USSR for 1977] / Arkhiv Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy [*The archive of the Institute of ethnology NAS of Ukraine*]. (in Ukr.)
43. Novyi Halychanyn (The New Galician) (1891). № 2. (in Ukr.)
44. Noll V. (1999). Transformatsiia hromadianskoho suspilstva. Usna istoriia ukrainskoi selianskoi kultury 1920-30 rokiv [Transformation of civil society. Oral history of Ukrainian peasant culture of 1920-30]. K. : Tsentri doslidzhen usnoi istorii ta kultury RODOVID. 560 s. (in Ukr.)
45. Olena Pchilka. (1925). Ukrainski narodni lehendy ostannoho chasu [Ukrainian folk legends of the last time] in Etnografichnyi visnyk (The Ethnology Herald). K. Book. 1. S. 41-49. (in Ukr.)
46. Panchenko, A. A. (2006). Novyie relegioznye dvizheniia i rabota folklorist [New religious movements and folkloristic work] in Sny Bogoroditsy. Issledovaniia po antropologii religii [*Dreams of the Virgin. Research on anthropology of religion*]. SPb.: Izdatelstvo Europeiskogo universiteta St. Petersburga. S. 119-129. (in Russ.)
47. Popov P. (1927). Do tekstiv t. zv. "Kalynivskykh pisen" [To texts of so-called "Kalyniv songs"] in Etnografichnyi visnyk [*The Ethnology Herald*]. K. Book. 4. S. 8-30. (in Ukr.)
48. Rybakov B. A. (1962). Kaliendar iz ziemli polian [The calendar from polian's land] in Sovetskaia arkeologiiia [*The Soviet archeology*]. M. № 4. S. 66-89. (in Russ.)
49. Rybakov B. A. (1967). Osnovnye problemy izucheniia slavianskogo yazychestva [The main problems of Slavic paganism exploration] in Trudy VII mezhdunarodnoho konhressa antropologicheskikh y etnograficheskikh nauk [*The works of the VII International Congress of Anthropological and Ethnographic Sciences*]. M. T. 8. (in Russ.)
50. Rybakov B. A. (1967). Rusalii i Bog Simargl Pereplut [The Rusalies and God Symargl Pereplut] in Sovetskaia arkeologiiia [*The Soviet archeology*]. M. № 2. S. 56-30. (in Russ.)
51. Rybakov B. O. (1968). Kyivski kolty i vily-rusalky [Kyiv koltas and vilas-mermaids] in Sloviano-ruski starozhytnosti [*Slavic-Rus antiquities*]. K. S. 92-100. (in Ukr.)

52. Rozhko V. Ye. (2002). Chudotvorni ikony Volyni i Polissia: Istoryko-kraieznavchyi narys [Miraculous icons of Volyn and Polissya: Historical and ethnographic essay]. Luts'k: Media. 352 s. (in Ukr.)
53. Sapeliak O. (2005). Holod 1921 roku yak chynnyk deformatsiinykh protsesiv v ukrainskii simi [The famine of 1921 as a factor in the deformation processes in the Ukrainian family] in Vidlunnia Holodomoru-henotaydu. Etnokulturni naslidky Holodomory v Ukraini [*Echoes of the Famine-Genocide. Ethnocultural consequences of Holodomor in Ukraine*] Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Sektsiia etnografii ta folklorystyky. S. 122-132. (in Ukr.)
54. Sokolova V. K. (1979). Viesiennnie-lietniie kaliendarnyie obriady russkikh, ukraintsev I belorusov XIX — nachala XX v. [Spring-summer calendar rituality of Russians, Ukrainians and Byelorussians in the XIX - early XX century]. M. 287 s. (in Russ.)
55. Sosenko K. (1928). Kulturno-istorychna postat staroukrainskykh sviat Rizdva i Shchedroho Vechora [Cultural and historic form of old-Ukrainian holidays Christmas and Epiphany Eve]. Lviv. 358 s. (in Ukr.)
56. Stepovyi O. (1946). Vohni u tserkvi. Suchasni ukrainski narodni lehendy [Lights in the church. Modern Ukrainian folk legends]. Augsburg. 16 s. (in Ukr.)
57. Taras Ya. (2005). Holodomor yak zasib borotby z tserkvoiu I narodnoiu relehiinistiu (za materiialamy polovoykh doslidzen Zhytomyrskoho ta Kyivskoho Polissia u 1994 — 2003 rokakh) [Holodomor as a means of fighting the church and folk religion (according to the materials of field investigations of Zhytomyr and Kyiv Polissia in 1994-2003) in Vidlunnia Holodomoru-henotaydu. Etnokulturni naslidky Holodomory v Ukraini [*Echoes of the Famine-Genocide. Ethnocultural consequences of Holodomor in Ukraine*] Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Sektsiia etnografii ta folklorystyky. S. 133-154. (in Ukr.)
58. Trudy etnograficheskoi-statisticheskoi ekspeditsii v Yugo-Zapadnyi krai (1877) [The works of ethnographic-statistic expedition into Southern Western Region]. Spb. T. 2. S. 227-467. (in Ukr.)
59. Ukrainskyi politychnyi folklor (2008). [Ukrainian political folklore] K.: Publisher Nikolay Dmitrenko. 100 s. (in Ukr.)
60. Franko I. (1981). Ivan Vyshenskyi i yoho tvory [Ivan Vyshenskyi and his works] in Franko I. Zibr. tvoriv: U 50 y t. Tom 30: Literaturno-krytychni pratsi (1900-1902). [*Franko I. The work's collection: in 50 v. Vol. 30: Literary-critical works (1900-1902)*]. K.: Naukova Dumka. S. 7-211. (in Ukr.)
61. Khudash M. (2012). Pohodzhennia imen ta relihiino-mifolohichni funktsii davnorusskykh i spilnoslovianskykh yazachnytskykh bozhestv [The origin of the names and religious and mythological functions of the Old Rus and the common Slavic pagan deities]. Lviv: The Institute of ethnology NAS of Ukraine. 1064 s. (in Ukr.)
62. Chicherov V. I. (1957). Zimnii period ruskogo narodnogo kaliendaria [Winter period of the Russian folk agricultural calendar of XVI – XIX centuries]. M. 237 s. (in Russ.)
63. Chubynskyi P. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk fairy tales] / By the red. of Krushelnytskyi A. K.; Vienna; Lviv. T. 2. 201 s. (in Ukr.)
64. Shevchenko S. (1928). Novi lehendy na Zynovievshchyni [New legends at Zinoviev district] in Etnografichniy visnyk [*The Ethnology Herald*]. K. Book. 7. S. 142-145. (in Ukr.)
65. Shtyrkov S. A. (2006). Poslie "narodnoi rieligioznosti" [After "Folk Religiosity"] in Sny Bogoroditsy. Issledovaniya po antropologii religii [*Dreams of the Virgin. Research on anthropology of religion*]. SPb.: Izdatelstvo Europeiskogo universiteta St. Petersburga. S. 7-15. (in Russ.)
66. Yakymovych S. (1926). Z eskhatalogichnykh nastroiv [From the eschatological mood] in Zhyttia i revoliutsiia [*The Life and Revolution*]. № 2-3. S. 113-118. (in Ukr.)
67. Dołęga Chodakowski Z. (1818). O Sławiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem [About the Slavs lands before Christianity] in Ćwiczenia Naukowe [*Academic Exercises*]. Kremenets. T. 2. № 5. S. 3-27. (in Polish)
68. Michalska Małgorzata. (2006). Religijność na pograniczu [Religiosity at the frontier]. Czech Cieszyn. 320 s. (in Polish)

69. Rehór Fr. (1895). Kalendařik z narodniho žívota Bojkův [Little calendar from boiko's folk life]. Zlata Praha. № 44-50. (in Bulgarian)
70. Wagilewicz D.I. Demonologia słowiańska [*Slavs demonology*]. LNSL of V. Stefanyk. Department of manuscripts. Fund of Ivan Wagilewicz. № 39. P 9. S. 1-36. (in Polish)
71. Wagilewicz D.I. Kronika ludu z demonologii słowiańskiej [People's chronicles on Slavs demonology] / LNSL of V. Stefanyk. Department of manuscripts. Fund of Ivan Wagilewicz. № 39. P 15. S. 1-63. (in Polish)

Abstract. Introduction. Folk religious beliefs are an important component of the consciousness of the people and its traditional culture, which is connected with the ancient notions of the supernatural-divine origin of the world and the existence of human in it. The questions of manifestations of folk religiosity in the ethno-cultural tradition of Ukrainians in general and the calendar ceremonies of the winter cycle in particular belongs to those interesting actual scientific problems, which today remain little and insufficiently researched, especially in ethnological science.

Purpose. The purpose of the work is to outline the main aspects of the study of folk Christian religiosity in the system of the winter cycle of traditional calendar ceremonies of Ukrainians and to substantiate the need for the continuation of studies on the problem of linking Ukrainian ethno-cultural tradition with the religious (actually Christian-religious) worldview of the people and the need to study, reconstruct forms of folk religiousness and to introduce in the scientific circulation of modern ethnology and folklore studies texts of the calendar ceremonies of the winter cycle, in which manifestations of Ukrainian Christian religiosity are reflected.

Results. At the present time, in the living memory of the people some of the specific forms of folk religiousness, as our field surveys showed, there are very few and, most of all, fragmentary — some ritual-customary acts, associated with them texts (mainly folklore), information about supernatural, about miracles, beliefs and conceptions about these supernatural phenomena, etc.

Originality. The scientific novelty of the work mainly consists in substantiating the continuation of studies on the problem of linking the Ukrainian ethno-cultural tradition with folk religious outlook, in outlining the main aspects of the study of folk religiosity in the system of the winter cycle of calendar ritual of Ukrainians.

Conclusion. The work in this direction will allow us to prepare a generalized ethnological and folkloristic study of folk Christian religiosity in the system of traditional calendar rituals of winter cycle of Ukrainians; study a number of issues that left out of the attention of previous researchers. On the basis of the comparative analysis of specific forms of folk religion, characteristic manifestations of the dynamics of folklore text and peculiar transformation, the development of ancient traditional beliefs and conceptions of good and evil, sin and punishment, sin and repentance, as well as the end of the world or its "renewal", coming antichrist and others. Such a study would introduce into the scientific circulation of modern ethnology and folklore a significant archival and new field material.

Key words: folk religiosity, calendar rituality, tradition, beliefs, functioning.

Стаття надіслана: 21.09.2018 г.

© Дяків В.М.

International periodic scientific journal

Modern scientific researches

Современные научные исследования

Issue №5

Part 3

September 2018

*Scientific achievements of the authors were also presented at the International Conference
"Modern scientific idea '2018"
(September 25-26, 2018)*

*The decision of the international scientific conference:
works, that received positive feedback, have been recommended for publication in the journal
«Modern scientific researches»*

Development of the original layout - "Yolnat PE"

Signed: 15.10.2018

Yolnat PE

220092, Minsk, ul. Beruta, d.3B, room 72, room 4a

E-mail: orgcom@sworld.education

*The publisher is not responsible for the reliability of the
information and scientific results presented in the articles*

With the support of research project SWorld
www.sworld.education

ISSN 2523-4692

